

ରାଗବନ୍ଧ-ଚନ୍ଦ୍ରକା

Shri K.S.
Kans Tilla,
Mathura-281001 U.P.

ଶ୍ରୀଭଗତିଥ ଗୁହାଙ୍ଗାର ।

ରାଗବନ୍ଧୁ-ଚନ୍ଦ୍ରକା

—)o(—

ଆଜି ବିଶ୍ୱନାଥ ଚକ୍ରବନ୍ଦୀ ଠାକୁର-ବିରଚିତ ।

ଶ୍ରୀଶ୍ରୀରାଧାକୃଷ୍ଣହିତ ପ୍ରଭୁପାଦ ଶ୍ରୀ ଭକ୍ତିଶାସ୍ତ୍ରୀଠାକୁର
କର୍ତ୍ତକ ସରଳ ସଙ୍ଗାମ୍ବାଦ ଓ ତାଂପର୍ୟ ମସଲିତ ।

—————

ମାଟେବୀ ପ୍ରପନ୍ନମ ହଇଲେ
ଶ୍ରୀପ୍ରମୋଦଗୋପାଳ ଭକ୍ତିଶାସ୍ତ୍ରୀ କର୍ତ୍ତକ

(ମର୍ମମତ ମଂରକ୍ଷିତ)

ମୁଦ୍ରାକର୍ତ୍ତବ୍ୟର ବାର ଆନା ମାତ୍ର ।

Swami B.U.Narayan

নিবেদন ।

শ্রীশ্রীকৃষ্ণচৈতন্ত মহাপ্রভুর অপার করণ্য বসিককুলচূড়ামণি
শ্রীল বিধনাথ চক্রবর্তী ঠাকুর-কন্ত “রাগবজ্জ্বা-চন্দ্রিকা” গ্রন্থ প্রকাশিত
হইল । এই গ্রন্থে রাগামুগা ভজনের প্রেমসেবা-রীতি ও তৎপ্রাপ্তির
উপাস্তভূত সিদ্ধান্তসূত্র ভজন-পরিপাটী বর্ণিত আছেন । এই গ্রন্থ
আয়তনে শুন্দ হইলেও প্রকৃতিতে বৃহৎ—বিষয়-বৈভূতি গরীয়ান । আরও,
বিস্তৃত বঙ্গানুবাদে এবং তাঁখণ্য ব্যাখ্যায় গ্রন্থের উপাদেয়তা থেকে ভাবে
রক্ষিত হইয়াছে, তাহা বড়ই বিশ্বাসকর । ফলতঃ গৌড়ীয় বৈষ্ণব সম্প্-
দানের ভজন-রীতি ও সিদ্ধান্তসূত্র আন্বাদন করিতে হইলে এই গ্রন্থ
বিশেষভাবে আলোচা ।

যাহার অর্থাত্তুকুলে এই গ্রন্থ প্রকাশ করা সন্তুব হইল—সেই
সেবান্তরাগী শ্রীধামবাসী পরম ভাগবত শ্রীযুত ধনঞ্জয় বৰ্মণ মহাশয়ের
পারমার্থিক কল্যাণের জন্য শুধী পাঠকবৃন্দের পাদপদ্মে আন্তরিক
প্রার্থনা জান ইতেছি ।

সাউরী প্রপন্নাঞ্জলি ! }
'শ্লান-পূর্ণিমা,' ১৩৬৮ সাল । }
বিনীত-প্রকাশক ।

ଶ୍ରୀଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଚୈତନ୍ୟଚନ୍ଦ୍ରାୟ ନମः ।

ରାଗବଞ୍ଚୁ-ଚନ୍ଦ୍ରିକା

→→→(୧୦)←←←

ପ୍ରଥମଃ ପ୍ରକାଶଃ ।

ଶ୍ରୀକୃପବାକ୍ସୁଧାସ୍ଵାଦିଚକୋରେତ୍ୟୋ ନମୋନମଃ ।

ସେଷାଂ କୃପାଲବୈବର୍କ୍ୟେ ରାଗବଞ୍ଚୁନି ଚନ୍ଦ୍ରିକାମ୍ ॥୧॥

ଶ୍ରୀମତ୍ତକ୍ରିସୁଧାଷ୍ଟୋଧେବିନ୍ଦୁର୍ଯ୍ୟଃ ପୂର୍ବବଦଶିତଃ ।

ତେବେ ରାଗାନୁଗା-ଭକ୍ତିଃ ସଂକ୍ଷିପ୍ତାତ୍ର ବିତ୍ତୁତେ ॥୨॥

ବୈଧୌଭକ୍ତିର୍ଭବେତେ ଶାନ୍ତଃ ଭକ୍ତ୍ୟୋ ଚେତେ ଶ୍ରାଏ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକମ୍ ।

ରାଗାନୁଗା ଆଚେତକ୍ୟୋ ଲୋଭ ଏବ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକଃ ॥୩॥

ଯାହାଦେର କୃପାଲେଖ ଲାଭ କରିଯା ଏହି ‘ରାଗବଞ୍ଚୁ-ଚନ୍ଦ୍ରିକା’ ଲିଖିତେଛି, ଶ୍ରୀକୃପଗୋଦ୍ଧାମୀର ବାକ୍ୟରପ ସୁଧା-ଆଶାଦୀ ମେହି ଭକ୍ତଚକୋର ମକଳକେ ବାରଂବାର ନମଙ୍କାର କରିତେଛି । ।

ପୂର୍ବେ ସେ ‘ଶ୍ରୀଭକ୍ତରସାମୃତମିଳୁ-ବିନ୍ଦୁ’ ନାମକ ଗ୍ରହ ଲିଖିଯାଛି, ତାହାତେ ରାଗାନୁଗା ଭକ୍ତିର କଥା ସଂକ୍ଷେପେ ବଲିଯାଛି, ଏହି ଗ୍ରହେ ତାହା ଆରା ବିନ୍ଦୁରିତଭାବେ ବଲିବ । ।

ଶାନ୍ତଶାସନ-ହେତୁ ବୈଧୌଭକ୍ତିତେ ପ୍ରବୃତ୍ତି । ଆର ବ୍ରଜଧାମୀଦେର ଭାବେର ପ୍ରତି ଲୋଭ-ହେତୁ ରାଗାନୁଗା ଭକ୍ତିତେ ପ୍ରବୃତ୍ତି ହଇଯା ଥାକେ । ।

ভক্ত্যো প্ৰবৃত্তিৰত্ব স্থানচিকীৰ্ষা সুনিশ্চয়া ।

শাস্ত্ৰালোভান্তিচিকীৰ্ষাৎস্থাতাঃ তদধিকাৰিণো ॥৪॥

তত্ত্ব লোভো লক্ষিতঃ স্ময়ং শ্ৰীৱপগোস্মামিচৱেৰ—

“তত্ত্বাবাদিমাধুৰ্য্যে শ্রতে ধী র্যদপেক্ষতে ।

নাত্র শাস্ত্ৰং ন যুক্তিঃ তলোভোৎপত্তিলক্ষণম् ॥”

অজলীলাপরিকৰস্থশৃঙ্গারাদিভাবমাধুৰ্য্যে শ্রতে ধীরিদং মম
ভূয়াৎ ইতি লোভোৎপত্তিকালে শাস্ত্ৰঘৃত্যপেক্ষা ন স্থান, সত্যাঙ্গ

এ স্থলে ‘প্ৰবৃত্তি’ শব্দেৰ অৰ্থ সুনিশ্চয়া চিকীৰ্ষা । অৰ্থাৎ ভজন
কৱিবাৰ সুনিশ্চয়া ইচ্ছাৰ নামই প্ৰবৃত্তি । যে ভক্তিতে শাস্ত্ৰই প্ৰবৃত্তিৰ
জনক হয়, তাহাকে বৈধীভক্তি বলা যায় । আৱ যে ভক্তিতে লোভই
প্ৰবৃত্তিৰ জনক হয়, তাহাকে রাগামুগা ভক্তি বলা যায় । এখানে
ভক্তিতে যে প্ৰবৃত্তি বলা হইয়াছে, তাহা সুনিশ্চয়া চিকীৰ্ষাই বৃঝিতে
হইবে । অতএব শাস্ত্ৰ-শাসনহেতু ভক্তিসাধনামুষ্ঠানে সুনিশ্চয়া ইচ্ছুক
ব্যক্তি বৈধী ভক্তিৰ অধিকাৰী । আৱ লোভ-হেতু ভক্তিসাধনামুষ্ঠানে
সুনিশ্চয়া ইচ্ছুক ব্যক্তি রাগামুগা ভক্তিৰ অধিকাৰী । ৩।

তাৎপৰ্য—সুনিশ্চয়া ভক্তিসাধনেছাই ভক্তিতে প্ৰবৃত্তি । এই
প্ৰবৃত্তি দুই কাৰণে হইয়া থাকে । একেৰ প্ৰযোজক শাস্ত্ৰ, অপৱেৰ
প্ৰযোজক লোভ । শ্ৰীমদ্বাগবত (২।১।৫)বলেন—‘তন্মাত্রারত ! স বিদ্যা
ভগবানীধৰো হৰিঃ । শ্ৰোতৰাঃ কৌতুকথ্যশ সৰ্ত্তব্যঃ চচ্ছতাহভয়ম্ ।’
অৰ্থাৎ অভয় ইচ্ছা কৱিলে সকলেৰ আত্মাৰও আত্মা ভগবান
শ্ৰীহৰিই শ্ৰোতব্য, কৌতুকব্য ও সৰ্ত্তব্য । স্বয়ং নিবৃত্তিৰ জন্য এই শাস্ত্ৰ-
শাসনবাকে যিনি শক্তাবান, তিনি বৈধী ভক্তিসাধনে অধিকাৰী ।

ତସ୍ମାଂ ଲୋଭହୈସେବାସିଙ୍କେଃ । ନହିଁ କେନଚିଥି ଶାସ୍ତ୍ରଦୁଷ୍ଟ୍ୟା ଲୋଭଃ
କ୍ରିୟତେ ନାପି ଲୋଭନୀୟବଞ୍ଚ-ପ୍ରାଣୌ ସ୍ଵତ୍ତ ଯୋଗ୍ୟାଯୋଗ୍ୟହ-
ବିଚାରଃ କୋହପ୍ରୟୁଷ୍ଟବତି । କିନ୍ତୁ ଲୋଭନୀୟବଞ୍ଚନି ଶ୍ରାତେ ଦୃଷ୍ଟେ ବା
ସ୍ଵତ ଏବ ଲୋଭଃ ଉତ୍ସପତ୍ତତେ ॥ ୫ ॥

ଶ୍ରୀରାମୁତ୍ସିଙ୍କୁ ବଲେନ—

ରାଗାଞ୍ଜୁକିକ ନିଷ୍ଠା ଯେ ବ୍ରଜବାସିଜନାଦୟଃ ।

ତେଷାଂ ଭାବାପ୍ରଥେ ଲୁକ୍ଷୋ କ୍ଷବେଦତ୍ରାଧିକାରବାନ୍ ॥

ରାଗାଞ୍ଜୁକା ଭକ୍ତିତେଇ ନିଷ୍ଠାପ୍ରାପ୍ତ ବ୍ରଜବାସିଜନେର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କେ ଯେ
ଭାବ, ଏହି ଭାବ ପ୍ରାପ୍ତିର ଭଣ୍ଡ ଲୁକ୍ଷ ବ୍ୟକ୍ତିଇ ରାଗାମୁଗା ଭକ୍ତିର ଅଧିକାରୀ ।
ଅତିଏବ ବୈଧୀ ଭକ୍ତିମାଧନେ ଶାନ୍ତାର୍ଥେ ବିଶ୍ୱାସିତ ଅଧିକାରୀଙ୍କେର ହେତୁ ।
ଆର ରାଗାମୁଗା ଭକ୍ତିମାଧନେ ଭାବପ୍ରାପ୍ତିର ଲୋଭିତ ଅଧିକାରିଙ୍କେର ହେତୁ ।

ସ୍ଵର୍ଗଂ ଶ୍ରୀଲ ରୂପ ଗାସ୍ତାମୀପାଦ ଶୋଭୋତ୍ସତ୍ତ୍ଵର ଲକ୍ଷଣ ବଳିତେହେନ—

ବ୍ରଜଧାରିଗଣେର ଭାବ ଓ କ୍ରିୟାଦି ଯେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କେର ସର୍ବେନ୍ଦ୍ରିୟ-ଶ୍ରୀତକର,
ଏହି ମାଧୁର୍ୟାକଥା ଶ୍ରବନେ ତାହା ସ୍ଵର୍ଗିକିଷ୍ଟିର ଅନୁଭୂତ ହଇଲେ ଶାସ୍ତ୍ରଯୁକ୍ତ-ନିରପେକ୍ଷ
ହଇଯା ବୁଦ୍ଧିବୁଦ୍ଧିର ଯେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ, ଅର୍ଥାଂ ମେହି ମେହି ଭାବ-ମାଧୁର୍ୟାଭିଲାଷ,
ତାହାଇ ଲୋଭୋତ୍ସତ୍ତ୍ଵର ଲକ୍ଷଣ ।

ଅତିଏବ ବ୍ରଜଲୀଳାର ପରିକରଗଣେର ରାଗମୟ ଦାସ୍ତା, ସଥ୍ୟ, ବାଂସଲ୍ୟ
ଓ ମଧୁର ଭାବମୂହେର ମଧ୍ୟ ନିଜଭାବୋଚିତ ପରିକରବିଶେଷେର ଭାବ-ମାଧୁର୍ୟ
ଶ୍ରବନ କରିଲେ ମେହି ଭାବ ପ୍ରାପ୍ତିର ଲୋଭ ଜନ୍ମେ । ଲୋଭୋତ୍ସତ୍ତ୍ଵରେ ଶାସ୍ତ୍ର
ଓ ଯୁକ୍ତିର ଅପେକ୍ଷା ନାହିଁ । ଶାସ୍ତ୍ର ଓ ଯୁକ୍ତିର ଅପେକ୍ଷା ଥାକିଲେ ଲୋଭି
ମିଳିଛି ନା । ଶାସ୍ତ୍ର ଦେଖିଯା କେହ କଥନ ଓ ଲୋଭ କରେ ନା । ଅଥବା
ଲୋଭନୀୟ ବଞ୍ଚର ପ୍ରାପ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧେ ନିଜେର ଧୋଗ୍ୟତୀ ବା ଅଧୋଗ୍ୟତାର ବିଚାରିତ୍ୟ

স চ ভগবৎকৃপাহেতুকোঁমুরাগিভক্তকৃপাহেতুকশ্চেতি
বিবিধঃ। তত্ত্ব ভক্তকৃপাহেতুকো বিবিধঃ; প্রাক্তন আধুনিকশ্চ।
প্রাক্তনঃ—পৌরবভবিকতাদৃশভক্তকৃপোথঃ ; আধুনিকঃ—
এতজ্জন্মাবধি তাদৃশভক্তকৃপোথঃ। আছে সতি লোভানন্তরং
তাদৃশগুরুচরণাশ্রয়ণম्। বিতীয়ে গুরুচরণাশ্রয়ণানন্তরং লোভ-
প্রবৃত্তির্ভবতি যদুক্তম্—

থাকে না; পরস্ত লোভনৈয় বস্ত্র গুণাদি শ্রবণ বা দৃষ্টিগোচর হইলে
লোভ স্বতঃই উৎপন্ন হইয়া থাকে। ৫।

তাৎপর্য—বৈধী ভক্তির অধিকারী সাধক রতির আর্বিত্বাব-
কাল পর্যন্ত শাস্ত্র ও অহুকূল যুক্তির অপেক্ষা করেন, রতির উদয় হইলে
তাঁহাদের অপেক্ষা থাকে না। রাগামুগা ভক্তিতে কিন্তু প্রথম প্রবৃত্তি
হইতে লোভোৎপত্তি হয় বলিয়া কথমও শাস্ত্রযুক্তির অপেক্ষা থাকে না,
ইহাই রাগামুগা ভক্তির বৈশিষ্ট্য; কিন্তু যে বিষয়ে লোভ হইয়াছে,
তাহার প্রাপ্তির জন্য শাস্ত্রাদির অনুসন্ধান এবং শাস্ত্রোক্ত সাধন-ভজনের
অবশ্যই অপেক্ষা আছে। অতএব যে পরিকল্পিতবিশ্বের ভাব-মাধুর্যের
কথা শ্রবণে লোভোৎপত্তি হইয়াছে, সেই লোভনৈয় ভাবপ্রাপ্তির
উপায়ীভূত যে সাধন, সেই সাধন কি? তাহার পরিপাটী কিরণ—
এই প্রকার সাধন বিষয়ে জানিবার ইচ্ছা হইলে শাস্ত্রযুক্তির অবশ্যই
অপেক্ষা আছে।

এই লোভ দ্রুই প্রকারে হইয়া থাকে—ভগবৎ কৃপা-হেতু ও
অমুরাগী ভক্তকৃপা-হেতু। তাঁর মধ্যে ভক্তকৃপাহেতু লোভ বিবিধ—
প্রাক্তন লোভ ও আধুনিক লোভ। জন্মান্তরীয় ভক্ত-কৃপাজনিত

“କୃଷ୍ଣତତ୍ତ୍ଵ କାରଣ୍ୟମାତ୍ରଲୋଭେକହେତୁକା ।

ପୁଣିମାର୍ଗତଥା କୈଶିଦିଯଂ ରାଗାମୁଗୋଚ୍ୟତେ ॥୬॥

ତତଶ୍ଚ ତାଦୃଶଲୋଭବତୋ ଭକ୍ତସ୍ତ ଲୋଭନୌଯତତ୍ତ୍ଵବପ୍ରାପ୍ତ୍ୟ-
ପାୟଜିଜ୍ଞାସାୟାଂ ସତ୍ୟାଂ ଶାନ୍ତ୍ୟବୁନ୍ଦ୍ୟପେକ୍ଷା ଶ୍ରୀ । ଶାନ୍ତ୍ୟବିଧିନୈବ
ଶାନ୍ତ୍ୟପ୍ରତିପାଦିତୟୁତ୍ତ୍ଵେବ ଚ ତୃପ୍ରଦର୍ଶନାତ୍, ନାତ୍ୟଥା । ସଥା ଦୁର୍ଘାଦିବୁ
ଲୋଭେ ସତି କଥଂ ମେ ଦୁର୍ଘାଦିକଂ ଭବେଦିତି ତତୁପାୟଜିଜ୍ଞାସାୟାଂ
ତଦଭିଜ୍ଞାସ୍ତୁତନକୁତୋପଦେଶବାକ୍ୟପେକ୍ଷା ଶ୍ରୀ । ତତଶ୍ଚ ଗାଂ

ଲୋଭକେ ପ୍ରାକ୍ତନ ଲୋଭ ବଲେ । ଆର ଏହି ଜନ୍ମେ ଯେ ତାଦୃଶ ଭକ୍ତକୃପା-
ଜନିତ ଲୋଭ, ତାହାକେ ଆଧୁନିକ ଲୋଭ ବଲେ । ସ୍ଥାନାର ଲୋଭ ପ୍ରାକ୍ତନ,
ତାହାର ଲୋଭ କ୍ଷୁର୍ତ୍ତିର ପର ଅନୁରାଗୀ ଶ୍ରୀଗୁରୁର ଚରଣାଶ୍ୱର ହୟ । ଅର୍ଥାତ୍ ସିଦ୍ଧ
କାହାର ଓ ପୂର୍ବଜନ୍ମସିଦ୍ଧ ଲୋଭ ପ୍ରକାଶ ପାଇ, ତାହା ହଇଲେ ପ୍ରଥମେ ଲୋଭ
କ୍ଷୁର୍ତ୍ତି ହୟ, ପରେ ତାଦୃଶ ଅନୁରାଗୀ ଶ୍ରୀଗୁରୁର ଚରଣାଶ୍ୱର ହୟ । ଆର ସ୍ଥାନାର
ଲୋଭ ଆଧୁନିକ, ତାହାର ପ୍ରଥମେ ଶ୍ରୀଗୁରୁଚରଣାଶ୍ୱର ହୟ ପରେ ଗୁରୁର
ମଂସରେ ଲୋଭେର ପ୍ରସ୍ତୁତି ହୟ ।

ଶ୍ରୀରସାମୃତ-ସିଦ୍ଧ ଗ୍ରହେ ଲିଖିତ ଆଛେ—

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଓ ତତ୍ତ୍ଵେବ କରୁଗାମାତ୍ର ହଇତେ ଉପନିଷଦ୍ ଯେ ଲୋଭ, ତାହାଇ
ରାଗମାର୍ଗେ ପ୍ରବୃତ୍ତିର ଏକମାତ୍ର କାରଣ । ଅର୍ଥାତ୍ ରାଗାମୁଗାମାର୍ଗେ ଏକମାତ୍ର
ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଓ ତାଦୃଶ ଅନୁରାଗୀ ଭକ୍ତେର କୃପାଭିନ୍ନ ପ୍ରବେଶ ଲୋଭ ହୟ ନା । ଏଜଣ୍ଡ
ଏହି ରାଗାମୁଗାମାର୍ଗକେ କେହ କେହ ପୁଣିମାର୍ଗଓ ବଲିଯା ଥାକେନ । ୬

ଅତଏବ ତାଦୃଶ ଲୋଭବିଶିଷ୍ଟ ଭକ୍ତେର ମେହି ଲୋଭନୌର ଭାବ
ଆସ୍ତିର ଉପାୟ ଜିଜ୍ଞାସାଯ ଶାନ୍ତ୍ୟବୁନ୍ଦ୍ୟତ୍ତ୍ଵର ଅପେକ୍ଷା ଦୃଷ୍ଟ ହୟ । କାରଣ ଶାନ୍ତ-
ବିଧିର ସାରାଇ ଏବଂ ଶାନ୍ତ-ପ୍ରତିପାଦିତ ସୁତ୍ତିର ସାରାଇ ମେହି ଲୋଭନୌର

কৌণ্ঠ জ্বান ইত্যাদি তদুপদেশবাক্যাদৈব গবানয়নত্ত্বাসপ্রদান
তদোহনপ্রকরণাদিকং তত এব শিক্ষেঞ্চতু স্মতঃ। যদুক্তমষ্টম-
স্বক্ষে—“যথাগ্নিমেধস্ত্রমৃতপৎঃ গোষু ভুব্যন্মস্তু প্রমনে চ বৃত্তিম্।
শোষের্গমনুষ্যা অধিষ্ঠিতি হি তাং গুণেষু বুক্যা কবয়ো বদ্ধিত্বা” ॥৭॥

স চ লোভো রাগবজ্জ্ব-বর্তিনাং ভজ্জ্বানাং গুরুপাদাশ্রয়লক্ষণ-

ভাবপ্রাপ্তির উপায়ীভৃত সাধন প্রদর্শিত হইয়াছে। স্মৃতিৰাং সাধনবিষয়ে
জ্ঞানলাভ করিতে হইলে শাস্ত্রবিধি ও শাস্ত্রবৃত্তি ভিন্ন তাহা অন্ত উপায়ে
জানা যায় না। যেমন তৎকাদিতে লোভ হইলে ‘কি উপায়ে তৎক পাণ্ডুয়া
যাইবে’ এইরূপ উপায় কিঞ্চাসার প্রবৃত্তি হয় এবং তত্ত্বিত্বে অভিজ্ঞ ও
বিশেষ ব্যক্তির উপদেশের অপেক্ষা ধাকে, সেইরূপ এ স্থলেও শাস্ত্র-
পদেশের অপেক্ষা আছে। আবার ‘তুমি গাভী কৰ কৰ’ ইত্যাদি
উপদেশ হইতেই গাভী আনয়ন এবং গাভীকে ঘাসাদি প্রদান ও
গো-দোহন-প্রকারাদি শিক্ষা করিতে হয়। উপদেশ ব্যতীত যেমন স্বয়ং
কিছুই করিতে পারা যায় না, তৎক এস্থলেও উপদেশ ভিন্ন উপায়ান্তর
নাই। শ্রীমদ্বাগবতের কষ্টমস্কন্দে উক্ত হইয়াছে—‘উপায় পরম্পরা দ্বাৰা
মনুষ্যসকল যেমন কাছে অগ্নি গাভীতে তৎক, পৃথিবীতে অগ্ন ও জল
নিক্ষেপ চেষ্টায় প্রাপ্ত হয়, তৎক শুণযথোত্ত বুঝি দ্বাৰা আপনাকে লাভ
কৰা যায়, পশ্চিতগণ এটকুপ বক্ষিয়া থাকেন। ৭।

(তাংপর্য)—লোভোৎপত্তিৰ শাস্ত্রবৃত্তিৰ অপেক্ষা নাই, কিন্তু
নিজাভীষ্ট পরিকরবিষয়ের ভাব-মাধুর্যের কথা শ্রবণের দ্বাৰা
সেই ভাবপ্রাপ্তিৰ নিমিত্ত (লোভ উৎপত্তিৰ পরেও) তাদৃশ লোভবিশিষ্ট
ভক্তেৰ শাস্ত্রবিধি ও শাস্ত্রবৃত্তিৰ অপেক্ষা আছে :)

ମାରଭ୍ୟ ସ୍ଵାଭୀଷ୍ଟବସ୍ତୁ ସାକ୍ଷାଂ ପ୍ରାପ୍ତିସମୟମଭିବ୍ୟାପ୍ୟ “ସଥା ସଥାଆ
ପରିମଜ୍ୟତେହସୌ, ମତ୍ତୁଗ୍ୟଗାଥାଶ୍ରବଣାଭିଧୀନୈଃ । ତଥା ତଥା
ପଶ୍ୟତି ବସ୍ତୁ ସୂକ୍ଷମଂ, ଚକ୍ରୟତୈବାଙ୍ଗନସଂପ୍ରସୁକ୍ତମ୍” ॥ ଇତି ଭଗବଦ୍ଵାତ୍ରେ-
ର୍ଭକ୍ତିହେତୁକାନ୍ତଃକରଣଶ୍ରୀକୃତାରତମ୍ୟାଂ ପ୍ରତିଦିନଂ ଅଧିକା-
ଧିକୋ ଭବତି ॥୮॥

ଉତ୍ତରତେ ତାଦୁଶେ ଲୋଭେ ଶାସ୍ତ୍ରଦର୍ଶିତେଷୁ ତତ୍ପାବ ପ୍ରାପ୍ତୁମାର୍ଯ୍ୟେ
“ଆଚାର୍ୟଚୈତ୍ୟବପୁଷ୍ଟା ସ୍ଵଗତିଃ ସ୍ଵନନ୍ଦି” ଇତ୍ୟାକ୍ଷବୋକ୍ତେଃ, କେବୁ ଚିଦ-
ଶୁରମୁଖାଂ କେବୁ ଚିଦଭିଜତମହୋଦୟମୁରାଂଗିଭକ୍ତମୁଖାଂ ଅଭି-

ଏହି ଲୋଭଇ ଆମାର ରାଗମାର୍ଗୀର ଭକ୍ତେର ଶୁରମାଦାଶ୍ୟରକୁଳ
ଭକ୍ତିଗ୍ରହେର ପ୍ରଥମ ସୋପାନ ହଇତେ ଆରଣ୍ୟ କରିଯା ନିଜାଭୀଷ୍ଟ ଭଗବତ୍
ସାକ୍ଷାଂକାର ପ୍ରାପ୍ତିକାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶ୍ରବଣ-କୌର୍ତ୍ତନାଦି ଭକ୍ତିର ଧାରା ସାଧକେର
ଚିନ୍ତା ସେ ପରିମାଣେ ପ୍ରତିଦିନ ଶୁଦ୍ଧ ହଇତେ ଥାକେ, ମେହି ପରିମାଣେଷି ପ୍ରତିଦିନ
ଶୋଭନ୍ତି ଉତ୍ତରୋତ୍ତର ବର୍ଣ୍ଣିତ ହଇତେ ଥାକେ । ଏକଥା ଶ୍ରୀଭଗବାନ ନିଜେଇ
ବଲିଯାଛେ—“ସିନ୍କାଙ୍ଗନଲିଙ୍ଗ ଚକ୍ର ସେମନ ଅତି ଶୁଦ୍ଧ ବସ୍ତ ଦର୍ଶନ କରିତେ
ସମର୍ଥ ହୟ, ମେହିରୂପ ଆମାର ପରିବତ୍ର ରୂପ-ଶ୍ରୀଲାଦିବ କଥା ଶ୍ରବଣ, କୌର୍ତ୍ତନ
ଓ ଶ୍ରବଣାଦି ଧାରା ଚିତ୍ତ ସତ୍ତି ପରିମାର୍ଜିତ ହଇତେ ଥାକେ, ତତତ୍ତି ଆମାର
ରୂପ-ଶ୍ରୀଲାଦି ମାଧ୍ୟମ ଅନୁଭବ ଓ ଦର୍ଶନ କରିବେ ମର୍ଥ ହୟ ।” ଏହି
ଭଗବଦ୍ବାକ୍ୟ ବୁଝା ଗେଲ ସେ, ଶ୍ରବଣ-କୌର୍ତ୍ତନାଦି ସାଧନଭକ୍ତ ଧାରା ସେ
ପରିମାଣେ ଚିନ୍ତ ଶୁଦ୍ଧ ହଇତେ ଥାକେ, ମେହି ପରିମାଣେ ଦିନ ଦିନ ହୋଇବୁ
ବୁଦ୍ଧି ପ୍ରାପ୍ତ ହଇତେ ଥାକେ । ୮ ।

ତାଦୁଶ ଲୋଭ ଉତ୍ତର ହଇଲେ ଶାସ୍ତ୍ର-ପଦର୍ଶିତ ମେହି ମେହି ଭାବ
ପ୍ରାପ୍ତିର ଉପାୟୀଭୂତ ସାଧନ ସମ୍ବନ୍ଧେ “ଆପନି ବାହିରେ ଶୁରକୁଳେ ଏବଂ ଅନ୍ତରେ

জ্ঞাতেষু কেষচিত্তক্রিয়ত্ব চিন্তব্যত্বে স্বত এব স্ফুরিতেষু,
সোল্লাসমেৰাতিশয়েন প্ৰবৃত্তিঃ স্থাৎ। যথা কামার্থিনাং
কামোপায়েষু ॥৯॥

তচ্চ শাস্ত্রং সর্বোপনিষৎসারভূতং ‘যেষামহং প্ৰিয় আত্মা
স্মৃতশ্চ সথা গুরুঃ সুহৃদো দৈবমিষ্ট’মিত্যাদিবাক্যনিচয়াকর শ্রী-
ভাগবতমহাপুরাণমেব। তথা তৎপ্রতিপাদিতভক্তিবিবরণ-চতু-
অন্তর্যামিৰূপে স্বীয় তত্ত্ব প্ৰকাশ কৰেন।—

শ্রীউদ্বৃত্ত ইহাশয়ের এই
উক্তি অনুসারে কোন কোন স্থলে শ্রীগুরুমুখ হইতে শ্রবণ পূর্বক
অভিজ্ঞতা লাভ হয়। কোথাও কোথাও বা অভিজ্ঞতা তাদৃশ অনুরাগী
মহোদ্ধৃত ভক্তমুখ হইতে শ্রবণপূর্বক অভিজ্ঞান লাভ হয়। কোথাও
বা ভক্তিদ্বাৰা পৰিমার্জিত শুক্র চিন্তব্যত্বে সাধন স্বতঃই স্ফুরিত হয়।
এই অকারে শ্রীগুরুমুখ হইতে বা তাদৃশ ভক্তমুখ হইতে সাধন-সম্বন্ধে
জ্ঞানলাভ হইলে কিংব। চিন্তব্যত্বে সাধন স্বতঃ স্ফুর্ত হইলে উল্লাসপূর্ণ
সাতিশয় প্ৰবৃত্তিৰ প্ৰকাশ পায়। কামুক ব্যক্তিগণ কামপূৰণেৰ নিৰ্মিত
ষেৱণ চেষ্টা কৰে, ভক্তগণও তদ্বণ ভক্তিৰ উপায়ীভূত সাধন সম্বন্ধে
উল্লাসপূর্ণ আগ্ৰহ ও চেষ্টাশীল হইয়া থাকেন।

তাদৃশ লোভবিশিষ্ট ভক্তেৰ অপেক্ষণীয় শাস্ত্ৰ কি? সর্ব
উপনিষদেৰ সাৱন্দুত শ্রীমন্তাগবত এবং ভক্তিপ্রতিপাদক শাস্ত্ৰ।
শ্রীভগবান বলিয়াছেন—“আমি যাহাদেৱ প্ৰিয়, আত্মা, স্মৃত, সথা, গুৰু,
সুহৃদ এবং ইষ্টদেব হইয়া থাকি।” এই বাকানিচয়েৰ আকৰ শ্রীমন্তাগ-
বত মহাপুরাণ এবং শ্রীমন্তাগবত-প্রতিপাদিত ভক্তিবিবরণ যাহাতে বণিত
হইয়াছে, সেই ভক্তিৰসামৃতসিঙ্কু প্ৰভৃতি ভক্তিগ্ৰন্থসকল তাদৃশ

ଶ୍ରୀଭକ୍ତିରସାମୃତାର୍ଗବାଦିକମପି । ତତ୍ତ୍ୟଂ ବାକ୍ୟାତ୍ୟଂ ସଥା—“କୁଞ୍ଚିତ୍
ସ୍ଵରମ୍ ଜନକ୍ଷାନ୍ତ ପ୍ରେସ୍ତ୍ରଂ ନିଜସମୀହିତମ୍ । ତତ୍ତ୍ୱକଥାରତଚାମୋ
କୁର୍ଯ୍ୟାଦ୍ୟାସଂ ବ୍ରଜେ ସଦ୍ୟ ।” ଇତି ॥ “ସେବା ସାଧକଙ୍କରପେଣ ମିଳକରପେଣ ॥
ଚାରେ ହି । ତତ୍ତ୍ୱାବଲିପ୍ସୁନା କାର୍ଯ୍ୟା ବ୍ରଜଲୋକମୁସାରତଃ ॥” ଇତି ॥
“ଶ୍ରବଣୋତ୍କାର୍ତ୍ତନାଦୀନି ବୈଧୌଭକ୍ତ୍ୟଦିତାନି ତୁ । ଯାନ୍ତଙ୍ଗାନି ଚ ତାମାତ୍
ବିଜ୍ଞେଯାନି ମନୈ ଧିଭିଃ ॥” ଇତି ॥ ତ୍ରିକମତ କାମାନୁଗାପକ୍ଷେ ଏବ
ବ୍ୟାଖ୍ୟାୟତେ ॥ ୧୦ ॥

ଭକ୍ତେର ଅପେକ୍ଷଣୀୟ ଶାସ୍ତ୍ର ଜାନିତେ ହିବେ ।

ରାଗାନୁଗା ସାଧନଭକ୍ତି ମୟକେ ଶ୍ରୀଭକ୍ତିରସାମୃତମିଳୁ ଅଛେ ତିମଟି
ବାକ୍ୟ ଦେଖା ଯାଏ, ସଥା—

ରାଗାନୁଗୀୟ ସାଧକ, ନିଜାଭିଲୟିତ ଭାବୋଚିତ ଲୌଳାବିଲାସୀ
ବ୍ରତେନ୍ଦ୍ରନନ୍ଦନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣକେ ଏବଂ ଏହିରପ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣେରଇ ଭକ୍ତଜନ ଅର୍ଥଚ ନିଜେର
ସ୍ଵଜାତୀୟ ଭାବ୍ୟକ୍ରମ ପ୍ରୟଜନକେ ସ୍ଵରଗପୂର୍ବକ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଓ ତଦୀୟ ଶ୍ରୀଯଜନେର
କଥାର ବତ ଥାକିଯା ସାଧକଦେହ ଓ ସିନ୍ଧଦେହ, ଉଭୟ ଦେହଦାରାଇ ସର୍ବଦା ବ୍ରଜ
ବାସ କରିବେନ । ସାଧକଦେହ ଧାରା ମାଙ୍କାରପେ ବ୍ରଜବାସେ ଅସମର୍ଥ ହିଲେ
ମନେ ଘନେଓ ବାସ କରିବେନ ।

ସାଧକଙ୍କପେ (ସଥାବହିତ ସାଧକଦେହେ) ଏବଂ ମିଳକପେ (ଅନ୍ତଃ-
ଚିହ୍ନିତ ଅଭୌଷିତ ତୃମେବୋପ୍ୟୋଗୀ ଦେହେ) ମେହି ବ୍ରଜନ୍ତ ନିଜାଭୌଷିତ
ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣର ବତିବିଶେଷଳାଭେଦ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି ବ୍ରଜଲୋକେର ଅନୁମରଣେ ମେବା
କରିବେନ ।

ବୈଧୌଭକ୍ତିତେ ଶ୍ରବଣ-କୌର୍ତ୍ତନାଦି ଯେ ମକଳ ଭକ୍ତ୍ୟଙ୍କ ପୂର୍ବେ ବଣୀ
ହିଇଯାଛେ, ଏହି ରାଗାନୁଗା ଭକ୍ତ ସାଧନେଓ ମେହି ମେହି ଅନ୍ତେର ଉପ୍ୟୋଗୀତା

প্রথমতঃ কৃষ্ণ স্মরন ইতি স্মরণস্তাত্র রাগামুগায়ং মুখ্যতঃ
রাগস্ত মনোধৰ্মত্বাত্ । প্রেষ্ঠং নিজভাবোচিত জীলাখিলাসিনং কৃষ্ণং
বৃন্দাবনাধীশ্বরম্ । অস্ত কৃষ্ণস্ত জনঞ্চ স্মরন কৌদৃশং নিজসমী-
ও অপেক্ষা আছে । মনীষিগণ বিচারপূর্বক স্বীয় ভাবের উপর্যোগী
অঙ্গশ্লিষ্ট আচরণ করিবেন ; কিন্তু নিজের ভাববিকুন্ত অঙ্গের
আচরণ করিবেন না ।

এই তিনটী শ্লোক সমস্ত রাগামুগার পক্ষে প্রযুক্ত হইলেও আমি
কিন্তু এই তিনটী শ্লোকের কেবল কামামুগ * পক্ষে ব্যাখ্যা করিব । ১০।

‘কৃষ্ণ স্মরন’—প্রথমতঃ শ্রীকৃষ্ণকে স্মরণ করিয়া, অর্থাৎ এই
রাগামুগা ভক্তিতে স্মরণই মুখ্য সাধন । কারণ রাগ মনের ধর্ম, স্মৃতিরাং
মানসিক ধর্ম রাগ—(তৎসা বা লোভ) মূলক রাগামুগা ভক্তিতে

* ব্রজলীলার পরিকরমাত্রেই শ্রীকৃষ্ণবিষয়ক ভক্তি স্বতঃই রাগরূপা
যা রাগাত্মিক । ইহা ছিবিধ—কামরূপা ও সমন্বামুগ । বাহাতে ষাবতীয়
উত্তমই কেবলমাত্র শ্রীকৃষ্ণস্তুখের নিমিত্ত হওয়ায় সন্তোগতৎসা (কাম)
গোপুরপে পরিণত ইৱ, সেই ভক্তিকে কামরূপা ভক্তি বলে । ইহা
কেবল ব্রজদেবীগণেই বিরাজমান । গোপীগণের এই পৰিকল্পনা প্রেমই
'কাম' এই আখ্যায় প্রসিদ্ধিলাভ করিয়াছে । রাগরূপা ভক্তি দুই প্রকার
হওয়ায় রাগামুগা ভক্তি ও দুই প্রকার—কামামুগা ও সমন্বামুগা । কাম-
রূপা রাগাত্মিক ভক্তির অমুগামিনী যে তৎসা, তাহার নাম কামামুগা
ভক্তি ; ইহা দুই প্রকার—সন্তোগেচ্ছাময়ী ও তন্ত্রাবেচ্ছাময়ী । যুথেশ্বরী
ব্রজদেবীগণের ভাবমাধুর্য প্রাপ্তিবিষয়ে বাসনাময়ী কামামুগা ভক্তির
নাম তন্ত্রাবেচ্ছাময়ী ।

ହିତଂ ସାଭିଲଷଣୀୟଂ ଶ୍ରୀବୃନ୍ଦାବନେଶ୍ଵରୀଲିତାବିଶାଖାଶ୍ରୀରପମଞ୍ଜୟା-
ଦିକମ् । କୃଷ୍ଣାପ ନିଜସମୀହିତହେହପି ତଙ୍କୁନ୍ତ ଉଜ୍ଜ୍ଵଳଭାବେକ-
ନିଷ୍ଠାଂ ନିଜସମୀହିତାଧିକ୍ୟମ् । ଓଜେ ବାସମିତି ଅସାମର୍ଥ୍ୟ
ମନସାପି । ସାଧକଶରୀରେଣ ବାସସ୍ତ ଉତ୍ତରଶ୍ଳୋକାର୍ଥତଃ ପ୍ରାପ୍ତ ଏବ ।
ସାଧକରୂପେଣ ସଥାବନ୍ଧିତଦେହେନ । ସିଦ୍ଧକରୂପେଣାନ୍ତଚିନ୍ତିତାଭୀଷ୍ଟ-
ତୃତୀୟକ୍ଷାଣେବୋପଯୋଗିଦେହେନ । ତନ୍ତ୍ରାବଲିପ୍ସୁନ୍ମା—ତନ୍ତ୍ରାବଃ ସ୍ଵପ୍ରେଷ୍ଟ-
କୃଷ୍ଣବିଷୟକଃ ସ୍ଵସମୀହିତକୃଷ୍ଣଜନାଶ୍ୟକଶ ଯୋ ଭାବ ଉଜ୍ଜ୍ଵଳାର୍ଥ୍ୟସ୍ତଂ
ଲକ୍ଷ୍ମିଚଛତା । ସେବା ମନୈବୋପଚ୍ଛାପିତୈଃ ସାକ୍ଷାଦପ୍ରୟପଚ୍ଛାପିତୈଶ୍ଚ

ମାନମିକ ସାଧନ ସ୍ଵରଗହି ପ୍ରଧାନ । ‘ପ୍ରେଷ୍ଟଂ’ (ପ୍ରିୟତମ) ନିଜଭାବୋଚିତ
ଲୌଲାବିଲାସୀ ବୃନ୍ଦାବନେଶ୍ଵର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣକେ ଏବଂ ଏ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣର ପ୍ରିୟଜନକେ ଆରଣ
କରିବେ । ଏହି ପ୍ରିୟଜନ କାହାରା ? ନିଜସମୀହିତ ଅର୍ଥାଂ ନିଜଭାବେର
ପରମାଶ୍ୱରକୁପେ ଅଭିଲଷନୀୟ ବୃନ୍ଦାବନେଶ୍ଵରୀ ଶ୍ରୀରାଧା, ଲଲିତା, ବିଶାଖା,
ଶ୍ରୀରପମଞ୍ଜରୀ ପ୍ରଭୃତି । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ନିଜେର ଅଭିଲଷନୀୟ ହିଲେଓ ତଦୀୟ
ପ୍ରିୟଜନେର ଉଜ୍ଜ୍ଵଳଭାବେ ଏକାନ୍ତ ନିଷ୍ଠାହେତୁ ପ୍ରିୟଜନେଇ ସାଭିଲଷନୀୟହେର
ଆଧିକ୍ୟ ସ୍ଵଚ୍ଛତ ହିତେଛେ । (ଅତଏବ ଇହାଦିଗଙ୍କେ ସ୍ଵରଗ କହିଯା ଏବଂ
ତୀହାଦେର କଥା ରତ ହିଯା) ‘ଓଜେ ବାସ’—ଓଜେ ବାସ କରିବେ । ଓଜ-
ବାସେ ଅସମର୍ଥ ହିଲେ ମନେର ଧାରାଓ ବାସ କରିବେ । ଯେହେତୁ ସାଧକଶରୀରେ
ଓଜଧାମେର କଥା ପରବର୍ତ୍ତୀ ଶ୍ଳୋକେ ପାଓଯା ଯାଇତେଛେ । ‘ସାଧକରୂପେଣ’—
ସଥାବନ୍ଧିତ ସାଧକଦେହ ଧାରା ‘ସିଦ୍ଧକରୂପେଣ’ ଅନ୍ତରେ ଚିନ୍ତିତ ଯେ ଅଭୌଷିଷ୍ଠ,
ତୀହାର ସାକ୍ଷାଂସେବାର ଉପଯୋଗୀ ଦେହଧାରା ‘ତନ୍ତ୍ରାବଲିପ୍ସୁନ୍ମା’—ମେହି ଲୋଭ-
ନୀୟ ବସ୍ତ୍ର ଲାଭାଭିଲାସୀ ନିଜପ୍ରିୟତମ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣବିଷୟକ ଏବଂ ନିଜେର
ଅଭିଲଷନୀୟ ଶ୍ରୀରାଧା, ଲଲିତା, ବିଶାଖା, ଶ୍ରୀରପମଞ୍ଜରୀ ପ୍ରଭୃତିକେ ଆଶ୍ୟ

ସମୁଚ୍ଛିତ୍ତଦ୍ଵୟାଦିଭି� ପରିଚର୍ଯ୍ୟା କର୍ଥ୍ୟା । ତତ୍ତ୍ଵ ପ୍ରକାରମାହ, ବ୍ରଜ-
ଲୋକାନୁସାରତଃ ସାଧକଙ୍କପେଣାନୁଗମ୍ୟମାନା ଯେ ବ୍ରଜଲୋକାଃ ଶ୍ରୀକୃପ-
ଗୋଷ୍ଠାମ୍ୟାଦୟଃ ଯେ ଚ ସିଦ୍ଧକଙ୍କପେଣାନୁଗମ୍ୟମାନାଃ ବ୍ରଜଲୋକାଃ ଶ୍ରୀକୃପମଞ୍ଜ-
ର୍ଯ୍ୟାଦୟନ୍ତଦନୁସାରତଃ । ତଈବ ସାଧକଙ୍କପେଣାନୁଗମ୍ୟମାନା ବ୍ରଜଲୋକାଃ
ପ୍ରାପ୍ତକୃଷ୍ଣସମ୍ବନ୍ଧିନୋ ଜନାଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତାଦୟଃ ଦଶକାରଣ୍ୟବାସି ମୁନୟଚ
ବୃଦ୍ଧାମନପ୍ରସିଦ୍ଧାଃ ଶ୍ରୁତ୍ୟଶ୍ଚ ସଥାସନ୍ତ୍ରବଂ ଭେଦ୍ୟାଃ । ତଦନୁସାରତନ୍ତନ୍ତ-
ଦାଚାରଦୃଷ୍ଟେତ୍ୟତ୍ୟର୍ଥଃ । ତଦେବଂ ବାକ୍ୟଦୟେନ ସ୍ମରଣଂ ବ୍ରଜବାସପଞ୍ଚ ଉତ୍କୃତ-
ଶ୍ରବଣାଦୀନପ୍ରୟାହ—ଶ୍ରବଣୋଽକୌର୍ତ୍ତନାଦୀନିତି । ଶ୍ରୁତପାଦାଶ୍ରୟଗାଦୀନି
ଆକ୍ଷେପଳକାନି । ତାନି ବିନା ବ୍ରଜଲୋକାନୁଗତ୍ୟାଦିକଂ କିମପି

କରିଯା ଯେ ଉତ୍ତଳାଖ୍ୟ ଭାବ ବର୍ଣ୍ଣମାନ, ତାହା ଶାନ୍ତ କରିବାର ଇଚ୍ଛକ ହିନ୍ଦା
'ମେବା' ମାନେ ଉପର୍ଥାପିତ ଅର୍ଥାଏ ସଂଗୃହୀତ ମେବୋପ୍ୟୋଗୀ ଦ୍ରୟାଦି
(ଏବଂ ସାଧକଦେହେ ସଂଗୃହୀତ ସଥାଯୋଗ୍ୟ ଦ୍ରୟାଦି) ଭାବା ପରିଚର୍ଯ୍ୟା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ।
ଏହି ମେବାର ପ୍ରକାର ବଲିତେହେ—'ବ୍ରଜଲୋକାନୁସାରତଃ'—ବ୍ରଜଲୋକେର
ଅନୁମରଣେ ଅର୍ଥାଏ ଭକ୍ତଗଣ ସାଧକଙ୍କପେ ଯୀହାଦେର ଅନୁଗମନ କରେନ, ଶ୍ରୀକୃପ-
ଗୋଷ୍ଠାମୀ ପ୍ରଭୃତି ମେହି ମକଳ ବ୍ରଜଲୋକେର ଏବଂ ଅନୁଚିତସ୍ଥିତ ସିଦ୍ଧକଳପେ
ଅନୁଗମ୍ୟନାନ ଶ୍ରୀକୃପମଞ୍ଜରୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ ବ୍ରଜଲୋକେର ଅନୁସାରେ ମେବା କରିବେ ।
ଆବାର ଏହି ପ୍ରକାର ସାଧକଙ୍କପେ ସାଧନମିଦ୍ଧ ଅର୍ଥାଏ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ-ମହାକାନ୍ତପ୍ରାପ୍ତ
ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତି, ଦଶକାରଣ୍ୟବାସୀ ମୁନି, ବୃଦ୍ଧାମନପୁରୀଙ୍କ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଶ୍ରତି-ପ୍ରଭୃତିକେଣ୍ଟ
ସଥାସନ୍ତ୍ରବ ଜାନିତେ ହିନ୍ଦବେ । ଏହି ମକଳ ବ୍ରଜଲୋକେର ଆଚାର ଦେଖିଯା
ଜାନିତେ ହିନ୍ଦବେ । ଏହିକପେ ଦୁଇଟି ଶ୍ଲୋକେ ଶ୍ରବଣ ଓ ବ୍ରଜବାସେର କଥା
ବଲିଯା ଶ୍ରବଣ-କୌର୍ତ୍ତନାଦ ସାଧନାକ୍ଷ ବଲିତେହେ—'ଶ୍ରବଣୋଽକୌର୍ତ୍ତନାଦୀନି'—

ନ ସିଦ୍ଧେଦିତ୍ୟତେ ମନୀଷିଭିରିତି ମନୀଷୟା ବିମୁଖୈବ ସ୍ମୀଯଭାବ-
ସମୁଚ୍ଚିତାତ୍ୟେବ ତାନି କାର୍ଯ୍ୟାଣି ନତୁ ତଦ୍ଵିରକ୍ଷାନି ॥୧॥

ତାନି ଚାର୍ଚନଙ୍କୁଳାବହଂଗ୍ରହୋପାସନା-ମୁଦ୍ରା-ଘାସ-ଦ୍ଵାରକାଧ୍ୟାନ-
ରୁକ୍ଷିଗ୍ୟାଦିପୃଜାଦୌତ୍ତାଗମଶାସ୍ତ୍ରବିହିତାତ୍ୟପି ନୈବ କାର୍ଯ୍ୟାଣି । ଭକ୍ତି-

ଶ୍ରବଣ-କୌର୍ତ୍ତନାଦି । ଏହି ଶ୍ରବଣ-କୌର୍ତ୍ତନାଦି ବାକ୍ୟଦ୍ଵାରା ଆଜ୍ଞେ ପଲକ ଗୁରୁ-
ପାଦାଶ୍ୟାଦି ଚତୁଃହଟି ତ୍ୱରିତ ବଳ ହେଲ । ଏ ମକଳ ଅଜ୍ଞେ ସାଧନ
ବ୍ୟତ୍ତାତ ତଜଲୋକେର ଆଶୁଗତ୍ୟ ପ୍ରେସ୍ତି ମିଳି ହେଯ ନା । ଏହିଜଣ୍ଠ ବଲିବେନ—
‘ମନୀଷିଭିତ୍ୟ’—ବୃଦ୍ଧିମାନ ଜନ ସମ୍ଯକ ବିଚାର କରିଯା ସ୍ମୀଯଭାବେର ଅନୁକୂଳ
ସାଧନାଙ୍ଗସକଳ ଆଚରଣ କରିବେନ । ଭାବଦିରକ୍ଷ କିଛୁଇ ଆଚରଣ
କରିବେନ ନା । । । ।

(ତୋଷପର୍ଯ୍ୟ)— ମିଥିରପେ ଶାନସୀ ମେବା ଶ୍ରୀଚାଧା, ଲଲିତା, ବିଶାଖା,
ଶ୍ରୀରପମଞ୍ଜରୀ ଓ ଭୂତିର ଆଶୁଗତେ) ଏବଂ ସାଧକଙ୍କପେ ଦୈହିକାଦି ମେବା
ଶ୍ରୀରପ-ସନାତନାଦି ବ୍ରଜବାଦିଗଣେର ଆଶୁଗତେ)ଇ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ।

ଏହୁଲେ ଶ୍ରବଣ-କୌର୍ତ୍ତନ ଉପଲଙ୍ଘନମାତ୍ର, ଅର୍ଚନାଦି ଅଞ୍ଚାତ୍ୟ ଭତ୍ତାତ୍ୟେର ଓ
ସାଧନ ସ୍ମୀଯଭାବେର ଆବରୋଧେ ସାଧକଦେହେ କରିଗିଯ । ଗୋପୀଗଣେର ଆଶୁ-
ଗତ୍ୟ ସାଧନ ବଳିତେ କେହ ସେବ ମନେ ନା କରେନ, ଶ୍ରୀରପମାଦାଶ୍ୟ, ଏକାଦଶୀ
ତ୍ରତ, ଶାଲଗ୍ରାମ ବା ତୁଳସୀଦେବୀଦି ଗୋପୀଗଣ ସଥଳ କରେନ ନାହିଁ, ତଥନ
ଆମାଦେର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନହେ । ସେହେତୁ ଏହି ସବଳ ସାଧନାଙ୍ଗ ବ୍ୟତୀତ ଗୋପୀ-
ଗଣେର ଆଶୁଗତ୍ୟ ମିଳି ହେଯ ନା । ଆରା ମନେ ରାଖିତେ ହିଲିବେ ସେ,
'ଅନୁମାନ' ଅର୍ଥ ଅନୁକରଣ ନହେ, ତୋଷପର୍ଯ୍ୟେ ମିଳନ ଅର୍ଥାତ୍ ଭାବ-ମାଜତ)ଇ
ଧ୍ୱନିତ ହଇଯାଛେ) । । ।

ଅର୍ଚନାଙ୍ଗ ଭକ୍ତିତେ ଅହଂଗ୍ରହୋପାସନା, ମୁଦ୍ରା, ଘାସ (ପ୍ରାଣ୍ୟାମ)

ମାର୍ଗେହସ୍ତିନ କିଞ୍ଚିତ କିଞ୍ଚିତ ଅନ୍ତବୈକଲ୍ୟଥିପି ଦୋଷାଭାବଶ୍ଵରଣାତ ।
 ସହଜମ—“ଯାନାମ୍ବାୟ ନରୋ ରାଜନ୍ ପ୍ରମାଣେତ କହିଛି । ଧାରନ
 ମିମୀଳ୍ୟ ବା ନେତ୍ରେ ନ ଆଲେଙ୍ଗ ପାତେଦିହ ॥” ଇତି ॥ “ନହନୋପକ୍ରମେ
 ଧଂସୋ ମନ୍ତ୍ରକ୍ରେତ୍ରବାସ୍ତିପି ॥” ଇତି ଚ ॥ ଅଞ୍ଜବୈକଲ୍ୟ ହଞ୍ଚେବ
 ଦୋୟଃ । ଯାନ୍ ଶ୍ରବଣୋଂକୌର୍ବନାଦୀନ୍ ଭଗବକ୍ଷାନାନ୍ତିତ୍ୟ ଇତ୍ୟାତ୍ମେଃ ।
 ‘ଶ୍ରତିଶ୍ଵରିତିପୁରାଗାଦି-ପଞ୍ଚରାତ୍ର-ବିଧିଂ ବିନା । ତ୍ରୀକାନ୍ତିକୀହରେର୍ଭକ୍ରି-
 କ୍ରତ୍ପାତାୟୈବ କହିତେ ॥’ ଇତ୍ୟାତ୍ମେଚ । ଲୋଭତ୍ତ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକରେହିଥି
 ନିଜଭାବ ପ୍ରତିକୁଳାମ୍ବୁଦ୍ଧାନି ସର୍ବାଲି ଶାଶ୍ଵବିହିତାନାଂ ତ୍ୟାଗ୍ୟାନୌ-

ବାରକାଧାନ ଓ କୁଳିନୀ ପ୍ରଭୃତିର ପୁଜାଦି ଆଗମଶାସ୍ତ୍ରାବହିତ ହିଲେଓ ଏହି
 ରାଗବୁଗା ଭକ୍ତିମାର୍ଗେ ଅକର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଏହି ଭକ୍ତିମାର୍ଗେ ସ୍ଵର୍ଗକିଞ୍ଚିତ ଅନ୍ତ-
 ବୈକଲ୍ୟରେ କୋନ କ୍ରତ୍ତ ହୁଯ ନା, ଏଇକଥିଶାବ୍ଦେ ଶୁଣି ଯାଇ । ସଥା,
 ଶ୍ରୀମନ୍ତାଗବତେ—“ହେ ରାଜନ୍ ! ଏହି ଭକ୍ତିମାର୍ଗେ ମହୁସ୍ୟମନ ଭାଗବତଧ୍ୟେର
 ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କରିଯା କଥନଇ ପ୍ରମାଦଗ୍ରସ୍ତ ହୁଯ ନା । ଏହି ପଥେ ଚକ୍ର ମୃଦ୍ଦିତ
 କରିଯା ଧାବିତ ହିଲେଓ କେହ କଥନ ପତିତ ବା ଆଲିତ ହୁଯ ନା ।”
 ଆଏଓ ଉତ୍ତର ହିଲାଛେ—“ହେ ଉକ୍ତ ! ମନ୍ତ୍ରଭିଲଙ୍ଘନ ଏହି ଧର୍ମେର ଉପକ୍ରମେ
 ଅନ୍ତବୈଗୁଣ୍ୟାଦି ସଟିଲେଓ ଇହାର କିଞ୍ଚିତମାତ୍ର ନଷ୍ଟ ହୁଯ ନା । ଭାଗବତଧ୍ୟ
 ଏଇକଥି ମୃକର୍ତ୍ତକ ନିଶ୍ଚିତ ହିଲାଛେ’ । ଏଇକଥି ସ୍ଵର୍ଗକିଞ୍ଚିତ ଅନ୍ତହାନିତେ
 ଦୋସ ନା ସଟିଲେଓ ଅର୍ଚନାଦି ଅନ୍ତିର ହାନିତେ ଦୋସ ଆହେଇ । କାରଣ ଉତ୍ତ
 ଶୋକେର ସାରଷେ ଏହି ପାତ୍ରୀ ଦୀର୍ଘ, ଅନ୍ତି ଯେ ଶ୍ରୀନ-କାର୍ତ୍ତନାଦି ଭାଗବତଧ୍ୟ,
 ତାହାର ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କରିଯା ଅନ୍ତ କର୍ମ ନା କରିଲେ କୋନଇ ଦୋସ ହୁଯ ନା ।
 ଶ୍ରକ୍ଷୟମଲେ ଉତ୍ତର ହିଲାଛେ—‘ଶ୍ରତି, ଶ୍ଵତି, ପୁରାଗ ଓ ପଞ୍ଚରାତ୍ରବିଧିକେ
 ଉପେକ୍ଷା କରିଯା ସହି କେହ ଏକାନ୍ତଭାବେତେ ଶ୍ରୀହରିଭକ୍ତିର ଅଯୁଷ୍ଠାନ କରେ,

ଚିତ୍ୟମିତିବୁନ୍ଦ୍ୟା ସଦି କରୋତି ତଦା ଦ୍ୱାରକାପୁରେ ମହିସୀଜନପରି-
ଜନଙ୍କଂ ପ୍ରାପ୍ନୋତି । ଯହକ୍ରମ—“ରିରଂମାଂ ସୁତ୍ତକୁ ବିନ୍ ଯେ ବିଧି-
ମାର୍ଗେଣ ସେବତେ । କେବଳେନୈବ ସ ତଦା ମହିସୀତ୍ୟମିଯାଃ ପୁରେ ॥”
କେବଲେନୈବ କୃତ୍ସନ୍ନୈବ ନ ତୁ ନିଜଭାବପ୍ରତିକୂଳାନ୍ ମହିସୀପୂଜାଦୀନ୍
କାଂଚିତ୍ କାଂଚିଦଂଶାନ୍ ପରିତ୍ୟଜ୍ୟତ୍ୟର୍ଥଃ । “ନିର୍ଣ୍ଣିତେ କେବଲମିତି
ତ୍ରିଲିଙ୍ଗତ୍ତେ କୃତ୍ସନ୍ନ୍ୟୋଃ” ଇତ୍ୟମରଃ । କେବଲେନ ବିଧିମାର୍ଗେଣ ପୁରେ
ମହିସୀଃ ମିଶ୍ରେଣ ମଥୁରାଯାମିତି ବ୍ୟାଖ୍ୟା ନୋପପଦ୍ଧତତେ । ପୁରେ ସଥା
ମହିସୀଙ୍କ ତଥା ମଥୁରାଯାଃ କିଂ କୁପତମ୍ ? କୁଜାପରିକରହମିତି ଚେତ୍
କେବଲବୈଧୀଭକ୍ତିଫଳାଦ୍ୱାରା ମିଶ୍ରବୈଧୀଭକ୍ତିଫଳସ୍ତ ଅପକର୍ଷଃ ଥିଲୁ

ତଥାପି ତାହାତେ ଉତ୍ସପାତିହ ହ୍ୟ । ଆବାର ଲୋଭହେତୁ ଭଜନେ ଗ୍ରହ
ହଇୟାଓ “ଶାନ୍ତବିହିତ କର୍ମସକଳ ତାଗ କରା ଅନୁଚିତ ।”—ଏହି ବୁଝିତେ
ସଦି କେହ ନିଜଭାବେର ପ୍ରତିକୂଳ ହଇଲେଓ ମହିସୀପୂଜା, ଦ୍ୱାରକାଧ୍ୟାନାଦୀର
କୋନ ଅଂଶ ପରିତ୍ୟାଗ ନା କରିଯାଇ ବିଧିମାର୍ଗେ (ଏମନ କି ବର୍ଣ୍ଣିକାନ୍ତେର
ଧ୍ୟାନମୟ ମତ୍ତାଦି ଦ୍ୱାରା) ଭକ୍ତିର ଅନୁଷ୍ଠାନ କରେନ, ତବେ ତିନି କିଞ୍ଚିଂ
ବିଲଞ୍ଛେ ଦ୍ୱାରକାପୁରେ ମହିସୀଗଣେର ପରିକରତ୍ଵ ଲାଭ କରିବେନ । ଏ କଥା
ଶ୍ରୀରମାଯୁତସିଦ୍ଧୁତେଓ ଲିଖିତ ଆଛେ,—‘କେହ ସଦି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣେର ସହିତ
ସମଗ୍ରେଚା କରିଯା ବ୍ରଜାଦି ସସନ୍ଦେହ ଲିପ୍ସା ଓ ଆଗ୍ରହ ବାତୀତ କେବଳ
ବିଧିମାର୍ଗେହ ଦେବା କରେନ, ତବେ ତିନି ଦ୍ୱାରକାପୁରେ ମହିସୀଗଣେର ପରି-
କରହି ପ୍ରାପ୍ତ ହଇୟା ଥାକେନ ।’ ଏଥାନେ ‘କେବଲ’ ପଦେ ନିଜଭାବେର
ପ୍ରତିକୂଳ ମହିସୀବର୍ଗେର ପୂଜାଦି କୋନ କୋନ ଅଂଶ ପରିତ୍ୟାଗ ନା କରିଯା
ସର୍ବାଂଶ ଦ୍ୱାରା ବୁଝାଇତେଛେ । ଅମରକୋଷେ ‘କେବଲ’ ଶବ୍ଦେର ଅର୍ଥ ‘କୃତ୍ସନ୍ନ’
(ସକଳ) ବଲିଯାଇଛେ । ଅତଏବ କେବଲ ବିଧିମାର୍ଗ ଦ୍ୱାରା ଦ୍ୱାରକାପୁରେ

অন্তায় এব। “ৱামানিরুদ্ধপ্রদুষুরক্ষিণ্যা সহিতে বিভূঃ”
 ইতি গোপালতাপনীশ্বত্ত্বমুক্ত্যা রুক্ষিণীপরিণয়ো মথুৰায়ামিত্যতো
 রুক্ষিণীপরিকরতমিতি ব্যাখ্যা তু ন সাৰ্ববলৌকিকী। রাধাকৃষ্ণণ-
 পাসকঃ কথং বুজাং বা রুক্ষিণীং বা প্রাপ্নোতি ইতি দ্বিতীয়াশ্চা-
 ন্তায়ঃ। বৃন্দতস্ত লোভপ্রাবণ্তিতং বিধিমার্গেণ সেবনমেব রাগমার্গ
উচ্যতে, বিধিশ্রবণ্তিতং বিধিমার্গেণ সেবনঞ্চ বিধিমার্গ ইতি।
 বিধিবিনাভূতং সেবনস্ত শ্রাতিশ্঵ৃত্যাদিবাক্যাদ্বৎপাতপ্রাপক-
 মেব ॥১২॥

মহিষীত্ব এবং মিশ্র অর্থাং রাগান্তগার্মণি বিধিমার্গে সাধনদ্বারা মথুৰাতে—
 এই প্রকার ব্যাখ্যা সঙ্গত নহে। ধাৰকাপুৰে মহিষীত্ব লাভ হইলে
 মথুৰায় কি লাভ হইবে? যদি বল, অথুৰাতে কুজা-পরিকরত লাভ
 হয়। তাহা হইলে কেবল বিধিমার্গের ফল যে ধাৰকাপুৰে মহিষীত্ব
 লাভ, তাহা হইতে মিশ্র বিধিমার্গের ফলের উপবৰ্ষ হইয়া পড়ে; সুতৰাং
 একপ ব্যাখ্যা সঙ্গত নহে। যদি বল, গোপালতাপনী শ্রাতিৰ উক্তি
 অন্ত্যমারে রুক্ষিণীপরিণয় মথুৰায়, সুতৰাং মিশ্র বিধিমার্গের ফল মথুৰায়
 রুক্ষিণী-পরিকরত লাভ, তাহা সঙ্গত নহে। আবার মথুৰাতে রুক্ষিণী-
 পরিণয় সর্বজন-অচলমোচিত নহে। রাধাকৃষ্ণ-উপাসক কেন কুজা বা
 রুক্ষিণী-পরিকরত লাভ কৰিবেন? ইহাও অন্তায় সিদ্ধান্ত। বস্তুতঃ
লোভ-প্রণ্তিত বিধিমার্গে সেবনকেই রাগমার্গ বলে। আৱ বিধি-
শ্রবণ্তিত বিধিমার্গে সেবনই বিধিমার্গ। বিধিবিনা ডজন শুফফল প্রসব
কৰে না। পুৰ্বলিখিত 'শ্রাতি-শৃতি' ইত্যাদি শান্তবাক্য দ্রষ্টব্য ॥১২॥

(তাৎপর্য—ৰাজেন্দ্ৰনন্দন শ্ৰীকৃষ্ণেৰ সুখাভিলাষ ঈন্দ্রিত হইলেও

ସଥାବଥ ସାଧନେର ଅଭାବେ ରାଗମୁଗାମିଶ୍ର ବୈଧମାର୍ଗେ ସାଧନେର ଧାରାଇ ମଥୁରାୟ ମହିଷୀପରିକରତ୍ବ ଲାଭ ହିତେ ପାରେ । ଆବା ଶ୍ରୀବୃଦ୍ଧାବନେ ଶ୍ରୀବାଧାକୁକ୍ଷେର ପ୍ରେମମେବାତେ ଯାହାଦେର ଅଭିଲାଷ, ଅଥଚ ବୈଧମାର୍ଗେ ଭଜନ, ତୀହାଦେର ଧାରକାପୂରେ ଶ୍ରୀକୃଣିଗୀକାନ୍ତେ ଅଭିଲାଷ ନା ଧାରକାୟ ଧାରକାୟ ମହିଷୀପରିକରତ୍ବ ପ୍ରାପ୍ତି ହିବେ ନା । ଆବାର ବ୍ରଜମୁଗତ ଶୁଦ୍ଧ ରାଗମାର୍ଗେ ଭଜନ ନାହିଁ ବଲିଆ ବୁନ୍ଦାବନେ ଶ୍ରୀବାଧାକୁକ୍ଷେର ପ୍ରେମମେବାଓ ପ୍ରାପ୍ତି ହିବେ ନା । ଏହୁଲେ କିନ୍ତୁ ବିଧି ଓ ରାଗମାର୍ଗେ ଭଜନେର ଝିଖ୍ୟାଂଶେ ବୁନ୍ଦାବନେର ଝିଖ୍ୟ-ପ୍ରାକାଶ ଗୋଲୋକେ ଶ୍ରୀବାଧାକୁକ୍ଷ ମେବା ପ୍ରାପ୍ତ ହିବେନ, କିନ୍ତୁ ଶୁଦ୍ଧ ମାଧୁର୍ୟମେବ ବୁନ୍ଦାବନେ ନହେ । ଏହି ବୁନ୍ଦାବନେରଇ ବୈଭବବିଶେଷ ଗୋଲୋକି ପ୍ରାପ୍ତ ହିବେନ । ସେମନ ଅଗ୍ନିପ୍ରତିଗଣ ଶ୍ରୀକୃକ୍ଷେର ଶୁଦ୍ଧେର ନିମିତ୍ତ ମିଶ୍ର ବିଧିମାର୍ଗେ ତପଞ୍ଚା କରିଆ ଧାରକାୟ ମହିଷୀଗଣେର ପରିକରତ୍ବ ପ୍ରାପ୍ତ ହିୟାଛିଲେନ । ଆଉ ଶ୍ରୀତିଗଣ କେବଳ ରାଗମୁଗ୍ରା ସାଧନବଳେ ଗୋକୁଳେ ଗୋପୀଭାବେ ଶ୍ରୀକୃକ୍ଷ-ମେବା ପ୍ରାପ୍ତ ହିୟାଛିଲେନ ।

ଏଥାନେ 'ଲୋଭ-ପ୍ରବର୍ତ୍ତି ବିଧିମାର୍ଗେ ଭଜନ' ବଲିତେ ରାଗମୁଗା-ଭଜିତେ ଅଥମ ହିତେଇ ଲୋଭୋତ୍ୟପତ୍ର ହୟ ବଲିଆ ଶାନ୍ତ୍ସୁକ୍ତିର ଅପେକ୍ଷା ଥାକେ ନା ; କିନ୍ତୁ ସେ ବିଷରେ ଲୋଭ ହିୟାଛେ, ତାହାର ପ୍ରାପ୍ତିର ଜନ୍ମ ଶାନ୍ତ-ବିଧିର ଅପେକ୍ଷା ଆଛେ । ଆବାର ଶାନ୍ତ୍ସୁକ୍ତ ଆବଶ୍ୱକ କୃତ୍ୟେର ଅନୁଷ୍ଠାନ ଏବଂ ନିଷିଦ୍ଧକୃତ୍ୟେର ପରିହାରର ଶ୍ରୀକୃକ୍ଷେର-ସଂତୋଷେର ନିମିତ୍ତରେ ଅସ୍ତ୍ର ହିୟା ଥାକେ ; ଶୁତ୍ରାଂ ଏ ବିଷଵ ଅବଗତ ହିଲେ ସାଧକେର ପ୍ରତଃଇ ଆବଶ୍ୱକ କୃତ୍ୟ ଅବୃତ୍ତି ଓ ନିଷିଦ୍ଧକୃତ୍ୟେ ଅପ୍ରବୃତ୍ତି ହଟୟା ଥାକେ ।

'ଶ୍ରୁତି-ସ୍ଵର୍ତ୍ତି-ପୁରାଣାଦି ଓ ପକ୍ଷରାତ୍ରେର ବିଧି ବ୍ୟତୀତ ଏକାନ୍ତିକୀ ହରିଭକ୍ତିଓ ଉଠେଣାତିଇ ଆବଶ୍ୱନ କରେ ।' ଏହି ବାକ୍ୟେ ବିଧିର ଆବଶ୍ୱକତା ଦେଖ ଯାଏ । ଆବାର 'ରାଗମାର୍ଗେ' ବିଧି-ନିରପେକ୍ଷତା ଓ ଦେଖା ଯାଏ କେବେ ?

ଅଥ ରାଗାନୁଗାୟା ଅଞ୍ଜାନ୍ତ୍ଯାନି ଭଜନାନି କାନି କାନି
କୌଦୃଶୀନି କିଃ ସ୍ଵରପାଣି କଥଂ କର୍ତ୍ତବ୍ୟାନି ଅକର୍ତ୍ତବ୍ୟାନି ବେତ୍ୟପେକ୍ଷା-
ସ୍ଥାମୁଚ୍ୟତେ । ସ୍ଵାଭୀଷ୍ଟଭାବମୟାନି, ସ୍ଵାଭୀଷ୍ଟଭାବସମ୍ବନ୍ଧୀନି, ଇତି
ପଞ୍ଚବିଧାନି ଭଜନାନି ଶାସ୍ତ୍ରେ ଦୃଶ୍ୟତେ । ତତ୍ର କାନିଚିତ୍ ସାଧ୍ୟସାଧନ-
ରୂପାଣି, କାନିଚିତ୍ ସାଧ୍ୟଂ ପ୍ରେମାଣଂ ପ୍ରତି ଉପାଦାନକାରଣାନି,
କାନିଚିତ୍ ନିମିତ୍ତକାରଣାନି, କାନିଚିତ୍ ଭଜନଚିହ୍ନାନି, କାନିଚିଦ-
ଉପକାରକାନି, କାନିଚିତ୍ ଅପକାରକାଣି, କାନିଚିତ୍ ତଟସ୍ଥାନ,
ଇତି । ଏତାନି ବିଭାଜ୍ୟ ଦର୍ଶ୍ୟତେ ॥୧୩॥

ତାହାର ଉତ୍ତର ଏହି ଯେ, ଶ୍ରୀଭଗବାନେର ନାମ ପ୍ରଭୃତିତେ ବନ୍ଦଶକ୍ତିର ମିଳି
ଥାକାଯ ଭକ୍ତିମାର୍ଗେ ବିଧିର ଅପେକ୍ଷା ନାହିଁ ; କିନ୍ତୁ ଯାହାର ସ୍ଵଭାବତଃ ଭକ୍ତି-
ଦିଷ୍ଟଯେ ପ୍ରସ୍ତୁତି ନାହିଁ, ତାହାର ସମ୍ବନ୍ଧେ ବିଧିର ଅପେକ୍ଷା ଆଛେ । ହିନ୍ଦି ସ୍ଵତଃ
ଗ୍ରହଣ, ତାହାର ଜନ୍ମ ବିଧି ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ମହେ । ଅତଏବ ରାଗାନୁଗା ବିଧିବାରା
ପ୍ରସରିତ ନହେ, କେବଳ ରୁଚି ବା ପ୍ରୀତିର ଧାରା ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହଇଯା ଥାକେ । ସେହେତୁ ଲଭ୍ୟବନ୍ଧୁର ପ୍ରତି ପ୍ରୀତି ଜନିମେଇ ମେହି ବନ୍ଦ ଲାଭ ହଇଯା ଥାକେ ;
ଶୁତ୍ରାଂ ଭଗବତ୍ସେବା ପୋଣ୍ଡିର ଜନ୍ମ ଭଗବତ ପ୍ରୀତିଇ ଆବଶ୍ୟକ ଏବଂ ଏହି
ପ୍ରୀତିର ନିମିତ୍ତଇ ରାଗାନୁଗାମାର୍ଗେ ବିଧି-ନିରପେକ୍ଷତା ଦୃଷ୍ଟ ହଇଯା ଥାକେ । ୧୨

ଅନୁତର ରାଗାନୁଗାର ଅଞ୍ଜାନ୍ତ୍ଯ ଭଜନାଙ୍ଗ କି କି ? ମେହି ଭଜନଇ
ବା କି ପ୍ରକାର ? ତାହାର ସ୍ଵରପ କି ? ତଦିଷ୍ୟେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବା ଅକର୍ତ୍ତବ୍ୟ କି ?
ଏହି ଅପେକ୍ଷାର ବଲିତେଛେ—ସ୍ଵାଭୀଷ୍ଟ-ଭାବମୟ, ସ୍ଵାଭୀଷ୍ଟଭାବ-ସମ୍ବନ୍ଧୀ,
ସ୍ଵାଭୀଷ୍ଟ-ଭାବାନ୍ତକୁଳ, ସ୍ଵାଭୀଷ୍ଟ-ଭାବାବିରକ୍ତ ଓ ସ୍ଵାଭୀଷ୍ଟ-ଭାବ-
ବିରକ୍ତ—ଶାସ୍ତ୍ରେ ଏହି ପଞ୍ଚବିଧ ଭଜନ ଦୃଷ୍ଟ ହଇଯା ଥାକେ । ତାହାର
ମଧ୍ୟେ କତକଣ୍ଠି ମାଧ୍ୟେର ସାଧନସ୍ଵରୂପ, କତକଣ୍ଠି ମାଧ୍ୟ ଯେ ପ୍ରେମ ତାହାର

ତତ୍ତ୍ଵ ଦାସ୍ତଃସମ୍ବ୍ୟାଦୀନି ସ୍ଵାଭୀଷ୍ଟଭାବମୟାନି, ସାଧ୍ୟସାଧନ-କୁପାଣି । ଶୁରୁପାଦାଶ୍ରୟତୋ ମନ୍ତ୍ରଜପଧ୍ୟାନାଦୀନି ସାଧ୍ୟଃ ପ୍ରତ୍ୟ-ପାଦାନକାରଣହାତ୍ତାବସନ୍ଧନୀନି “ଜପେନ୍ନିତ୍ୟମନ୍ତ୍ରଧୌଃ” ଇତ୍ୟାହୁତେ ନିତ୍ୟକୃତ୍ୟାନି, “ଜପ୍ୟଃ ସ୍ଵାଭୀଷ୍ଟସଂସଗୀ କୃଷ୍ଣନାମମହାମନୁଃ” ଇତି ଗଣୋଦେଶଦୀପିକୋତ୍ତେଃ, ସିନ୍ଧକପେଣାମୁଗମ୍ୟମାନାମପି ମନ୍ତ୍ରଜପ-ଦର୍ଶନାଃ ଉପାଦାନ-କାରଣହେନ ଭାବସମ୍ବନ୍ଧୀନି “ଗାଃ ସର୍ବେନ୍ଦ୍ରିୟାନି ବିନଦନ ଏବ ସନ ମମ ଗୋପଶ୍ରୀଜନବଲ୍ଲଭୋ ଭବତ୍ୟଭୀଷ୍ଟସଂସଗୀକୃଷ୍ଣ-ନାମ ଏବ ମହାମନୁଃ ସର୍ବମନ୍ତ୍ରଶ୍ରେଷ୍ଠ ଇତ୍ୟମୟାଦଶାକ୍ଷରୋ ଦଶାକ୍ଷରଶ୍ଚ ମନ୍ତ୍ର ଏବ ଅର୍ଥାହୁତେଽ ଭବତୀତି ଗଣୋଦେଶଦୀପିକାବାକ୍ୟାର୍ଥେ ଭେଦ୍ୟଃ ।

ଉପାଦାନ କାରଣ, କତକଣ୍ଠିଲି ଭଜନ-ଚିହ୍ନ, କତକଣ୍ଠିଲି ଉପକାରକ, କତକ-
ଣ୍ଠିଲି ² ଅପକାରକ, କତକଣ୍ଠିଲି ³ ତଟତ୍ୱ ଅର୍ଥାଃ ⁴ ଉପକାରକ ବା ⁵ ଅପକାରକ
କିଛୁଇ ନୟ । ଏଇଣ୍ଠିଲି ବିଭାଗ କରିଯା ଦେଖାନ ହଇତେହେ । ୧୩ ।

ଦାସ୍ତ-ସମ୍ବ୍ୟାଦି ସ୍ଵାଭୀଷ୍ଟ-ଭାବମୟ ଭଜନ ଙ୍ଗଣ୍ଠିଲି ସାଧ୍ୟ ସେ ପ୍ରେମ
ତାହାର ସାଧନସ୍ଵରୂପ । ଶୁରୁପାଦାଶ୍ରୟ ହଇତେ ମନ୍ତ୍ରଜପ ଓ ଧ୍ୟାନାଦି ସାଧ୍ୟ
ପ୍ରେମେର ଉପାଦାନ କାରଣ ବଲିଯା ଉତ୍ସାଦିଗ୍ୟକେ ଭାବ-ସମ୍ବନ୍ଧୀ ବଲେ । “ନିତ୍ୟ
ଅନୁଷ୍ଠାନି ଜପ କରିବେ” ଇତ୍ୟାଦି ଉତ୍ସିହେତୁ ନିତ୍ୟକୃତ୍ସମକଳ, “ସ୍ଵାଭୀଷ୍ଟ-
ସଂସଗୀ କୃଷ୍ଣନାମ ମହାମନ୍ତ୍ର” ଏହି ଗଣୋଦେଶଦୀପିକାର ଉତ୍ସି ଅମୁସାରେ
ସିନ୍ଧକପେ ଅମୁଗମ୍ୟମାନ ପରିକରଗଣେଷ୍ଟ ମନ୍ତ୍ରଜପ ଦର୍ଶନହେତୁ ଉପାଦାନ-କାରଣ
ବଲିଯା ଭାବ-ସମ୍ବନ୍ଧୀ । ‘ହେ ଗୋପୀଜନବଲ୍ଲଭ ! ଆମାର ମର୍କେନ୍ଦ୍ରିୟେ ବାସ
କର ।’ ଏହି ପ୍ରକାର ଅର୍ଥହେତୁ ଅଭୀଷ୍ଟ-ସଂସଗୀ କୃଷ୍ଣନାମରୂପ ମନ୍ତ୍ରହୀ ମହାମନ୍ତ୍ର,
ଏହି ମନ୍ତ୍ର ମର୍ବ ମନ୍ତ୍ର ହଇତେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ଏହିପ୍ରକାର ଅର୍ଥବଶତଃ ଅଷ୍ଟାଦଶାକ୍ଷର
ଓ ଦଶାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ରହୀ ଗଣୋଦେଶଦୀପିକାର ବଚନେର ଡାଂପର୍ଯ୍ୟ ଜାନିତେ ହଇବେ ।

শ্বীমতাবোঁচিতনামকুপগুণলীলাদিস্মুরণশ্রবণাদীনি উপাদানকারণ-
হাঁ ভাবসম্বন্ধীনি। তথাহি—“নামানি কুপাণি তদর্থকানি
গায়ন্ বিলজ্জেৱা বিচরেদমঙ্গঃ” ইতি। “শৃষ্টিশ্রী গায়ন্ত্রি গৃণন্ত্র-
ভৌক্ষণঃ, স্মরন্তি নন্দন্তি তবেহিতং জনাঃ” ইত্যাদ্যজ্ঞেরভৌক্ষ-
কৃত্যানি। অত্র রাগানুগায়াং যন্মুখ্যস্তি তস্মাপি স্মরণস্তি
কৌর্তনাধীনত্বব্যবশ্যং বজ্রব্যয়েব কৌর্তনাস্ত্রেব এতদ্যুগাধিকারহাঁ
সর্ববজ্ঞিমার্গেু সর্বশাস্ত্রস্ত্রেব সর্বোৎকর্ষপ্রতিপাদনাচ্ছ।
“তপাংসি শ্রদ্ধয়া কৃত্বা প্রেমাদ্যা জজ্ঞিরে ব্রজে” ইত্যজ্ঞেলনীলমণ্ডে-
রনুগম্যমানানাঁ শ্রতীনাঁ প্রেমাণং প্রতি তপসাঁ কারণহা-
শ্বীর ভাবোচিত নাম, কুপ, গুণ ও লীলাদি স্মরণ ও শ্রবণাদি উপাদান-
কারণ বলিয়া ভাব-সম্বন্ধ। “জ্ঞানি পরিত্যাগপূর্বক সঙ্গরহিত হইয়া
তদর্থক নাম ও কুপাদি গান করিয়া বেড়াইবে” এবং ‘ভক্তসকল নিরস্তর
তোমার চারিত্র শ্রবণ, গান, কৌর্তন ও স্মরণ করিয়া আনন্দলাভ করিয়া
পাকেন।’ ইত্যাদি উক্তিহেতু উহা নিরস্তর কর্তব্য। এই রাগানুগা
ভজ্ঞিতে মুখ্য সাধন যে স্মরণ, তাহারও কৌর্তনাধীনস্তি অবশ্য বজ্রব্য
হইত্তেছে। কারণ বস্তুমান কলিযুগে কৌর্তনেরই অধিকার এবং সমস্ত
ভজ্ঞিমার্গে সর্বশাস্ত্রেই কৌর্তনের সর্বোৎকর্ষও প্রতিপাদিত হইয়াছে।
‘শ্রতিসকল তপস্তাচরণপূর্বক প্রেমপূর্ণ হইয়া ব্রজে জন্মগ্রহণ করিয়া-
ছিলেন।’ উজ্জ্বলনীলমণি গ্রহেৰ এই উক্তিতে অনুগমানাবা শ্রতি-
সকলেৰও শ্রেমাবির্ভাবেৰ প্রতি তপস্তার কারণত অবগত হওয়া যাই-
ত্তেছে। আৰ এই কলিযুগে তপস্তাস্তৱেৰ নিন্দা শ্রবণ-হেতু “অবর্থক
যে ব্রত, তাহাই তপস্তা” ইত্যাদি শ্রীভগবানেৰ উক্তি দৃষ্ট হইত্তেছে

ବଗମାଂ କଲାବଶ୍ମିନ୍ ତପୋହନ୍ତରସ୍ତ ବିଗୀତହାଂ ‘ମଦର୍ଥଂ ସଦ୍ଵ୍ରତଂ ତପଃ’
ଇତି ଭଗବନୁକ୍ତେରେକାଦଶୀଜମ୍ବାଷ୍ଟମ୍ୟାଦିତ୍ରତାନି ତପୋରପାଣି ଇତି
ନିମିତ୍ତକାରଣାନି ନୈମିତ୍ତିକକୃତ୍ୟାନି ଅକରଣେ ପ୍ରତ୍ୟବାୟତ୍ରବଣା-
ନିତ୍ୟାନି । ତତ୍ରୈବୈକାଦଶୀତ୍ରତତ୍ତ୍ଵାସ୍ତ୍ରୟେ “ଗୋବିନ୍ଦମ୍ଭରଣଃ ନୃଣାଂ
ସଦେକାଦଶ୍ୟପୋଷଗମ” ଇତି ଶୁତେରୁପାଦାନକାରଣସ୍ତରଣସ୍ତ ଲାଭାଦଂଶେନ
ଭାବସମ୍ଭବିତମପି, ସ୍ଵଭାବରେକେ ତୁ “ମାତୃହା ପିତୃହା ଚୈବ ଭାତୃହା
ଶୁରୁହା ତ୍ଥା” ଇତ୍ୟାଦି କ୍ଷାନ୍ଦାଦିବଚନେଭ୍ୟ ଶୁରୁହନ୍ତ୍ରାଦିଶ୍ରବଣା-
ନାମାପରାଧିଲାଭଃ, “ବ୍ରଙ୍ଗହନ୍ତ୍ର ଶୁରାପସ୍ତ ସ୍ତେଯିନୋ ଶୁରୁତନ୍ତିନଃ” ଇତି
ବିଷୁଦ୍ଧର୍ମୋତ୍ସରେକ୍ତେରନପାୟିପାପବିଶେଷଲାଭଶ, ଇତି ନିନ୍ଦାଶ୍ରବଣା-
ଦତ୍ୟବଶ୍ୟକକୃତ୍ୟତ୍ୱମ् । କିଂ ବହୁନା, “ପରମାପଦମାପନେ ହର୍ଷେ ବା

ବଲିଯା ଏକାଦଶୀ ଓ ଜମ୍ବାଷ୍ଟମୀ ପ୍ରଭୃତି ତପଶ୍ଚାରପ ବ୍ରତାଦିଇ ନିମିତ୍ତ କାରଣ ।
ଏହି ନୈମିତ୍ତିକ କୃତ୍ୟାଦି ଅକରଣେ ପ୍ରତ୍ୟବାୟ ଶ୍ରବଣହେତୁ ନିତ୍ୟକୃତ୍ୟ ମଧ୍ୟ
ପରିଗଣିତ । ଐ ସକଳ ଶାସ୍ତ୍ରେ ଏକାଦଶୀତ୍ରତେର ବିଧିପକ୍ଷେ “ଏକାଦଶୀତେ
ଉପବାସ କରିଲେ ଗୋବିନ୍ଦମ୍ଭରଣ ସିଦ୍ଧ ହସ୍ତ” ଏହିରୁପ ଶୁତ୍ରିବାକେ (ଉପାଦାନ
କାରଣ ଶ୍ଵରଣସିଦ୍ଧିହେତୁ କ୍ଷାବ-ମଦଦ୍ୱୀପ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏଯା ସାଇତେହେ) ଆବାର
ନିଷେଧପକ୍ଷେ “ସିଦ୍ଧି ଏକାଦଶୀତେ ଭୋଜନ କରେନ, ତିନି ଶାତ୍ରଧାତୀ, ପିତୃ-
ଧାତୀ, ଭାତ୍ରଧାତୀ, ଶୁରୁଧାତୀ ଏବଂ ବିଷୁଦ୍ଧୋକଚ୍ୟତ ହୁଇଯା ଥାକେନ ।” ଏହି
ପ୍ରକାର ଶୁଦ୍ଧପୁରାଣବାକେ) ଏକାଦଶୀ ତ୍ରତେର ଅକରଣେ ଶୁରୁଧାତୀ ପ୍ରଭୃତି
ପାପ ଶ୍ରବଣହେତୁ ନାମାପରାଧ ଦେଖା ଶାଇତେହେ । ବ୍ରଙ୍ଗହନ୍ତ୍ୟକାରୀ, ଶୁରାପାୟୀ,
ତକ୍ଷର ଓ ଶୁରୁତନ୍ତରଗାମୀର ଶାନ୍ତାରୁସାରେ ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତାଦି ଧାରା ନିଷ୍କର୍ତ୍ତିର ବ୍ୟବସ୍ଥା
ଦେଖା ଯାଏ । କିନ୍ତୁ ଏକାଦଶୀତେ ଅନ୍ତଭୋଜୀର ନିଷ୍କର୍ତ୍ତିର ବ୍ୟବସ୍ଥା ନାହିଁ ।”
ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୁଦ୍ଧର୍ମୋତ୍ସରେ ବଚନେ ଅବିମ୍ବନ ପାପବିଶେଷର ଲାଭେ ଏକାଦଶୀର

সমুপস্থিতে । নৈকাদশীং ত্যজেদ্যস্ত যস্ত দীক্ষাস্তি বৈষ্ণবী ।
সমাজ্ঞা সর্বজীবেষু নিজাচারাদবিশ্বৃতঃ । বিষ্ণু' পর্তাখিলাচারঃ
স হি বৈষ্ণব উৎ্যতে ॥” ইতি স্বান্দবাক্যাভ্যামেকাদশীত্রতস্ত
বৈষ্ণবলক্ষণহুমেব নির্দিষ্টম্ । কিঞ্চ বৈষ্ণবানাং ভগবদনিবেদিত-
ভোজননিষেধাং, “বৈষ্ণবো যদি ভুঁজীত একাদশ্যাং প্রমাদতঃ”
ইত্যর্থ ভগবনিবেদিতান্নসৈব ভোজননিষেধাহবগম্যতে ।
কার্ত্তিকত্রতস্য চ তপোহংশেন নিমিত্তঃ শ্রবণ-কৌর্তনাহংশেন
উপাদানহুমপি । শ্রীরূপগোস্বামিচরণানামসকৃতুভো কার্ত্তিকদেব-

অত্যাবশ্রুকত্ব অমানিত হইতেছে । অর্থাৎ তাদৃশ নৈমিত্তিক কৃত্যের
অকরণে নিকাশবণহেতু অত্যাবশ্রুক কৃত্য বলিয়া নিত্যকৃত্য মধ্যে
পরিগণিত । আর অধিক কি বলা যাইবে । ‘পরম আপদ বা পরম
আনন্দ উপস্থিত হইলেও যিনি একাদশীত্রত পরিত্যাগ করেন না, তিনিই
প্রকৃত বৈষ্ণবী দীক্ষা গ্রহণ করিয়াচেন । আর যাহার সমস্ত কর্ম
বিস্তুতে অর্পিত হইয়াছে, যিনি সর্বজীবে সমভাবাপন্ন আচারবান—
তিনিই বৈষ্ণব বলিয়া উক্ত হন ।’’ এই হইতি কন্দপুরাণের বচনস্বার্থ
একাদশীত্রত পালনই বৈষ্ণবের স্বরূপলক্ষণকূপে বিনিষ্ঠ হইয়াছে ।
ভগবৎ-অনিবেদিত দ্রব্য ভোজন বৈষ্ণবের পক্ষে নিষিদ্ধ হওয়ায় “বৈষ্ণব
যদি প্রমাদবশতঃ একাদশীত্রিথিতে ভোজন করেন” এই বাকে ভগবদ-
নিবেদিত মহা প্রসাদান্ন ভোজনই নিষিদ্ধ হইয়াচে, ইহা স্পষ্টতঃ বুঝা
যাইতেছে । ষেহেতু অগ্রভোজন তাঁহাদের সম্বন্ধে নিত্যকালই নিষিদ্ধ
রহিয়াছে ।

কার্ত্তিকত্রত তপস্তাংশে নিমিত্ত কারণ এবং শ্রবণ-কৌর্তনাদি

ତେତି କାନ୍ତିକଦେବୀତ୍ୟର୍ଜଦେବୀତି ଉର୍ଜେଶ୍ସରୀତି ଶ୍ରବଣାଦ୍ଵିଶେଷତଃ ଶ୍ରୀବ୍ଲନ୍ଦାବନେଶ୍ସରୀ ପ୍ରାପକ ହମବଗମ୍ୟତେ । “ଅସ୍ତରୀୟ ଶୁକପ୍ରୋକ୍ତଃ ନିତ୍ୟଃ ଭାଗବତଂ ଶୃଗୁ” ଇତି ସ୍ମତେଃ କମେଣ ଶ୍ରୀଭାଗବତଶ୍ରବଣାଦେଵିତ୍ୟକୃତ୍ୟତ୍ୱ-ମୁକ୍ତମ् । “କଥା ଇମାଙ୍ଗେ କଥିତା ମହୀୟସାମ୍” ଇତ୍ୟନନ୍ତରଃ “ସନ୍ତୁତମ-ଶ୍ଳୋକଗୁଣାନୁବାଦଃ ପ୍ରସ୍ତୁତ୍ୟତେ ନିତ୍ୟମମଞ୍ଜଲୟଃ ତମେ ନିତ୍ୟଃ ଶୃଗୁଯାଦ-ଭୌକ୍ଳଃ କୃଷ୍ଣେହମଳାଃ ଭକ୍ତିମଭୌପ୍ରମାନଃ ।” ଇତି ଦ୍ୱାଦଶୋତ୍ରେ ଦର୍ଶମ-ସ୍କନ୍ଦସମ୍ବନ୍ଧିଷ୍ଠପ୍ରେସ୍ତଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ-ଚରିତଶ୍ରବଣାଦେଵିର୍ଦ୍ଧାସ୍ଥୋଗ୍ୟଃ ନିତ୍ୟକୃତ୍ୟତ୍ୱମ୍ ଅଭୌକ୍ଳକୃତ୍ୟତ୍ୱଃ ଭାବସମ୍ବନ୍ଧିତ୍ୱଃ । ନିର୍ମାଲ୍ୟତୁଲସୀଗନ୍ଧଚନ୍ଦନମାଲା-ବସନ୍ତାଦିଧାରଣାନି ଭାବସମ୍ବନ୍ଧୀନି । ତୁଲସୀକାଷ୍ଠମାଲାଗୋପୀଚନ୍ଦନାଦି ।

ଅଂଶେ ଉପାଦାନ-କାରଣ । ଶ୍ରୀଲ ରମଗୋଦ୍ଧାରୀପାଦ ବହସ୍ତରେଇ ଶ୍ରୀରାଧିକାକେ କାନ୍ତିକଦେବୀ, ଉର୍ଜଦେବୀ ଉର୍ଜେଶ୍ସରୀ ପ୍ରଭୃତି ନାମେ ଅଭିହିତ କରାଯା କାନ୍ତିକ-ଭାତେର ବିଶେଷତଃ ଶ୍ରୀବ୍ଲନ୍ଦାବନେଶ୍ସରୀପ୍ରାପକ ସ୍ତ୍ରୀ ଅବଗତ ହେଉଥାଏ । “ଅସ୍ତରୀୟ, ଶୁକପ୍ରୋକ୍ତ ଶ୍ରୀଭାଗବତ ନିତ୍ୟ ଶ୍ରବଣ କର” ଏହିପ୍ରକାର ସ୍ଵାତିର ବଚନେ ଶ୍ରୀଭାଗବତ ଶ୍ରବଣାଦି ନିତାକୃତ୍ୟ ବଲିରୀ ଉତ୍ତର ହିତେଛେ । “ତୋମାର ନିକଟ ଆମି ମହୋତ୍ତମଦିଗେର ଏହି ସକଳ କଥା କୌର୍ତ୍ତନ କରିଲାମ” ଅନୁତ୍ତର “ସାହାତେ ଉତ୍ସମଶ୍ଳୋକ ଶ୍ରୀଭଗବାନେର ଗୁଣାନୁଷ୍ଠାନ କୌର୍ତ୍ତି, ଯାହା ନିତ୍ୟ ଅମଞ୍ଜଳନାଶକ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣେର ଶକ୍ତିଭାବି ଲାଭ କରିତେ ଅଭିଲାଷୀ ବ୍ୟକ୍ତି ତାହାଇ ନିରାଶର ଶ୍ରବଣ କରିବେନ ।” ଏହି ଦ୍ୱାଦଶ ସ୍କନ୍ଦର ଉତ୍ସିତେ ଦଶମଙ୍କଳ ସମସ୍ତକୀୟ ନିଜ ପ୍ରିୟତମ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣେର ଚରିତ୍ର ଶ୍ରବଣାଦିର ସଥାସୋଗ୍ୟ ନିତ୍ୟକୃତ୍ୱ, ଅଭୌକ୍ଳ କୃତ୍ୟତ୍ୱ ଓ ଭାବ-ସମସ୍ତକୀୟ ମିଳି ହିତେଛେ ।

ନିବେଦିତ-ତୁଲସୀ-ଗନ୍ଧ-ଚନ୍ଦନ-ମାଲା-ବସନ୍ତାଦିଧାରଣ ଭାବସମ୍ବନ୍ଧୀ ।

ତୁଲସୀକାଷ୍ଠେର ମାଲା, ଗୋପୀଚନ୍ଦନାଦିକୃତ ତିଲକ, ନାମମୁଦ୍ରା ଓ

তিলক-নামমুদ্রা-চরণচিহ্নাদিধারণানি বৈষ্ণবচিহ্নানুকূলানি ।
তুলসীসেবনপরিত্রক মণপ্রগামাদীন্যপ্যনুকূলানি । গৰাশথধাত্রী-
আঙ্গাদিসম্মানানি তন্ত্রাবিলক্ষ্মানি উপকারকাণি । বৈষ্ণবসেবা
তৃত্ক সমস্তলক্ষণবতৌ জ্ঞেয়া । উক্তান্ত্রেতানি সর্ববাণি কর্তব্যানি ।
যথেব পোষ্যাঃ কৃষ্ণাদপি সকাশাঃ তৎপোষকেষ্঵াবন্তিতদুঞ্চ-
দধিনবনীতাদিযু অজেশ্বর্য্য অধিকৈবাপেক্ষা, শ্রীকৃষ্ণঃ স্বস্তন্ত-
পয়ঃ পিবন্তঃ বুভুক্ষুমপ, পহায় তদীয়তুঞ্চোত্তারণার্থঃ গতহ্বাঃ ।
তথেব রাগবর্ত্তানুগমনরসাভিজ্ঞত্ত্বানাঃ পোষ্যেভ্যঃ শ্রবণ-
কীর্তনাদিভ্যোহপি তৎপোষকেষ্঵েতেষু সর্বেবষু
পরমৈবাপেক্ষণঃ নৈবানুচিতম্ । অহং গ্রহোপাসনান্যাসমুদ্রা-
দ্বারকাধ্যানমহৈষ্যচনাদীন্যপকারকাণি ন কর্তব্যানি । পুরাণ-
ন্তরকথাশ্রবণাদীনি তটস্থানি । অত্র ভক্তেঃ সচিদানন্দরূপহা-
চরণচিহ্নাদি (বৈষ্ণবচিহ্ন) ধারণ ভাবানুকূল ।

ଗୋ, ଅଶ୍ଵ ଓ ଧାତ୍ରୀମେଦା, ବ୍ରାହ୍ମଣାଦି-ସମ୍ମାନନା ପ୍ରଭୃତି ଭାବେର
ଅବିକଳ୍ପ ସଲିଯା ଏହି ଅନ୍ଧଗୁଲି ଉପକାରକ ।

বৈষ্ণবসেবা উক্ত সমস্ত লক্ষণবিশিষ্ট জানিতে হইবে। উক্ত
সমস্তই কর্তব্য মধ্যে গণ্য। যেমন পোষ্য শ্রীকৃষ্ণ হইতেও তৎপোষক
আবর্তিত দুঃ-দুধি-নবনীতাদিতে প্রজ্ঞেশ্বরীর অধিক অপেক্ষা দেখা যায়,
যেহেতু তিনি স্তুপানৱত শ্রীকৃষ্ণকে ক্ষুধিত অবস্থায় পরিত্যাগ করিয়া
তদীয় দুঃ উত্তরণার্থ পছন করিয়াছিলেন। তদূপ রাগমার্গানুগামী
রসাভিজ্ঞ ভক্তগণের সম্বন্ধে পোষ্য শ্রবণ-কৌর্তনাদি হইতে তৎপোষক
উক্ত অঙ্গ সকলে পরমাপেক্ষা অনুচিত নহে।

ନିର୍ବିକାରହେଥି ସଦୁପାଦାନଙ୍କାଦିକଂ ତେ ଖଲୁ ଦୁର୍ବିତର୍କ୍ୟହାଦେ
ଭକ୍ତିଶାସ୍ତ୍ରେ “ତତ୍ ପ୍ରେମବିଳାସାଃ ସ୍ଵା ଭାବାଃ ସେହାଦୟନ୍ତ ସଟ୍”
ଇତ୍ୟାଦିୟ ବିଲାସଶକ୍ତେନ ବ୍ୟଞ୍ଜିତଂ, ସଥା ରସଶାସ୍ତ୍ରେ ବିଭାବାଦିଶକ୍ତେନ,
ଅତ୍ ଖଲୁ ସୁଖବୋଧାର୍ଥମେବ ଉପାଦାନାଦିଶକ ଏବ ପ୍ରୟୁକ୍ତ ଇତି
କ୍ଷତ୍ରୟଂ ସନ୍ତଃ ॥୧୪॥

ଦ୍ଵିତୀୟ: ପ୍ରକାଶ:

ନମୁ “ନ ହାମିଂ ନ ଗ୍ରାନିଂ ନ ନିଜଗୁହକୁତ୍ୟଂ ବ୍ୟସନିତାଂ, ନ ଘୋରଂ
ନୋଦ୍ୟୁଗ୍ରାଂ ନ କିଲ କଦନଂ ବେତ୍ତି କିମପି । ବରାଙ୍ଗୀଭିଃ ସାଙ୍ଗୀକୃତ-

ଅହଂଗ୍ରହୋପାସନା, ଶ୍ରାମ, ମୁଦ୍ରା, ଧାରକାଧିମନ ଓ ମହିଷୀର୍ଗେର
ଅର୍ଚନାଦି ଅପକାରକ ବଲିଯା ଅକର୍ତ୍ତବ୍ୟ ।

ପୁରାଣାନ୍ତରେ କଥା ଶ୍ରବଣାଦି ତ୍ରଟ୍ଟ ।

ସଚ୍ଚଦାନନ୍ଦକ୍ରପା ଏହି ଭକ୍ତିର ନିର୍ବିକାରହେଉ ସେ ଉହାକେ
ଉପାଦାନକ୍ରପା ଅଭୂତ ବଳୀ ହଇଯାଛେ, ତାହା କେବଳ ଦୁର୍ବୋଧ୍ୟ ବିଷୟରେ
ସୁଖବୋଧାର୍ଥ । ଭକ୍ତିଶାସ୍ତ୍ରେ ସେମନ “ସେହାଦି ଛୁଟୀ ଭାବକେ ଶ୍ରେମେର
ବିଲାସ” ବଳୀ ହଇଯାଛେ । ରସଶାସ୍ତ୍ରେ ସେମନ ରସକେ ‘ବିଭାବାଦି’ ଶବ୍ଦ ଦାରୀ
ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରା ହଇଯାଛେ; ଏହୁଲେଷ ତଙ୍କପ ସୁଖବୋଧେର ନିମିତ୍ତ ଭକ୍ତିତେ
ଉପାଦାନାଦି-ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୁକ୍ତ ହଇଯାଛେ । ସାଧୁଗଣ କ୍ଷମା କରିବେଳ । ୧୪ ।

“ଧାହାରୀ ଅନନ୍ତକେ ନିଜ ସୁହଦ୍ ବଲିଯା ଅଙ୍ଗୀକାର କରିଯାଇନ,
ଭାଦୃଶ ତତ୍ତ୍ଵବ୍ଲାଗଣେ ପରିବୃତ ହଇଯା ଶ୍ରୀବ୍ରଦ୍ଧାବନେର ନିଭୃତ ନିକୁଞ୍ଜେ ଶ୍ରୀହରି

সুহৃদনপ্তাভিরভিতো, হরিবৰ্নারণ্যে পরমনিশমুচ্ছেবিহৱতি ॥”
ইত্যাদিভ্য এব শ্রীবৰ্নাবনেশ্বর্যাদিপ্রেমবিলাসমুক্তস্তু শ্রীবজেন্দ্-
সুনো র্ণ কাপি অন্তরাবধানসন্তব ইত্যবসীয়তে। তথা সত্তি
নানাদিগ্দেশবত্তিভিরনন্তরাগানুগৌয়ভৈরবং ক্রিয়মাণং পরিচর্য্যা-
দিকং কেন স্বীকৃতব্যম् ? বিজ্ঞপ্তিস্তুবপাঠাদিকঞ্চ কেন শ্রোতব্যম् ?
তদংশেন পরমাত্মানেবাংশাংশিনোরৈক্যাদিতিচেৎ সমাধিরয়ং
সম্যগাধিরেব তাদৃশকৃষ্ণমুরাগিভক্তানাম्। তহি কা গতিঃ ?—
সাক্ষাৎ শ্রীমদুকবোক্তিরেব। সা চ যথা—“মন্ত্রে মাং বা
উপহুয় যত্তমকুষ্ঠিতাখণ্ডসদাত্মবোধঃ। পৃচ্ছেঃ অভো মুঞ্চ ইবা-

সদাহি বিহুর করিতেছেন। তিন এই বিশারে এতই মুঞ্চ যে, বিজ হাঁন,
মানি, গৃহকৃত্য, দুঃখ, ভুঁ, সম্রম বা লোকগঞ্জবাদি কিছুট জনেন না।”
এই শ্লোকে বৰ্নাবনেশ্বরী শ্রীরাধিকা প্রভৃতির প্রেমবিলাসে মুঞ্চ শ্রীবজেন্দ্-
নন্দনের অন্ত কোন বিষয়ে অবধান অসন্তব—ইহা বুঝা যাইতেছে।
এইজন্মে শ্রীকৃষ্ণের প্রেমমুঞ্চতাই যদি স্থির হইল, তবে নানাদিগ্দেশীয়
অনন্ত রাগানুগা ভক্তগণের ক্রিয়মাণ পরিচর্যাদি কে স্বীকার করিবেন ?
বিজ্ঞপ্তি, স্তবপাঠাদি কে শ্রবণ করিবেন ? যদি বল, তদীয় অংশ
পরমাত্মা ধারাই ভজেন, পরিচর্য্যাদি স্বীকার ও স্তবপাঠাদি শ্রবণ
করেন। যেহেতু অংশ ও অংশীয় গ্রন্থ শান্তপ্রসিদ্ধ; এই সিদ্ধান্ত
সঙ্গত নহে। একপ ভক্তিসমাধি তাদৃশ শ্রীকৃষ্ণানুগামী ভক্তগণের পক্ষে
সম্যক ব্যাধির মধ্যেই গণ্য হইতেছে। তাহা হইলে তাহার গতি কি ?
সাক্ষাৎ শ্রীমদ উদ্বৰষ্ণহাশয়ের উক্তিই তাহার গতি। এই উক্তি যথা,—
‘হে অভো ! তৃমি মদা অকুষ্ঠিত অথণ্ড আত্মবোধকৃপ ও অগ্রমন্ত

ପ୍ରମନ୍ତସ୍ଥମେ ମନୋ ମୋହଯତୀବ ଦେବ ॥” ଅଶ୍ଵାର୍ଥଃ—ମନ୍ତ୍ରେୟ ଜରାସନ୍ଧ-
ବଧ-ରାଜ୍ସୂଯାତ୍ତର୍ଥଗମନବିଚାରାଦିଯୁ ପ୍ରମନ୍ତକେସୁ ମାଂ ବୈ ନିଶ୍ଚିତମ୍
ଉପତ୍ତୁସ୍ଥ ସଂ ପୃଚ୍ଛେଃ ଉନ୍ନବ ତ୍ରମତ୍ର କିଃ କର୍ତ୍ତବ୍ୟଃ ତତ୍ତ୍ଵାହି ଇତି ପୃଚ୍ଛେଃ
ଅପୃଚ୍ଛଃ ଅକୁଣ୍ଡିତଃ କାଳାଦିନା ଅଖଣ୍ଡଃ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣଃ ସଦା ସାର୍ବବଦ୍ଧିକ ଏବ
ଆଜାନୋ ବୋଧଃ ସଞ୍ଚିତ୍ତିକ ସଞ୍ଚ ସ ମୁଖ ଇବ ସଥା ଅନ୍ତୋ ମୁଖୋ
ଜନଃ ପୃଚ୍ଛତି ତଥେତ୍ୟର୍ଥଃ ; ତତ୍ତବ ଯୁଗପଦେବ ମୌଘାଃ ସାର୍ବବନ୍ତ୍ୟଧଃ
ମୋହଯତୀବ ମୋହଯତ୍ୟେବ । ଅତ୍ର ମୁଖ ଟେବ, ଭଂ ନ ତୁ ମୁଖ ଇତି ।
ମୋହଯତୀବ ନ ତୁ ମୋହତି ଇତି ବ୍ୟାଖ୍ୟାଯାଃ ସଙ୍ଗତ୍ୟଭାବାଃ ।
ଅସମ୍ଭବେସୁ କଷ୍ଟାଣ୍ୟହୀନସ୍ତ ଭବୋହଭବଶେତ୍ୟାଦି ବାକ୍ୟେୟୁ ମଧ୍ୟେ
ଏତଦ୍ଵାକ୍ୟଶୋପନ୍ତାଦୋ ବ୍ୟର୍ଥଃ ସ୍ତାହିତ୍ୟତ ସ୍ତଥା ନ ବ୍ୟାଖ୍ୟେଯ । ତତଶ୍ଚ
ଦାରକାଲୀଲାଯାଃ ସତ୍ୟପି ସାର୍ବବନ୍ତ୍ୟ ସଥା ମୌଘ୍ୟଃ ତତୈବ ବୃନ୍ଦାବନ-

ହଇୟାଓ ମୁଖେର ମତ ବ୍ୟବହାର କର, ତାହାତେ ଆମାର ମନ ମୋହପ୍ରାପ୍ତ
ହଇଭେଦେ ।’ ଇହାର ବିଶଦ ବାଖ୍ୟା—ତୁମି ସଦାଇ ଅପ୍ରମନ୍ତ ଏବଂ ସଞ୍ଚିତ-
ଶକ୍ତର ଦ୍ଵାରା ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ, କାଳାଦିର ଦ୍ଵାରା ଅକୁଣ୍ଡିତ ହଇୟାଓ ଜରାସନ୍ଧବଧ ଓ
ରାଜ୍ସୂଯବନ୍ଧେର ବିଚାରାକି ସମୟେ ମୁଖେର ଶ୍ରାୟ ଆମାକେ ମନ୍ତ୍ରଗାର ନିମିତ୍ତ
ଆହାନ କରିଦ୍ବୀ ଜିଜ୍ଞ୍ଞୟା କରିବେ ହେ ଉନ୍ନବ ! ଏକ୍ଷେତ୍ରେ ଆମାର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କି ?
ତାହା ବଲ’ ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରଶ୍ନେ ମୁଦ୍ରବ୍ୟ ବ୍ୟବହାର କର । ତୋରାର ଯୁଗପଂ ଏହି
ମୌଘା ଓ ସାର୍ବବନ୍ତ୍ୟ ଆମାକେ ଅତୀବ ମୋହିତ କରିଭେଦେ ।’ ଏହିଲେ ‘ତୁମି
ମୁଦ୍ର ନା ହଇୟାଓ ମୁଖେର ଶ୍ରାୟ,’ ଏକଥିବ୍ୟାଖ୍ୟାଇ ସଙ୍ଗତ । କେହ କେହ ବଲେନ,
“ମୋହିତ କରିଭେଦେ ନା, ପରମ ମୋହିତେର ଶ୍ରାୟ କରିଭେଦେ ।” ଏହି
ବ୍ୟାଖ୍ୟା ସଙ୍ଗତ ନହେ । ଏହି ବ୍ୟାଖ୍ୟା ସଙ୍ଗତ ହଇଲେ ‘କର୍ମରହିତେର କର୍ମ
ଏବଂ ଜନ୍ମରହିତେର ଜନ୍ମ’ ଇତ୍ୟାଦି ବାକ୍ୟର ମଧ୍ୟେ ଉନ୍ନବ ବାକ୍ୟର ଉପଶାସ

লীলায়ামপি সত্যপি মৌঞ্চে সাৰ্বজ্ঞ্যং তস্মাচিন্ত্যশক্তিসিদ্ধমেব
মন্তব্যম् । অতএব বর্ণিত শ্রীলীলাশুকচরণেং “সাৰ্বজ্ঞত্বে চ
মৌঞ্চে চ সাৰ্বভোমমিদং মহ” ইতি ॥১॥

অত্র সাৰ্বজ্ঞত্বং মহেশ্বর্যমেব ন তু মাধুৰ্য্যং ; মাধুৰ্য্যং থলু তদেব
যদৈশ্বর্য্যবিনাভূতকেবলনৱলীলত্বে মৌঞ্চামিতি স্ফূলধিয়ো
কৃবতে ॥২॥

মাধুৰ্য্যাদিকং নিন্দিপ্যতে । মহেশ্বর্য্যস্ত ঘোতনে বাঢ়োতনে
চ নৱলীলত্বানতিক্রমো মাধুৰ্য্যম্ । যথা— পৃতনাপ্রাণহারিতেহপি
স্তনচূষণলক্ষণৱাললীলত্বমেব মহাকঠোৱা-শকটফোটনেহপ্যতি-
ব্যৰ্থ হইয়া যাব ; স্তুতৰাং একাপ ব্যাখ্যা হইতে পাৰে না । এই নিমন্ত
ধাৰকালীন সাৰ্বজ্ঞ সত্ত্বেও যেমন মুগ্ধতা স্বীকাৰ কৰিতে হয়, তজ্জপ
বন্দাৰনলীলায়ও মৌঞ্চ্য সত্ত্বেও সাৰ্বজ্ঞ্য স্বীকাৰ কৰিতে হয় । আৱ
এইকাপ যুগপৎ মৌঞ্চ্য ও সাৰ্বজ্ঞ্য শ্রীকৃষ্ণের অচিন্ত্য শক্তিসিদ্ধ বলিয়াই
মন্তব্য কৰিতে হয় । এই কাৰণেই শ্রীলীলাশুক বলিয়াছেন—“শ্রীভগ-
বানেৰসকল-লীলাতেই যথন সাৰ্বজ্ঞ্য ও মৌঞ্চ্য যুগপৎ দৃষ্ট হইয়া থাকে,
তখন ইহা তাঁহাৰ অচিন্ত্য শক্তিসিদ্ধ বলিয়া সৰ্বত্রই স্বীকাৰ কৰিতে
হইবে ॥১॥

এছলে সাৰ্বজ্ঞত্বে মহেশ্বর্য—মাধুৰ্য নহে ; সেই স্থলেই মাধুৰ্য,
যেন্তে শ্রেষ্ঠ শ্রেষ্ঠ বিনা নৱলীলত্বে কেবল মুগ্ধতা—ইহা স্ফূলবৃক্ষি ব্যক্তিবাই
বলে ॥২॥

মাধুৰ্য্যাদি নিন্দিপিত হইতেছে । মহেশ্বর্য্যেৰ প্ৰকাশে বা
অপ্রকাশে নৱলীলাৰ অনতিক্রমই মাধুৰ্য । যেমন পৃতনাপ্রাণহৰণ-

ସୁକୁମାରଚରଣ-ତୈର୍ମାସିକେ ଯାତ୍ରାନଶାୟିବାଲଲୀଲଭ୍ରମ । ମହାଦୀର୍ଘଦାମା-
ଶକ୍ୟବନ୍ଧୁତ୍ବେହପି ମାତୃଭୌତିବୈଳବ୍ୟମ । ବ୍ରଙ୍ଗ-ବଲଦେବାଦିମୋହନେହପି
ସର୍ବଜ୍ଞତ୍ବେହପି ବୃଦ୍ଧଚାରଣଲୀଲଭ୍ରମ । ତଥା ଶ୍ରୀଶ୍ଵର୍ଯ୍ୟସତ୍ତ୍ଵ ଏବ ତଥା-
ଦ୍ୟୋତନେ ଦଧିପଯର୍ଶେଚୀର୍ଯ୍ୟଂ ଗୋପନ୍ତ୍ରୀଲାମ୍ପଟ୍ୟାଦିକମ । ଶ୍ରୀଶ୍ଵର୍ଯ୍ୟରହିତ-
କେବଳନରଲୀଲଭେନ ମୋଖ୍ୟମେବ ମାଧୁର୍ୟମିତ୍ୟକ୍ରେଃ କ୍ରୀଡ଼ା-ଚପଲପ୍ରାକୃତ-
ନରବାଲକେସିପି ମୋଖ୍ୟଂ ମାଧୁର୍ୟମିତ୍ୟକ୍ରେଃ ତଥା ନ ନିର୍ବାଚ୍ୟମ ॥୩॥

ଶ୍ରୀଶ୍ଵର୍ଯ୍ୟନ୍ତ୍ର ନରଲୀଲଭ୍ରମପେକ୍ଷିତ୍ବେ ସତି ଉତ୍ସର୍ବଭାବିକାରଃ । ଯଥା
ମାତାପିତରୋ ପ୍ରତି ଶ୍ରୀଶ୍ଵର୍ଯ୍ୟଂ ଦର୍ଶିଯିତ୍ବା—“ଏତଦ୍ୱାଂ ଦର୍ଶିତଂ କୁପଂ
ଆଗ୍ରଜମ୍ ସ୍ମରଣାୟ ମେ । ନାନ୍ଦିଥା ମନ୍ତ୍ରବଂ ଜ୍ଞାନଂ ମର୍ତ୍ତ୍ୟଲିଙ୍ଗେନ ଜାଯତେ ॥”
ଇତ୍ୟକ୍ରମ । ଯଥା ଅର୍ଜୁନଂ ପ୍ରତି “ପଶ୍ୟ ମେ କୁପମୈଶରମ୍” ଇତ୍ୟକ୍ରମଃ

କାଳେଷେ କ୍ରନ୍ତୁଷଗଲଙ୍ଘଣ ନରବାଲକଲୀଲା । ମହାକଠୋର ଶକ୍ଟଟଞ୍ଜନକାଳେଷ
ଅତି ସୁକୁମାର ଚରଣ ଉତ୍କାନଶାୟୀ ତୈର୍ମାସିକ ବାଲଲୀଲା । ମହାଦୀର୍ଘ ଦାମ-
ବନ୍ଧନେ ଅଶକ୍ତ ଅବସ୍ଥାତେଷୁ ମାତୃଭାବେ ଭୟେ ବିକଳତା । ବ୍ରଙ୍ଗ ଓ ବଲଦେବେର
ମୋହନେ ମର୍ବଜ୍ଞତ୍ବେଷୁ ବୃଦ୍ଧଚାରଣଲୀଲା । ଆବାର ଶ୍ରୀଶ୍ଵର୍ଯ୍ୟ ସତ୍ତ୍ଵେ ତାହାର
ଅପ୍ରକାଶେ ଦଧି-ହୃଦ୍ଦର୍ଶିତ୍ୟ ଓ ଗୋପନ୍ତ୍ରୀ-ଲାମ୍ପଟ୍ଟା ପ୍ରଭୃତି । ଶ୍ରୀଶ୍ଵର୍ଯ୍ୟରହିତ
କେବଳ ନରଲୀଲାର ମୁଗ୍ଧତାକେହ ସଦି ମାଧୁର୍ୟ ବଳା ହୟ, ତବେ କ୍ରୀଡ଼ା-ଚପଲ
ପ୍ରାକୃତ ନରବାଲକେର ସେ ସ୍ଵଭାବଗତ ମୁଗ୍ଧତା, ତାହାକେ ମାଧୁର୍ୟ ସଲିତେ ହୟ;
କିନ୍ତୁ ତାହା ବଳା ସାଇ ନା । ୩

ନରଲୀଲାର ଅପେକ୍ଷା ନା କରିଯା କେବଳମାତ୍ର ଉତ୍ସର୍ବଭାବେର ଆବି-
କ୍ଷାରହି ଶ୍ରୀଶ୍ଵର୍ଯ୍ୟ । ସେମନ ସମ୍ବଦେବ ଓ ଦେବକୀର ଶ୍ରତି ଆବିଭୂତ ହିଇବାଇ
ଶ୍ରୀଶ୍ଵର୍ଯ୍ୟ ଦର୍ଶନ କରାଇଯା—“ଆମାର ଜନ୍ମ ଅବଗ କରାଇବାର ନିଶିଭିତ୍ତି
ତୋମାଦିଗଙ୍କେ ଏହି ଚତୁର୍ଭୁଜକୁପ ଦର୍ଶନ କରାଇଲାମ, ଅନ୍ତଥା ମହୁସୁଦେହ ଦର୍ଶନେ

ঐশ্বর্যং দর্শিতম্। অজেহপি ব্রহ্মাণং প্রতি মঙ্গুমহিমদর্শনে
পরঃসহস্রচতুভুজগাদিকমপীতি ॥৪॥

অথ ভক্তনিষ্ঠমৈশ্বর্যজ্ঞানম্। ৬। অতএব “যুবাং ন নঃ
স্মৃতো সাক্ষাং প্রধানপুরুষেশ্বরো” ইত্যাদি বস্তুদেবোক্তেঁ “সখেতি
মহা প্রসতঃ যচ্চক্তম্” ইত্যজ্জুনোক্তেঁ ঈশ্বরোহমিত্যনুসন্ধা-
নেহপি হৎকম্পজনকসন্ত্রমগন্ধস্থানুদ্গমাং স্বীয়ভাবস্থাতিশ্রেষ্ঠামে ব
যদুৎপাদযতি তমাধুর্যজ্ঞানম্। যথা—“বন্দিনস্তমুপদেবগণা
যে, গীতবাট্টবলিভিঃ পরিবক্তঃ ॥” ইতি “বন্দ্যমানৱণঃ পথি
বৃক্তৈঃ ॥” ইতি চ যুগলগৌতোক্তেঁ, গোষ্ঠং প্রতি গবানযন-
মদ্বিষয়ক জ্ঞান জন্মে না।’—এই কথা বলিলেন। ষেমন, অর্জুনের প্রতি
‘আমার ঐশ্বরিক রূপ দর্শন কর।’ ইহা বলিয়া ঐশ্বরিক রূপ দর্শন করা-
ঠিয়াছিলেন; অজেও ব্রহ্মার নিকট আপন মঙ্গুমহিমা প্রদর্শনকালে
সহস্র সহস্র মূর্তি প্রকাশ করিয়াছিলেন। ৪।

অনন্তর ভক্তনিষ্ঠ ঐশ্বর্যজ্ঞান—‘ইনি ঈশ্বর’— এই অমুসন্ধানের
ফলে ভক্তের হৎকম্পজনিত সন্ত্রমাদিতে তু স্বীয় ভাবের শৈথিল্য-সম্পাদক
বুদ্ধির নামই ঐশ্বর্যজ্ঞান। অত এব “তোমরা হইজন আমাদিগের পুত্র
নহ, পরস্ত সাক্ষাং প্রধান পুরুষ ঈশ্বর।”—এইপ্রকার বস্তুদেবের উক্তি
এবং “তুমি আমার সখামাত্—এই বোধে, হঠসহকারে যাহা বলিয়াছি।”
ইত্যাদি অর্জুনের উক্তিই ঐশ্বর্যজ্ঞানের দৃষ্টিক্ষেত্র। ‘ইনি ঈশ্বর’—এইরূপ

+ ঈশ্বরোহমিত্যনুসন্ধানে সতি হৎকম্পজনকসন্ত্রমেন স্বীয় ভাৰ-
স্থাতিশৈথিল্যং ষৎ প্রতিপাদযতি তদৈশ্বর্যজ্ঞানম্।

সময়ে অক্ষেন্দ্রনାରିଦାଦିଭି� କୃତସ୍ତ କୃଷ୍ଣସ୍ତତିଗୌତ୍ଥପୂଜୋପହାର-
ପ୍ରଦାନପୂର୍ବକଚରଣବନ୍ଦନସ୍ତ ଦୃଷ୍ଟତେହପି ଶ୍ରୀଦାମମୁଖଲାଦୀନାଂ ସଥ୍ୟଭାବ-
ସାଶୈଥିଲ୍ୟମ୍ । ତସ୍ତ ତସ୍ତ ଶ୍ରୀତତେହପି ବ୍ରଜାବଳାନାଂ ମଧୁରଭାବ-
ସାଶୈଥିଲ୍ୟମ୍ । ତଥେବ ବ୍ରଜରାଜକୃତତଦାସନବାକ୍ୟେବ ଜେଷ୍ଠ୍ୟା
ଅପି ନାନ୍ତି ବାଂସଲ୍ୟଶୈଥିଲ୍ୟଗକ୍ଷେତ୍ରପି ପ୍ରତ୍ୟତ୍ତ "ଧିତେବାହଂ ସଞ୍ଚାଯଃ
ମମ ପୁତ୍ରଃ ପରମେଶ୍ୱର" ଇତି ମନସ୍ତଭିନନ୍ଦନେ ପୁତ୍ରଭାବସ୍ତ ଦାଟିଯିବେ ।
ଯଥା ପ୍ରାକୃତ୍ୟା ଅପି ମାତୁଃ ପୁତ୍ରସ୍ୟ ପୃଥ୍ବୀଶ୍ୱରହେ ସତି ତୃପୁତ୍ରଭାବଃ

ଅମୁସଙ୍କାନ ସତ୍ରେଷ୍ଟ ଉତ୍ସକାନିତ ମନ୍ତ୍ରମେର ଲବଲେଶ୍ଵର ଉଦିତ ନା ହଇୟା
ବରଂ ହଦୟସ୍ଥିତ ସ୍ଵୀର ଭାବେର ଅତି ଶୈଷ୍ଠ୍ୟା-ମଞ୍ଚାଦକ ବୁଦ୍ଧିବିଶେଷତି ମାଧୁର୍ୟଜ୍ଞାନ ।
ଯେମନ "ଗନ୍ଧର୍ବାଦି ଉପଦେବତାରା ଗୀତ-ବାଚାଦି ଉପହାର ଅଦାନେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣର
ପୂଜା କରେନ ।" ଏବଂ "ଗୋଟେର ପଥେ ବ୍ରନ୍ଦାଦ ବୃଦ୍ଧମକଳ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣର ଚରଣ-
ବନ୍ଦନା କରେନ ।" ଯୁଗଲଗୀତିକାର ଏହି ଉତ୍କଳ ଅମୁସାରେ ଉତ୍ତରଗୋଟେର ପଥେ
ଅର୍ଥାତ୍ ଗୋଟିଏଇ କରିଯା ଗୋଟିଏ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନେର ସମସ୍ତ ପଥିମଧ୍ୟ ବ୍ରନ୍ଦା, ଇନ୍ଦ୍ର,
ନାରଦାଦି ଦେବଗଣେର କ୍ରବିଂଧେ ଏବଂ ଗୀତ-ବାଚାଦି ମହକାରେ ପୂଜୋ-
ପହାର ଶ୍ରୀଦାମପୂର୍ବକ ଚରଣବନ୍ଦନାଦ ଦର୍ଶନେ ଶ୍ରୀଦାମ-ମୁଖଲାଦି ମଥାଗଣେର
ମଥ୍ୟଭାବେର ଅଶୈଥିଲ୍ୟ । ଆବାର ଏ ସକଳ କଥା ଶ୍ରବଣ କରିଯାଏ
ବ୍ରଜବଳାଦେର ମଧୁରଭାବେର ଅଶୈଥିଲ୍ୟ ଦେଖା ଯାଇତେଛେ । ଅର୍ଥାତ୍ ତାହାକେ
ସନ୍ତ୍ରମ ବା ଆଦରାତିଶ୍ୟଓ ଦୃଷ୍ଟ ହଇତେଛେ ନା । ତତ୍ତ୍ଵ ବ୍ରଜରାଜକୃତ ଆଧାସ-
ବାକ୍ୟ ବ୍ରଜେଶ୍ଵରୀର ବାଂସଲ୍ୟଭାବେର ଶୈଥିଲ୍ୟର ଗନ୍ଧାଦ ଦେଖା ଯାଏ ନା ;
ପ୍ରତ୍ୟତ୍ତ "ଆମ ଧନ୍ତ ! ଆମାର ପୁତ୍ର ପରମେଶ୍ୱର ।" ଏହିରୂପ ମନେର ସନ୍ତୋଷ
ହେତୁ ପୁତ୍ରଭାବେର ଦୃଢ଼ତାଇ ଲକ୍ଷିତ ହଇତେଛେ । ପ୍ରାକୃତ ଜଗତେବ ଦେଖ ।
ଯାଏ—ପୁତ୍ର ପୃଥିବୀଶ୍ୱର ହଇଲେ ମାତ୍ରାର ପୁତ୍ରଭାବ ସ୍ଫୀତ ହଇଯା ଉଠେ । ତତ୍ତ୍ଵ

স্ফীত এবাবভাতি । এবং ‘ধন্তা এব বয়ং যেষাং সখা চ
পরমেশ্বরঃ’ ইতি যাসাং প্ৰেয়ান্ পরমেশ্বর ইতি
সখানাং প্ৰেয়সীনাথঃ স্বস্তিভাবদাচ্যমেব জেয়ম् । কিঞ্চিৎ
সংযোগে সতি ঐশ্বর্যজ্ঞানং ন সম্যগবভাসতে, সংযোগস্তু শৈত্যাণ
চন্দ্ৰাতপতুল্যত্বাণি, বিৱহে ঐশ্বর্যজ্ঞানং সম্যগবভাসতে বিৱহস্ত্রো-
ক্ষ্যাণি সৃষ্ট্যাতপতুল্যত্বাণি । তদপি হৃৎকম্পসন্ত্রাদৰাদ্যভাবান্নৈ-
শ্বর্যজ্ঞানম্ । যদুক্তম—“মৃগমুরিব কপীলং বিব্যধে লুকধৰ্ম্মা
স্ত্ৰিয়মহৃত বিৱৰণাং স্ত্ৰীজিতঃ কামযানাম্ । বলিমপি বলিমত্বাবেষ্টয়-
কাঙ্ক্ষবদ্যস্তদলমসিতসৈয়েত্তু স্ত্রজস্তৎকথার্থঃ” ইতি । অত্ৰ
অজোকসাং গোবৰ্ধনধাৰণাণি পূৰ্বিং কৃষ্ণ ঈশ্বর ইতি জ্ঞানং

মা-ষশোদারণ শ্ৰীকৃষ্ণে পুত্ৰভাৰ উল্লাসপ্রাপ্তি হইয়াছিল । এইপ্ৰকাৰ
সখাগণ মনে কৰেন, ‘আমৰা ধন্ত যে, আমাদেৱ সখা পরমেশ্বৰ ।’
অতএব সখা ও ত্ৰেয়সীগণেৱ স্ব স্ব ভাৰ-দাচ্য ইতি বুঝিতে হইবে, আৰাৰ
প্ৰেয়সীছেৱ প্ৰেমেৱ এমনই শক্তি যে, সংযোগকালে ঐশ্বর্যজ্ঞান সম্যক
প্ৰকাশিতই হয় না । যেহেতু সংযোগ চন্দ্ৰকিৱণেৱ ছায় শীতল ; কিন্তু
বিৱহবাসতে ঐশ্বর্যজ্ঞান সম্যক শুৰুৱিত হয় । কাৰণ বিৱহ সূর্যাতাপেৱ
ন্যায় উষঃ ; কিন্তু সেই অবস্থাৱে হৃৎকম্পজনিত সন্ত্রম বা আদৰাতিশয়ও
দৃষ্টি হয় না, স্বতোৱাং ঐশ্বর্যজ্ঞান স্বীকাৰ কৰা যাব না । অতএব
অজোকসীগণই শুক্ষ মাধুৰ্যজ্ঞানেৱ দৃষ্টান্ত ।

শ্ৰীমদ্বাগবতে শ্ৰীৱাদিকাৰ উক্তি—“শ্ৰীকৃষ্ণেৱ পূৰ্ব পূৰ্ব জন্মেৱ কথা
স্মৰণ কৱিয়া আমৰা অতিশয় ভীত হইতেছি । তিনি এমন ক্ৰূৰ ষে,
আমাৰতাৱে ব্যাধেৱ ন্যায় কপিশ্ৰেষ্ঠ বাণিকে ধাগবিন্দু কৰেন, স্ত্ৰী-পৰৱৰ্তন্ত

ନାସୀଂ । ଗୋବର୍ଦ୍ଧନଧାରଣବରୁଣଲୋକଗମନାନ୍ତରଂ ତୁ କୃଷ୍ଣେହୟମ୍-
ଈଶ୍ଵର ଏବେତି ଜ୍ଞାନେହ ପ୍ରୟକ୍ଷପ୍ରକାରେ ଶୁଦ୍ଧଂ ମାଧୁର୍ୟଜ୍ଞାନମେବ ପୂର୍ଣ୍ଣମ୍ ।
ବରୁଣବାକେଯମୋଦ୍ବେବବାକେଯ ଚ ସାଙ୍ଗାଦୀଶ୍ଵରଜ୍ଞାନେହପି “ଯୁବାଂ ନ ନଃ
ଜ୍ଞାନାବିତି ବସୁଦେବବାକ୍ୟବ୍ୟ ବ୍ରଜେଶ୍ଵରସ୍ତୁ “ନ ମେ ପୁତ୍ରଃ କୃଷ୍ଣ” ଇତି
ମନ୍ତ୍ରପି ମନାଗପି ମୋତ୍ତିଃ ଶ୍ରୀଯତେ ଇତି ତମ୍ଭାଦ୍ଵାଜସ୍ତ୍ରାନାଂ ସର୍ବବିତ୍ରେ
ଶୁଦ୍ଧମେବ ମାଧୁର୍ୟଜ୍ଞାନଂ ପୂର୍ଣ୍ଣଂ ପୁରସ୍ତାନାଂ ତୁ ଐଶ୍ୱର୍ୟଜ୍ଞାନମିଶ୍ରଃ
ମାଧୁର୍ୟଜ୍ଞାନଂ ପୂର୍ଣ୍ଣମ୍ * ॥୫॥

ହଇୟା କାମୁକୀ ଶୂର୍ପନଥାକେ ବିକ୍ରପା (ନାମା-କର୍ଣ୍ଣଦନ) କରେନ, ବାମନାବତୀରେ
ବଲିରାଜାର ପୂଜୋପହାର ଗ୍ରହଣ କରିଯା କାକେର ଶ୍ରାଵ ତାହାକେ ବେଷ୍ଟନ
ଅର୍ଥାତ୍ ବନ୍ଧନ କରେନ । ଅତିଏବ ମେହି କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ ପୁରୁଷେର ମଧ୍ୟେ ଆମାଦେର
ପ୍ରୋଜନ କି ? ତବେ ସେ ତାହାର କଥା ଆଲୋଚନା କରି, ମେ କେବଳ
ଦୁଃଖ୍ୟ ବଲିଧା ଅର୍ଥାତ୍ ଆଲୋଚନା ନା କରିଯା ଥାକିତେ ପାରିନା ।”
ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ଧାରଣେର ପୂର୍ବେ ଏହି ବ୍ରଜବାସୀଗଣେର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଈଶ୍ଵରଜ୍ଞାନ ହୟ ନାହିଁ ।
ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ଧାରଣ ଏବଂ ବରୁଣଲୋକେ ଗମନେର ପର ତାହାଦିଗେର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ
ଈଶ୍ଵରବୁଦ୍ଧି ହିଲେଓ ଏହି ବୁଦ୍ଧିକେ ଐଶ୍ୱର୍ୟଜ୍ଞାନ ବଲା ଯାଇ ନା । କାରଣ ଏହି
ପ୍ରକାର ଜ୍ଞାନେଓ ତାହାଦେର ଶୁଦ୍ଧ ମାଧୁର୍ୟଜ୍ଞାନ ପୂର୍ଣ୍ଣକୁପେଇ ଛିଲ । ବରୁଣବାକେ
ଓ ଉଦ୍ଧବବାକେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣକେ ସାଙ୍ଗାତ୍ ଈଶ୍ଵରଜ୍ଞାନେ ବସୁଦେବ ଦେମନ କୃଷ୍ଣ ଓ
ବଲରାମକେ ବଲିଯାଛିଲେନ—‘ତୋମରା ଆମାଦେର ପୁତ୍ର ନହେ’ । ବସୁଦେବେର
ବାକେଯର ଶ୍ରାଵ ବ୍ରଜେଶ୍ଵର କଥନ ଓ ‘କୃଷ୍ଣ ଆମାର ପୁତ୍ର ନହେ’ ଏହିକପ ମନେଓ
ଭାବେନ ନାହିଁ, ମୁଖେ ବଲା ତ’ ବହୁ ଦୂରେର କଥା । ଅତିଏବ ବ୍ରଜବାସୀଗଣେର
ସର୍ବପ୍ରକାରେ ମାଧୁର୍ୟଜ୍ଞାନ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଛିଲ । ଆର ପୁରବାସିଗଣେର ଐଶ୍ୱର୍ୟଜ୍ଞାନ-

* ଜ୍ଞାନମପୂର୍ଣ୍ଣମତି ପାଠୀନ୍ତରମ୍ ।

নমু পুৱে বন্ধুদেবনন্দনঃ কৃষ্ণেইয়মহীশুর এব ইতি নৱ-
লীলাহেইপি জানাত্যেব যথা তথ্যেব নন্দনন্দনঃ কৃষ্ণঃ স্বমীশুরহেন
অজে জানাতি ন বা ? যদি জানাতি তদা দামবন্ধনাদি-লীলায়ঃ
মাতৃভৌতিহেতুকাঞ্চপঃগাদিকং ন ঘটতে । তনাদিকমনুকরণ-
মেবেতি ব্যাখ্যা তু মন্দমঠীনামেব, নহভিজ্ঞতভানাম् । তথা
ব্যাখ্যানস্তাভিজ্ঞসম্ভবতে “গাপ্যাদদে তয়ি কৃতাগসি দাম যাবদ্ ষা
তে দশাশ্রকলিলাঞ্জনসংভ্রমাক্ষম্ । বন্ধুঃ নিলীয় ভয়ভাবনয়া
শ্বিতস্ত সা মাং বিমোহযুতি ভৌরপি যদিভেতি ॥” ইত্যাকৃবত্যাঃ

মিশ্র মাধুর্যজ্ঞান পূর্ণ ছিল বুঝিতে হইবে । ১

(তাৎপর্য)—শ্রীকৃষ্ণকে অতিশয় আনন্দ অনুভব করাইবার নিমিত্ত
লীলাশক্তি ব্রজবাসীগণের ঐশ্বর্যজ্ঞান আধুরণ করিয়া রাখেন । আবার
শ্রীকৃষ্ণও ব্রজবাসীগণকে মহামধুর লীলামুখ অনুভব করাইবার নিমিত্ত
মুক্ত গোপবালকের হায় লীলা করিয়া থাকেন । কদাচিত অপুরাদির
উৎপাতের সময় শ্রীকৃষ্ণের সার্বজ্ঞাদির স্ফুরণ হইগেে তাহা ব্রজবাসী-
গণের প্রয়োজনামুরোধে লীলাশক্তিই উদ্ভাবিত করিয়া থাকেন ।
তাই অজের ঠাকুর শ্রীকৃষ্ণের নাম, ধাম, পারকর, লীলা প্রভৃতি সবই
মধুর, মধুর হইতেও স্ফুরুৰ । ১ :)

এস্থলে প্রশ্ন হইতে পারে, দ্বারকাপুৱে বন্ধুদেবনন্দন শ্রীকৃষ্ণ
নইলীলা করিয়াও আপনাকে ধেমন ঈশ্বর বলিয়া জানিতেন, তদৃপ
অজেন্দনন্দন শ্রীকৃষ্ণ আপনাকে ঈশ্বর বলিয়া জানিতেন কি না ? যাই
জানিতেন বলা হয়, তাহা হইলে দামবন্ধনলীলায় মাতার ভয়ে
অশ্রুপাতাদি সন্তুষ্ট হয় না । আর সেই ভয়জনিত

କୁନ୍ତ୍ୟାଂ ମୋହୋ ନୈବ ସର୍ଜେତ । ତଥାହି ଭୀରପି ସଦିଭେତି ଇତ୍ୟ-
କୈୟେ କୁନ୍ତ୍ୟା ଅତ୍ରେଶ୍ୟଜ୍ଞାନଂ ସ୍ଵଭ୍ରତଃ ଭୟଭାବନୟ । ସ୍ଥିତଶ୍ଵ
ଇତ୍ୟନ୍ତର୍ଭୟଶ୍ଵ ଚ ତୟା ସତ୍ୟହମେବାଭିମତମ् । ଅନୁକରଣମାତ୍ରରେ
ଜ୍ଞାତେ ତ୍ୱା ମୋହୋ ନ ସନ୍ତ୍ଵବେଦିତି ଭେଯନ୍ । ସଦି ଚ ସ୍ଵମୀଶ୍ୱରରେମେ
ନ ଜ୍ଞାନାତି ତଦା ତ୍ୱା ନିତ୍ୟଜ୍ଞାନାନନ୍ଦଯନଶ୍ଵ ନିତ୍ୟଜ୍ଞାନାବରଣଂ କେନ
କୁତମିତି ?— ଅତ୍ରୋଚ୍ୟତେ । ସଥା ସଂଶାଖବନ୍ଦେ ନିପାତ୍ୟ ଦୁଃ୍ଖ-

ଅଶ୍ରପାତାଦି ଅନୁକରଣ ସଲିଯା ସେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା', ତାହା ଅନ୍ତମତି ଲୋକେଇ
କରିଯା ଥାକେ, ଅଭିଜ୍ଞ ଭକ୍ତଗଣ କଥନରେ ଐନପ ବାଖ୍ୟା କରେନ ନା ।
ଆର ଏଇ ପ୍ରକାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ସଦି ଅଭିଜ୍ଞ ଭକ୍ତେର ମୟତ ହିତ, ତାହା ହଇଲେ
“ହେ କୁନ୍ତ ! ଗୋପୀ (ସଶୋଦା) ସଥନ ତୋମାକେ ସନ୍ଧନ କରିବାର ଜନ୍ୟ ରଙ୍ଗୁ
ଗ୍ରହଣ କରେନ, ତଥନ ଅପରାଧୀର ମତ ତୁମି ରୋଦନ କରିଯାଛିଲେ, ତୋମାର
ଶୋଚନାସ୍ୱ ଭୟେ ବ୍ୟାକୁଳ ଏବଂ ଅଞ୍ଜତେ ଅଞ୍ଜନ ବିଧୋତ ହଇଯାଛିଲ ।
ସେ ଭୟ ତୋମା ହିତେ ଭୟ ପାଇ, ତୁମି କି ନା ତେବେଳେ ମେହି ଭୟେର ଭାବନାସେ
ଭୌତ ହଇଯା ଅଧୋବଦନ ହଇଯାଛିଲେ, ତୋମାର ମେହି ଅବସ୍ଥା ଆମାର ସ୍ଵାକ୍ଷର-
ପଥେ ଉଦିତ ହଇଯା ଆମାକେ ବିମୋହିତ କରିତେଛେ ।” କୁନ୍ତଦେବୀର ଏହି
ଉଦ୍‌ଦ୍ଦିତ ମୋହ ବର୍ଣ୍ଣ ହିତ ନା । ‘ସେ ଭୟ ତୋମା ହିତେ ଭୟ ପାଇ’ ଏହି
ଥାକେ କୁନ୍ତଦେବୀର ଶ୍ରୀଶାଜ୍ଞାନ ସ୍ଵର୍ଗ ହିତେଛେ । ଆବାର ‘ମେହି
ଭୟେର ଭାବନାର ଭୌତ ହଇଯା’ ଏହି ବାକେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣର ଆନ୍ତରିକ ଭୟ ସେ
ମତା, ତାହାର ତାହାର ଅଭିମତ ସଲିଯା ସୋଧ ହିତେଛେ । ଉଠି ଥାଏ
ଅନୁକରଣମାତ୍ର ହିତ, ତାହା ହଇଲେ କୁନ୍ତଦେବୀର ମୋହର ମନ୍ତ୍ରବନୀ ଥାକିତ
ନା । ଅତିଏବ ବ୍ରଜ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଆପନାକେ ଉତ୍ସର ଲିଯା ଜାନିଲେ ନା,
ହେହାଇ ସ୍ଥିର ହିଲ । ଏ ସ୍ଥଳେ ପ୍ରଶ୍ନ ହିତେ ପାରେ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସବ୍ଦି ବ୍ରଜେ

ମେବାନୁଭାବୟିତୁଂ ମାୟାବୁନ୍ତିରବିଷ୍ଟା ଜୀବାନାଂ ଜ୍ଞାନମାହୁଗୋତି, ସଥା
ଚ ମହାମୁର-ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଲୌଲାସୁଖମନୁଭାବୟିତୁଂ ଗୁଣାତୀତାନାଂ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ-
ପରିବାରାଣାଂ ବ୍ରଜେଶ୍ୱର୍ୟାଦୀନାଂ ଜ୍ଞାନଂ ଚିଛାକ୍ରିୟାନ୍ତିର୍ଯ୍ୟାଗମାୟୈବା-
ହୁଗୋତି, ତତୈବ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣମାନନ୍ଦସ୍ଵରୂପମପ୍ରାନନ୍ଦାତିଶୟମନୁଭାବୟିତୁଂ
ଚିଛକ୍ରିସାରବୁନ୍ତିଃ ପ୍ରେମେବ ତସ୍ତ ଜ୍ଞାନମାହୁଗୋତି । ପ୍ରେମସ୍ତ
ତୃସ୍ଵରୂପଶକ୍ତିହାଂ ତେବ ତସ୍ତ ବ୍ୟାସ୍ତେନ ଦେଷଃ । ସଥା ହବିଦ୍ୟା
ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣ୍ୟା ମମତ୍ୟା ଜୀବଃ ଦୁଃଖଯିତୁମେବ ବଧାତି ; ସଥା ଦେଖନୀୟଜନନ୍ତ
ଗାତ୍ରବନ୍ଧନାଂ ରଙ୍ଗୁ-ନିଗଡ଼ାଦିନା ମାନନୀୟଜନସ୍ୟାପି ଗାତ୍ରବନ୍ଧନମନ୍ଦର-
ସୁଗନ୍ଧସୂର୍ଯ୍ୟକଳୁକୋଣୀଧୀଯାଦିନା ; ଇତ୍ୟବିଦ୍ୟାଧୀନୋ ଜୀବୋ ଦୁଃଖୀ,

ଆପନାକେ ଦ୍ୱିଧର ବଲିଯା ଜୀବିତେନ ନା, ତବେ ମେହି ନିତ୍ୟଜ୍ଞାନାନନ୍ଦଦ୍ୱାରା
ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣର ନିତ୍ୟଜ୍ଞାନ କେ ଆବରଣ କରିଲ ? ଇହାର ଉତ୍ତର— ମାୟାବୁନ୍ତି
ଅବିଦ୍ୟା ସେମନ ଜୀବେର ଜ୍ଞାନ ଆବରଣ କରିଯା ତାହାକେ ସଂସାରବନ୍ଧନେ
ନିପତିତ କରିଯା ଦୁଃଖ ଅନୁଭବ କରାଇଯା ଥାକେନ, ଆବାର ସେମନ
ଚିଛକ୍ରିୟାନ୍ତି ଯୋଗମାତ୍ରା ମହାମୁର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଲୌଲାସୁଖ ଅନୁଭବ କରାଇବାର
ନିମିତ୍ତ ଗୁଣାତୀତ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣପରିବାର ବ୍ରଜେଶ୍ୱରୀ ପ୍ରଭୃତିର ଜ୍ଞାନ ଆବରଣ କରେନ,
ତନ୍ଦ୍ରପ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣାଂ ଆନନ୍ଦସ୍ଵରୂପ ହଇଏ ଓ ତୋହାକେ ଆନନ୍ଦାତିଶୟ ଅନୁଭବ
କରାଇବାର ନିମିତ୍ତ ବ୍ରଜେ ତୋହାର ସ୍ଵରୂପ-ଜ୍ଞାନ ଆବରଣ କରିଯା ରାଖେନ ।
ପ୍ରେମ ତୋହାରେ ସ୍ଵରୂପଶକ୍ତି ବଲିଯା ତଥାରା ତୋହାର ବ୍ୟାପ୍ତି ହିତେ କୋନ୍ତେ
ଦୋଷ ସ୍ଫିଟିତେଛେ ନା । ଅବିଦ୍ୟା ସେମନ ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣାତ୍ମ ମମତାପାଶେ ଜୀବକେ ଦୁଃଖ
ପ୍ରଦାନେର ଜଣ୍ଠ ବନ୍ଧନ କରେନ, ଦେଖନୀୟ ବାକ୍ତିକେ ସେମନ ଗାତ୍ରବନ୍ଧନ ରଙ୍ଗୁ
ବା ଶୃଙ୍ଖଳାଦି ଦ୍ୱାରା ବନ୍ଧନ କରେନ ଏବଂ ମାନନୀୟ ଜନକେ ସେମନ ଗାତ୍ରବନ୍ଧନ
ସୁଗନ୍ଧମାଲ୍ୟ ଓ ମହାମୃଳ୍ୟ ମୂଳ୍ୟ କଳୁକ ଓ ଉଷ୍ଣଭୀଷ ଦ୍ୱାରା ବନ୍ଧନ କରେନ, ଏହି

ପ୍ରେମାଧୀନଃ କୁକ୍ଷେତ୍ରିତିଶୁଖୀ । କୁଞ୍ଚସ୍ୟ ପ୍ରେମାବରଣକୁପଃ ଶୁଖବିଶେଷ-
ଭୋଗ ଏବ ମନ୍ତ୍ରବ୍ୟଃ, ଯଥ ଭୂତ୍ତୁ କମଳକୋଷାବରଣକୁପଃ ।
ଅତଏବୋତ୍ତଃ 'ନାପୈସି ନାଥ ହଦ୍ୟାଶ୍ଵରହାତ୍ ସ୍ଵପୁଂସା' ମିତି 'ପ୍ରଣୟ-
ରସନୟା ଧୂତାଜ୍ଞିପଦ୍ମ' ଇତି ଚ । କିଞ୍ଚ ସତ୍ୟବାବିଦ୍ୟଯା ସ୍ଵତାରତମ୍ୟେନ
ଜ୍ଞାନାବରଣତାରତମ୍ୟାତ୍ ଜୀବନ୍ତ ପଞ୍ଚବିଧକ୍ଲେଶ ତାରତମ୍ୟଂ ବିଦୀୟତେ,
ତତୈବ ପ୍ରେମାପି ସ୍ଵତାରତମ୍ୟେନ ଜ୍ଞାନୈଶ୍ଵର୍ୟାଦ୍ୟାବରଣତାରତମ୍ୟାତ୍
ସ୍ଵବିଷୟାଶ୍ରଯୋରନନ୍ତପ୍ରକାରଂ ଶୁଖତାରତମ୍ୟଂ ବିଦୀୟତେ ଇତି । ତତ୍ର
କେବଳପ୍ରେମା ଶ୍ରୀଯଶୋଦାନିଷ୍ଠଃ ସ୍ଵବିଷୟାଶ୍ରଯୋ ମମତାରସନୟା
ନିବଧ୍ୟ ପରମପରବଶୀଭୂତୋ ବିଧାୟ ଜ୍ଞାନୈଶ୍ଵର୍ୟାଦିକମାରୁତ୍ୟ ସଥାଧିକଂ

ଅକାରେ ଅବିଭାଦୀନ ଜୀବେର ଛଃଥିବ ଦେଖା ଯାଯ । ଶ୍ରେଷ୍ଠାଧୀନ ଶ୍ରୀକୁକ୍ଷେର
ତତ୍ତ୍ଵପ ପ୍ରେମଦାରୀ ସଙ୍କଳ ହୟ ସଟେ, କିନ୍ତୁ ତାହାର ଏହି ସଙ୍କଳ ଅଧିକତର ଶୁଖ-
ସମ୍ପାଦକ ବଚିଆ ଇହାତେ ଛଃଖଲେଶଓ ସ୍ପର୍ଶ କରେ ନା । ଶ୍ରୀକୁକ୍ଷେର ସେ ପ୍ରେମ-
ବଙ୍କଳ, ତାହା ଭ୍ରମରେର କମଳକୋଷ ଆବରଣେର ମତ ଶୁଖବିଶେଷ ଭୋଗେର
ନିମିତ୍ତିଇ ହିଁଯା ଥାକେ । ଏହିଭାବ ଶାନ୍ତ୍ରେ—'ହେ ନାଥ, ତୁ ଯି ଭକ୍ତଗଣେର
ହଦ୍ୟକମଳ ହିଁତେ ସହିର୍ଗତ ହୁଏ ନା ।' ତତ୍ତ୍ଵ ପ୍ରଣୟରଜ୍ଞାନାରୀ ତୋମାର
ଚରଣକମଳ ସଙ୍କଳ କରେନ ।" ଏହି ସକଳ ଉତ୍ତି ଦେଖା ଯାଯ । ଆରା ଅବିଶ୍ଵାସେ
ଯେମନ ନିଜ ତାରତମ୍ୟ ଅମୁସାରେ ଜ୍ଞାନାବରଣେର ତାରତମାହେତୁ ଜୀବେର
ପଞ୍ଚବିଧ କ୍ଲେଶର ତାରତମ୍ୟ ବିଧାନ କରିବା ଥାକେନ, ତତ୍ତ୍ଵପ ପ୍ରେମଓ ନିଜ
ତାରତମ୍ୟ ଜ୍ଞାନୈଶ୍ଵର୍ୟାଦି ଆବରଣେର ତାରତମ୍ୟହେତୁ ସ୍ଵ-ବିଷୟ ଶ୍ରୀକୁକ୍ଷ ଏବଂ
ସ୍ଵ-ଆଶ୍ରୟ ବ୍ରଜବାସୀଗଣେର ଅନ୍ତ ପ୍ରକାର ଶୁଖେର ତାରତମ୍ୟ ବିଧାନ କରିଯା
ଥାକେନ । ତମଧ୍ୟ ଶ୍ରୀଯଶୋଦାନିଷ୍ଠ କେବଳ (ଶୁଦ୍ଧ) ପ୍ରେମ ସ୍ବୀକୃତ ବିଷୟ
ଓ ଆଶ୍ରୟକେ ମମତାରଜ୍ଞାତେ ସଙ୍କଳପୂର୍ବକ ପରମପରକେ ପରମପରେର ବଶୀଭୂତ

সুখয়তি ন তথা দেবক্যাদিনিষ্ঠা জ্ঞানেশ্বর্যমিশ্র ইতি । তস্মাং
তাসাং ব্রজেশ্বর্যাদীনাং সন্ধিধো তদ্বাংসল্যাদি-প্ৰেমমৃগঃ শ্ৰীকৃষ্ণঃ
স্বমীশ্বরত্বেন নৈব জানাতি । যত্পু নানাদানব-দাবানলাদ্যৎপাতা-
গমকালে তস্ত সাৰ্বজ্ঞ্যঃ দৃষ্টং, তৎ খলু তত্ত্বপ্ৰেমিপৰিজনপালন
প্ৰয়োজনিকয়। লৌলাশক্ত্যেব স্ফোরিতং জ্ঞেয়ম্ । কিঞ্চ মোঞ্চা-
সময়েহপি তস্ত সাধকভক্তপৰিচৰ্য্যাদিগ্রহণে সাৰ্বজ্ঞ্যমচিন্ত্য-
শক্তিসিক্তম্ ইতি প্ৰাক্ প্ৰতিপাদিতম্ । তদেবং বিধিমার্গ-রাগ-
মার্গযোৰিবেক গ্ৰিশ্য-মাধুৰ্যযোৰিবেক গ্ৰিশ্যজ্ঞান-মাধুৰ্যজ্ঞানযো-
ৰিবেকে দৰ্শিতঃ । স্বকৌয়া-পৱকৌয়াত্মযোৰিবেকস্তু উজ্জ্বলনীল-
মণিব্যাখ্যায়াং বিস্তাৱিত এব । তত্র বিধিমার্গেণ রাধাকৃষ্ণযো-
ভজনে মহাত্মেকুঠিষ্ঠ গোলোকে স্ববিবিক্ত-স্বকৌয়া-পৱকৌয়াভাৱ-
কৱিয়া উভয়ের জ্ঞানেশ্বর্যাদি আবৰণে যেকুপ অধিকতঃ সুখ প্ৰদান
কৱেন, দেৱক্যাদিনষ্ঠ জ্ঞানেশ্বর্যমিশ্র প্ৰেম তত্ত্বপ সুখ প্ৰদান কৱেন
না । সেই ব্ৰজেশ্বৰী প্ৰভৃতিৰ সমীপে তাহাদেৱ বাংসল্যাদি প্ৰেমমৃগ
শ্ৰীকৃষ্ণ আপনাকে উত্থৰ বলিয়া জানেন না । তবে নানাবিধ দানব ও
দাবানলাদিৰ উৎপাতেৰ সময় তাহার যে সৰ্বজ্ঞতা দৃষ্ট হৈ, তাহা তদীয়
প্ৰেমিক ভক্তগণেৰ পালন-প্ৰয়োজনে লৌলাশক্তিই উদ্ভাবিত কৱিয়াছেন,
বুঝিতে হইবে । আৱে মুগ্ধতাৰ সময়েও তাহার সাধকভক্ত-কৃত
পৰিচৰ্য্যাদি গ্ৰহণে সৰ্বজ্ঞতা অচিক্ষাশক্তিই সিদ্ধ হয় । ইহা পূৰ্বেই
প্ৰতিপাদিত হইয়াছে । এইকুপে বিধিমার্গ ও রাগমার্গেৰ নিৰ্ণয়, গ্ৰিশ্য
ও মাধুৰ্য্যেৰ নিৰ্ণয় এবং গ্ৰিশ্যজ্ঞান ও মাধুৰ্য্যজ্ঞানেৰ বিৰ্য্য কৱা হইল ।
স্বকৌয়া ও পৱকৌয়াত্মেৰ নিৰূপণপ্ৰসঙ্গে উজ্জ্বলনীলমণি গ্ৰহেৰ ব্যাখ্যান

ମୈଶ୍ଵର୍ୟଜ୍ଞାନଂ ପ୍ରାପ୍ନୋତି । ମଧୁରଭାବଲୋଭିତେ ସତି ବିଧିମାର୍ଗେ
ଭଜନେ ଦ୍ୱାରକାଯାଃ ଶ୍ରୀରାଧା-ସତ୍ୟଭାମୟୋରୈକ୍ୟାଃ ସତ୍ୟଭାମାପରି-
କରହେନ ସ୍ଵକୀୟଭାବମୈଶ୍ଵର୍ୟଜ୍ଞାନମିଶ୍ରମାଧୁର୍ୟଜ୍ଞାନଂ ପ୍ରାପ୍ନୋତି ।
ରାଗମାର୍ଗେ ଭଜନେ ବ୍ରଜଭୂମୌ ଶ୍ରୀରାଧାପରିକରହେନ ପରକୀୟା-ଭାବଂ
ଶୁଳ୍କମାଧୁର୍ୟଜ୍ଞାନଂ ପ୍ରାପ୍ନୋତି । ଯଥପି ଶ୍ରୀରାଧିକା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସ୍ଵର୍ଗ-
ଭୂତା ହଲାଦିନମୈଶନ୍ତିଃ ତଥା ଅପି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଃ ସ୍ଵାଯ ଏବ, ତଦପି
ତମେଲୀଲାସହିତଯୋରେବୋପାସ୍ୟତ୍ତଃ, ନ ତୁ ଲୌଲାରହିତଯୋଃ, ଲୌଲା-
ଯାନ୍ତ ତମୋ ବ୍ରଜଭୂମୌ କାମ୍ୟାର୍ଥଶାସ୍ତ୍ରେ ଦାମ୍ପତ୍ୟଃ ନ ପ୍ରତିପାଦିତ-
ମିତି । ଶ୍ରୀରାଧା ହି ପ୍ରକଟାପ୍ରକଟପ୍ରକାଶଯୋଃ ପରକୀୟେବ ଇତି
ସର୍ବାର୍ଥନିକର୍ଷମଙ୍କଳପଃ ॥୬॥

ବିନ୍ଦ୍ରାବ୍ଲତଭାବେ ଆଲୋଚନା କରିଯାଇଛି । ଏହିଲେ ବକ୍ତବ୍ୟ ଏହି ଯେ,
ବିଧିମାର୍ଗେ ଶ୍ରୀରାଧାକୃଷ୍ଣ-ଭଜନେ ମହାବୈକୁଣ୍ଠମେ ଅବିବିକ୍ଷି ସ୍ଵକୀୟ-
ପରକୀୟଭାବବିଶିଷ୍ଟ ଐଶ୍ଵର୍ୟଜ୍ଞାନ ପ୍ରାପ୍ତି ହୁଏ । ଆବାର ମଧୁରଭାବେ ଲୋଭ
ଥାକା ସହେତୁ ସର୍ଦ୍ଦ ବିଧିମାର୍ଗେ ଭଜନ କରା ହୁଏ, ତବେ ଦ୍ୱାରକାଯା ଶ୍ରୀରାଧା ଓ
ସତ୍ୟଭାମାର ଏକଜୁହେତୁ ଶ୍ରୀସତ୍ୟଭାମାର ପରିକରଙ୍ଗପେ ସ୍ଵକୀୟଭାବେ ଐଶ୍ଵର୍ୟ-
ଜ୍ଞାନମିଶ୍ରମାଧୁର୍ୟଜ୍ଞାନ ପ୍ରାପ୍ତି ହୁଏ । ଆର ସଦି କେବଳ ରାଗମାର୍ଗେ ଭଜନ
କରା ହୁଏ, ତାହା ହଇଲେ ବ୍ରଜଭୂମିତେ ଶ୍ରୀରାଧା-ପରିକରଙ୍ଗପେ ଶୁଳ୍କ ମାଧୁର୍ୟଜ୍ଞାନ
ପ୍ରାପ୍ତି ହୁଏ । ସଦିଓ ଶ୍ରୀରାଧିକା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କେର ସ୍ଵର୍ଗଭୂତା ହଲାଦିନମୈଶନ୍ତି,
ତଜ୍ଜନ୍ତ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ତୀହାର ନିଜ ପତି ; ତଥାପି ତୀହାରା ଲୌଲାବିଶିଷ୍ଟ ଅବସ୍ଥାଯ
ଉପାସ୍ତ, ଲୌଲାରହିତ ଅବସ୍ଥାଯ (ଧାରଣାର ଅତୀତ ବଲିଦା) ଉପାସ୍ତ ନହେ । ଆର
ଲୌଲାବିଶିଷ୍ଟ ଅବସ୍ଥାଯ ବ୍ରଜଭୂମିତେ କୋଣ ଖ୍ୟାପଣୀତ ଶାନ୍ତେଇ ତୀହାଦେର
ଦାମ୍ପତ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୁଏ ନାହିଁ, ଶୁତର୍ମାଃ ଶ୍ରୀରାଧା ପ୍ରକଟ ଓ ଅପ୍ରକଟ

ପ୍ରକାଶେ ନିଶ୍ଚଯାଇ ପରକୌଣ୍ଡା । ଏ ବିଷୟେ ସଂକ୍ଷେପେ ସର୍ବଶାସ୍ତ୍ରାର୍ଥେ ନିକର୍ଷମ ମିଳାନ୍ତ ବଣିତ ହଇଲା ।

(ତାତ୍ପର୍ୟ)—ଠାହାରା ବିବାହବିଧି ଅମୁମାରେ ପ୍ରାପ୍ତ ଏବଂ ପତିର ଆଦେଶ ପାଲନେ ତତ୍ପରା, ଠାହାରା ସ୍ଵକୀୟା । ଧାରକାଯ ମହିଷୀର୍ଗ ସ୍ଵକୀୟା ଏବଂ ଇହାଦେର ଅମୁଗତା ନିତ୍ୟମିଳା ଓ ସାଧନମିଳା ଦାସୀଗଣ ସ୍ତ୍ରୀଯାଜ୍ଞାତୀୟା-ଭାବେ ସ୍ଵକୀୟା । ବ୍ରଜେ କଞ୍ଚକାଦେର ମଧ୍ୟେ କେହ କେହ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପତିଭାବ ପୋଷଣ କରିତେନ, ଠାହାରା ଓ ପତିଭାବ ନିବନ୍ଧନ ପ୍ରାଚ୍ୟନ୍ତ ସ୍ଵକୀୟାମଧ୍ୟେ ଗଣ୍ୟ । ଶ୍ରୀରାଧାଶ୍ରେମେର ଉତ୍କର୍ଷ ଦେଖାଇବାର ଜଣ୍ଠ ମହିଷୀବଗେର ସ୍ଵକୀୟା ହେମେର କଥା ବଳୀ ହଇଯାଇଛେ । ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ଵକୀୟାଭାବେ ବର୍ଣନୀୟ କ୍ଷେତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଯା ପରେ ପରକୌଣ୍ଡାଭାବେ ମାଧୁର୍ୟେର ରାଜେ ଅଗ୍ରମର ହଇଯାଇଛେ ।

ବ୍ରଜମୁନ୍ଦରୀଗଣ ଯେ ବିଶ୍ଵାସ ମାଙ୍ଗୁ କରିଯା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ବିବାହବନ୍ଧରେ ଆବଶ୍ୟକ ହଇଯାଇଛେ, କୋନ ଆର୍ଯ୍ୟାନ୍ତ୍ରେ ତାହା ଶୁଣା ସାଇ ନା । ଠାହାଦେର ଅତୁଳନୀୟ ପରକୌଣ୍ଡାଭାବେର କାରଣ ଏହି ଯେ, ଠାହାରା ସ୍ଵଭବ ଓ ଆର୍ଯ୍ୟଥ ପରିଭ୍ୟାଗ କରିଯା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଏକାନ୍ତ ଅମୁରାଗନୀ । ଶ୍ରୀଗୋପୀଜନ-ବନ୍ଧୁଭେର ଦଶାକ୍ଷର ଓ ଅଷ୍ଟାବିଶାକ୍ର ମନ୍ତ୍ରେର ଅର୍ଥରେ ପରକୌଣ୍ଡାଭାବମୟ । ସାଧକଗଣ ଧ୍ୟାନେର ପରିପାକଦଶୀୟ ପ୍ରକଟଲୀଲାର ଉପପତ୍ରି-ଭାବମୟ ବ୍ରଜମୁନ୍ଦରୀଗଣେର ସହିତ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଲୀଲାହି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରିଯା ଥାକେନ । ଅ ପ୍ରକଟ-ଲୀଲା ଅଭିମାନମୂଳକ, ପ୍ରକଟଲୀଲା ଅରୁଣାନ୍ତମୂଳକ । ଏହି ଅମୁର୍ଢାନମୂଳକ ପ୍ରକଟଲୀଲାହି ସାଧକେର ଧ୍ୟାନେର ବନ୍ଧୁ । ବହୁ ଅନ୍ତାର୍ଜିତ ଭାଗୀବଲେ କାହାର ଓ ଦୁରେ ଏହି ଲୀଲାର ଉଦୟ ଘଟିଲେ “କବୁ ମିଲେ କବୁ ନା ମିଲେ ଦୈଦେର ଘଟନ” ହଇଲେଓ ଏକଦିନ ନା ଏକଦିନ ମିଳନ ଘଟିବେଇ, ଇହା ଫ୍ରବ୍ ସତ୍ୟ— ଏହି ବିଦ୍ୟାମେ ଭଜନ କରିଲେ ନିଶ୍ଚଯାଇ ଠାହାଦେର କୃପାଯ ମିହିଲାଭ ହଇବେ ।

ଶ୍ରୀରାଧା ସେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସ୍ଵର୍ଗପଶ୍ଚକ୍ରିତ୍ୱାତ୍ମା ହ୍ଲାଦିନୀଶକ୍ତି, ତାହାତେ

ଅଥ ରାଗବନ୍ଧୁଗାନ୍ତକ୍ରି ମଜ୍ଜନ୍ତ୍ୟାନ୍ତରିକ୍ଷିତିନିଷ୍ଠାରାଜ୍ୟାନ୍ତକ୍ରିନିଷ୍ଠାରାଜ୍ୟାନ୍ତକ୍ରି
ପ୍ରେମଭୂମିକାରୁଦୟ ସାଙ୍ଗାନ୍ତରାତ୍ମିଯେ ତୋଳିବାକାହିଁ ପ୍ରଦଶ୍ୟାତେ ।
ଯଥୋଜ୍ଞଲାଲମଣେ ‘ତତ୍ତ୍ଵାବଦନରାଗା ସେ ଜନାକ୍ରେ ସାଥନେ ରତାଃ ।
ତତ୍ତ୍ଵଦ୍ୟୋଗ୍ୟମନୁରାଗୋଦଂ ପ୍ରାପ୍ୟୋତ୍ତବର୍ଣ୍ଣାନୁସାରଦଃ ।’ ଏ ଏବଶୋଇଥିବା

କୋନ ମନ୍ଦେହ ନାହିଁ ; କିନ୍ତୁ ବଜ୍ରବା ଏହି ସେ, ଲୌଲାବିହିତ ଶ୍ରୀରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ
ଆମାଦେର ଉପାସ୍ତ । ଲୌଲାବିରହିତ ଶ୍ରୀରାଧାକୃଷ୍ଣ ଆମାଦେର ସାରଥାର ଏ
ଉପାସନାର ଅତୀତ । କଜନେର ଦିକ ହିନ୍ତେ ବିଚାର କରିଲେ ଦେଖା ଯାଏ
ସେ, ଅନୁରାଧିନୀ ମହାମ୍ଭାବମଣ୍ଡି ହଜାନ୍ତି ଗାନ୍ଧେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସାହତ ସହକ
ଅଚନ୍ତ୍ୟ ଅନୁଭାଗମୟ । ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧ ଶାପନ ତୋହାନ୍ତିଗଙ୍କେ ବଜନ-ଆର୍ଦ୍ଦିତ
ଶୋକ-ସେମଧର୍ମ ତ୍ୟାଗ କରିବେ ହିନ୍ତାଛେ, କିନ୍ତୁ ଏହି ତ୍ୟାଗର
ତୋହାଦେର ପଞ୍ଚ ପରମ କୁର୍ବକର ସେବା ହିନ୍ତାଛେ । ଇହା ବ୍ୟାତୀତ ଅନୁରାଗେର
ଶୈମୋତ୍କର୍ଷର ଆବ ଦୂଷାତ କୋଷାର ? ତୋହାଦେର ହରପଦ୍ମବନ୍ଧଃ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ
ଏତି ଅନୁରାଗ ସ୍ଵଭାବେ ଉତ୍ସେହିତ ହୁଏ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ରପ ନା ଦେଖିବା, ଶୁଣ
ନା ଶୁଣିଯାଇ କୁକ୍ଷେ ଏହି ଅନୁରାଗେର ଉତ୍ସେହିତ ଓ ଉତ୍ସଗତିତେ ବୁଦ୍ଧି ସଟେ ।
ଯାହାର ଓଭାବେ ଜାଗାତିକ ଧ୰୍ମାଦୟ ହତାଇ ୫) ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଧାର । ଅକୀଳ ବା
ବାହ୍ୟତ୍ୟଭାବେ ଆଗେ ସମ୍ବନ୍ଧ, ପରେ ମେବା ; କିନ୍ତୁ ପରକୀୟା ବା ଗୋପୀଭାବେ
ଆଗେ ମେବା, ପରେ ସମ୍ବନ୍ଧ । ଏଇଜ୍ଞତି ଗୋପୀଭାବେ ମାନୁକ୍ୟ ମହାଭାବେର
ପରାକାଷ୍ଟା ଦେଖା ଥାଏ । ଅତିଥି ଲୌଲାର ଦିକେ ଚାପିପାତ କରିଲେ ପର-
କୀୟା ଭାବେରିଇ ଉତ୍ସକର୍ଷ ଓ ତିପାଦିତ ହୁଏ । ୬)

ଅନ୍ତର ରାଗବନ୍ଧୁ ଭତ୍ତି ମାନଜନେର ଅନ୍ତର-ନିର୍ଭତ୍ତି, ନିଷ୍ଠା, କୁଚି ଓ
ଆମକ୍ରିର ପର ପ୍ରେମଭୂମିକା ଆବର୍ତ୍ତ ଅବହାସ ବେବେପେ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ନିଜ ଅଭୀଷ୍ଟ
ଆପି ହୁଏ, ତାହାଇ ଏ ଦଶିତ ହିନ୍ତେଛେ । ଟିଜୁଲାଲମଣି ଏହେ ଦୃଷ୍ଟି ହୁଏ—

ଦିତ୍ରୀଃ କାଳେ କାଳେ ବ୍ରଜେହଭବନ୍” ଇତି ॥ ଅମୁରାଗୌଘଃ ରାଗା-
ଶୁଣାନ୍ତଜନୋଽକଟ୍ଟୁଃ ବହୁରାଗ ହାତ୍ରିନଃ ସାଧକଦେହେହମୁରାଗୋଽପଭ୍ୟ-
ଶ୍ଵରବାନ୍ ବ୍ରଜେହଭବନ୍ତି ଅବତାରମଧ୍ୟେ ନିତ୍ୟପ୍ରିସାନ୍ତା ଯଥ ।
ଆବିର୍ଭବନ୍ତି ତତ୍ତ୍ଵେବଗୋପିକାଗର୍ତ୍ତେ ସାଧନ୍ତିନିକା ଅପି ଆବିର୍ଭବନ୍ତି ।
ତତ୍ତ୍ଵନ୍ତି ନିତ୍ୟସିକାଦିଗୋପୀନାଃ ମହାଭାବସତୀନାଃ ସନ୍ତମହିମା ଦର୍ଶନ-
ଶ୍ରବଣକୌଣ୍ଡନାଦିଭିଃ ମେହମାନ ପ୍ରନୟରାଗାମୁରାଗମହାଭାବା ଅପି
ତତ୍ତ୍ଵ ଗୋପିକାଦେହେ ଉତ୍ତମାଷ୍ଟେ । ପୂର୍ବିଜୟନି ସାଧକଦେହେ ତେଷାଃ
ଉତ୍ତମଭ୍ୟଶ୍ଵରବାନ୍ । ଅତ୍ୟବ ବ୍ରଜେ କୃକ୍ଷ-ପ୍ରେସ୍ତୀନାମସାଧାରଣାନି
ଲକ୍ଷণାନି । ସଦ୍ବ୍ରଜ୍ଞ—‘ଗୋପୀନାଃ ପଦମାନନ୍ଦ ଆସୀଦେଗୋ ବିନ୍ଦଦର୍ଶନେ ।
କଣଃ ଶୁଣନ୍ତମିବ ସାମାଂ ସେନ ବିନାଭବନ୍ତି ।’ ‘କ୍ରତି ଶୁଣାଯତେ
ଥାହାରା ବ୍ରଜଭାବେ ବନ୍ଧୁମାପ ହଇଯା ସାଧବେ ବନ୍ତ ହନ, ତୀହାରା ଭଦ୍ରହୋଗା
ଅମୁରାଗୌଘ ପ୍ରାପ୍ତ ହଇଯା ଉତ୍କଟୀ ଅମ୍ବାରେ ଏକାକୀ ବା ହୁଇ ତିନ ଜନ
ମିଲିଯା ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ବ୍ରଜେ କରନ୍ତାତ କରେନ ।’, ଏହଲେ ‘ଅମୁରାଗୌଘ’
ଏଲିଙ୍କେ ରାଗାମୁରାଗଭଜନେ ଅମୁରାଗ ; କିନ୍ତୁ ହାତୀଭାବରଙ୍ଗ ଅମୁରାଗ ନହେ ।
କାରଣ ସାଧକଦେହେ ଅମୁରାଗ ଉତ୍ତମି ଅମ୍ବର । ‘ବ୍ରଜେହଭବନ୍’ ଏଲିଙ୍କେ
ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣର ଅବତାରକାଳେ ନିତ୍ୟସିକା ପ୍ରେସ୍ତୀଗଣ ସେଇପ ଗୋପୀଗର୍ତ୍ତ ହଇତେ
ଆବିର୍ଭୂତ ହନ, ମେହିଏକାର ସାଧନ୍ତିନିକାଗଣର ମୋପୀଗର୍ତ୍ତ ହଇତେ ଆବିର୍ଭୂତ
ହନ । ପରେ ନିତ୍ୟସିକାଦି ମହାଭାବସତୀ ଗୋପୀଗଣର ସନ୍ତମହିମାଯ ଦର୍ଶନ,
ଶ୍ରବଣ ଓ କୌଣ୍ଡନାଦି ଥାରା ମେହ, ମାନ, ପଣ୍ଡ, ରାଗ, ଅମୁରାଗ ଓ ମହାଭାବ
ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମେହ ଗୋପୀଦେହେ ଉଦୟ ହୁଏ । ପୂର୍ବଜୟେ ସାଧକଦେହେ ଐ ଭାବ
ସକଳେର ଉତ୍ତମି ଅମ୍ବର । ଏହିପରକାରେ ବ୍ରଜେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣପ୍ରେସ୍ତୀଗଣର
ଅସାଧାରଣ ଲକ୍ଷଣ ବୁଝିତେ ହୁଇଥେ । ଏବିଷୟେ ଶ୍ରୀମହାରାଜବତେ ବଲେନ—“ଗୋପୀ-

ହାମପଶ୍ୟତା'ମିତ୍ୟାଦି ଚ କ୍ଷଣସ୍ୟ ସୁଗଣ୍ଡାୟମାନଙ୍କଃ ମହାଭାବଲକ୍ଷଣମ् ।
ନମ୍ବୁ ପ୍ରେମଭୂମିକାଧିକାରୀ ସାଧକଙ୍କ ଦେହଭଙ୍ଗେ ସତ୍ୟୋପକଟି
ପ୍ରକାଶେ ଗୋପୀଗର୍ଭାଜ୍ଞମନା ବିନା ଏବଂ ଗୋପିକାଦେହପ୍ରାଣୀ ସତ୍ୟାଃ
ତତ୍ତ୍ଵୈବ ନିତ୍ୟସିଙ୍କଗୋପିକାମହୋତ୍ତାନାଃ ମେହାଦୀନାଃ ଭାବାନାଃ
ପ୍ରାଣ୍ତିଃ ତାଦିତ୍ୟେବଃ କିଂ ନ କ୍ରମେ ? ମୈବମ୍ । ଗୋପୀଗର୍ଭାଜ୍ଞମନା
ବିନା ଇଯଃ ସର୍ବୀ କଷ୍ଟଃ ପୁତ୍ରୀ କଷ୍ଟ ବଧୁଃ କଷ୍ଟ ଶ୍ରୀ ଇତ୍ୟାଦି ନରଲୀଲ-
ତାବ୍ୟବହାରୋ ନ ସିଧ୍ୟେ । ଉତ୍ସପ୍ରକଟ-ପ୍ରକାଶ ଏବ ଜମାନ୍ତ୍ରିତ
ଚୈରେବଃ, ଅପକାଗୋଚରଙ୍ଗ ବୁନ୍ଦାବନ୍ମୈୟ-ପ୍ରକାଶଙ୍କ ସାଧକାନାଃ ଆପକିକ
ଲୋକାନାଥ ପ୍ରବେଶଦର୍ଶନେନ ସିଙ୍କାନାମେବ ପ୍ରବେଶଦର୍ଶନେନ ଜ୍ଞାପି-
ତାଃ କେବଳସିଙ୍କଭୂମିହାଽ ମେହାଦୟୋ ଭାବାନ୍ତର ଅନ୍ତସାଧନୈରପି

ଗଣେର ଗୋବିନ୍ଦଦର୍ଶନେ ପରମାନନ୍ଦେର ଉଦ୍‌ଦେଶ ହୁଏ ଏବଂ ତାହାର ଅଦର୍ଶନେ
କ୍ଷମକାଳ ଓ ତାହାରିଗେର ନିକଟ ଶତ୍ୟୁଗେର ମତ ବୋଧ ହୁଯ ।” ଏବଂ ‘ତୋମାକେ
ନାହେଥିଲେ ଏକଟୀ ମୁହଁର୍ତ୍ତ ଏକଟୀ ଧୂଗେର ତୁଳା ହୁଯ ।’ ବିରହେ କ୍ଷମକାଳ ଓ
ଶତ୍ୟୁଗେର ମତ ବୋଧିଇ ମହାଭାବେର ଲକ୍ଷଣ । ସବୁ ବଳ, ଅସ୍ତ୍ରଭୂମିକା ଆକାଶ
ଭକ୍ତେର ଦେହଭଙ୍ଗେର ପର ଅପ୍ରକଟ ପ୍ରକାଶେ ଗୋପୀଗର୍ଭେ ଜନ୍ମ ବ୍ୟାତିରେକେଇ
ଗୋପୀଦେହପ୍ରାଣ୍ତି ଏବଂ ମେହା ପ୍ରାଣ୍ତି ଗୋପୀଦେହେଇ ନିତ୍ୟସିଙ୍କା ଗୋପିକାଦେହେ
ସଜେ ଉତ୍ସୁତ ମେହାଦି ଭାବ ମନ୍ତରେତ ଶାନ୍ତି, ଇହା ବଳୀ ହୁଏ ନା କେବଳ ? ଏକପ
ବଲିତେ ପାର ନା । କାରଣ ଗୋପୀଗର୍ଭେ ଜନ୍ମ ବ୍ୟାତିରେକେ ଏହି ସର୍ବୀ
କାହାର କଷ୍ଟା, କାହାର ବଧୁ, କାହାର ଶ୍ରୀ, ଏଇକଥିନ ନରଲୀଲତାର ବ୍ୟବହାର
ମିଳ ହୁଏ ନା । ସବୁ ବଳ, ଅପ୍ରକଟପ୍ରକାଶେଇ ଜନ୍ମ ହୁଏ, ତାହାର ବଲିତେ
ପାର ନା । କେବଳା, ଅପକ୍ଷେର ଅଗୋଚର ବୁନ୍ଦାବନ୍ମୈୟ ପ୍ରକାଶେ ସାଧକେର ଏବଂ
ଆପକିକ ଲୋକେର ପ୍ରବେଶେର ଅଦର୍ଶନେ ଏବଂ କେବଳ ମିଳଗଣେର ପ୍ରବେଶ

ତୁର୍ଣ୍ଣ ନ ଫଳନ୍ତି, ଅତୋ ଯୋଗମାସ୍ତ୍ରା ଜାତପ୍ରେମାଗୋ ଭଞ୍ଜ । ସେ ପ୍ରପଞ୍ଚ-
ଗୋଚରେ ବୃନ୍ଦାବନପ୍ରକାଶେ ଏବ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣାବତାରସମୟେ ନୀଯନ୍ତେ ।
ତୋତୋତ୍ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତରଂ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣାଙ୍ଗସଙ୍ଗାତ୍ ପୂର୍ବମେବ ତନ୍ତ୍ରବସିଦ୍ୱିର୍ଯ୍ୟଂ ତନ୍ତ୍ର
ସାଧକଭଞ୍ଜନାଂ କର୍ଣ୍ଣିତ ଭୂତୀନାଂ ସିଦ୍ଧଭଞ୍ଜନକିଂ ପ୍ରବୈଶଦର୍ଶନେ
ନୈବାନୁଭୂଯତେ ସାଧକଭୂମିତ୍ତଂ ସିଦ୍ଧଭୂମିତ୍ତକୁ । ନରୁ ତହେ' ତାବନ୍ତର
କାଳଂ ତେଃ ପରମୋତ୍କର୍ମଭୈତ୍ତଃ କ ପ୍ରାତବ୍ୟମ୍ ? ତୋତ୍ୟତେ ।
ସାଧକଦେହଭଞ୍ଜସମୟେ ଏବ ତୈସେ ପ୍ରେମବତେ ଭଞ୍ଜ୍ୟ ଚିରମୟବିଦ୍ୱିତ-
ସାଙ୍ଗାତ୍ସେବାତ୍ମିଲାମହୋକର୍ତ୍ତାୟ ଉତ୍ସବତା ବୃଦ୍ଧିବେ ସପରିକରଣ
ସ୍ଵପ୍ନ ଦର୍ଶନଂ ତଦଭିଲଷଣୀୟସେବାଦିକଂ ଚାଲକମେହାଦିପ୍ରେମଭେଦ୍ୟାପି
ସକୁଦ୍ଦୀୟତେ ଏବ ସଥା ନାରଦାୟୈବ । ଚିଦାନନ୍ଦମୟୀ ଗୋପିକାତମୁକ୍ତ
ଦୀୟତେ । ସୈବ ତମୁ ଯୋଗମାସ୍ତ୍ରା ବୃନ୍ଦାବନୀୟ-ପ୍ରକଟ-ପ୍ରକାଶେ

ଦୂର୍ଶନେ ଉହା ବି ସିଦ୍ଧଭୂମିତ୍ତି ସୁଚିତ ହୁଏ ; କୁତରାଂ ତଥାତ୍ ସେ ସେ ଭାବାନୁମାରେ
ସାଧନ କରିଲେ ଓ ସେହାଦି ଭାବସକଳ ମହାତ୍ମା ଲାଭ ହୁଯନା । ଅତଏବ ଜାତ-
ପ୍ରେମ ଭଞ୍ଜଗମ ଯୋଗମାସ୍ତ୍ରା କର୍ତ୍ତକ ପ୍ରପଞ୍ଚଗୋଚର ବୃନ୍ଦାବନୀୟ ପ୍ରକାଶେଇ
ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣାବତାରସମୟେ ନୀତ ହିଁଯା ଥାକେନ । ଏହିରୂପେ ତଥାତ୍ ଉତ୍ୱପତ୍ତିର ପର
ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣର ଅଙ୍ଗ ମନ୍ଦ ଲାଭେର ପୂର୍ବେଇ ସେହାଦି ଭାବେର ସିଦ୍ଧିର ନିର୍ମିତ କର୍ମୀ
ଅଭୂତ ସାଧକଭଞ୍ଜଗମର ଏବଂ ସିଦ୍ଧଭଞ୍ଜଗମର ପ୍ରବେଶ ଦର୍ଶନେ ଏକଟି
ପ୍ରକାଶେର ସାଧନଭୂମିତ୍ତ ଏବଂ ଅପ୍ରକଟ ପ୍ରକାଶେର ସିଦ୍ଧଭୂମିତ୍ତ ଅଛୁଭୂତ ହୁଏ ।
ମଦି ବ୍ଲ, ଏତାବ୍ୟକାଳ ଅର୍ଥାତ୍ ଦେହତ୍ୟାଗେର ପର ଅପ୍ରକଟପ୍ରକାଶେ ଗୋପୀଦେହ
ଲାଭ ନା ହେଯା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ଦୁର୍ଦୀର୍ଘକାଳ ପରମ ଉତ୍ୱପତ୍ତିର ଦେହ ମକଳ ଭଞ୍ଜ
କୋଥାର ଥାକେନ ? ତାହାର ଉତ୍ସବ— ସାଧକଦେହ ଭଞ୍ଜେର ମୟୁଷ୍ମିତ ଚିରକାଳ
ସ୍ୟାମିଯା ସାଙ୍ଗାତ୍ସେବାତ୍ମିଲାମରପ ମହୋତ୍କର୍ତ୍ତା ପ୍ରେମିକ ଭଞ୍ଜକେ (ସେହାଦି

ହୃଦୟପରିବାର-ଆହୁର୍ତ୍ତାବସମୟେ ଗୋପୀ-ଗର୍ଭାଦୂତାବ୍ୟାତେ । ନାତ୍ର
କାଳବିଲଙ୍ଘଗନ୍ଧୋହପି । ଅଥଟିଲୀଲାଟା ଅପି ବିଚେଦାଭାବେ ।
ସମ୍ମିନ୍ଦେବ ହଙ୍ଗାଣେ ଦାନୀଃ ହଞ୍ଜାବନେ ଇଲୀଲାନୀଃ ଓକଟ୍ୟେ ଶୈତ୍ରେ-
ବାସ୍ତାମେବ ଉଜ୍ଜୁମୌ, ଅଛଃ ସାଧବତ୍ରେ ମିତ୍ତଦେହତୁଷ୍ଟବାଲେଇପ
ସପରିକର-ଶ୍ରୀରକାହୁର୍ତ୍ତାବଃ ଉଦୟାତି ଇତି ତୋ ତୋ ମହାନ୍ତରାଗି
ସୋଇକର୍ତ୍ତତ୍ତ୍ଵା ମାତ୍ରେଷ୍ଟ ଶୁଦ୍ଧିରାତ୍ମିଷ୍ଟ ହୃଦୟବାହ୍ନି ଭବନ୍ତ୍ୟ ଇତି ॥

“ଲୀଲାବିଲାତିନେ ଭତ୍ତିରଙ୍ଗିଲୋଲୁପାଲିନେ । ମୌଘ-
ଶାରଜ୍ୟନିଧିଯେ ଗୋରୁଲାନ୍ତ ତେ ରହିଥିଲା ଦମାମ ବୁଦ୍ଧିଯୋଗତ୍ତଂ

ଡାବ ମକଳ ଲାଭ ନା ହଇଲେଓ) ଶ୍ରୀଭଗବାନ ଇପା କାରିଯା ମପରିକରେ ଶ୍ରୀର
ମର୍ମନ ଓ ଭାବେର ଅଭିଲହନୀୟ ମେଦାଦ ଏକବାର ପ୍ରଦାନ କରେନ । ଶ୍ରୀନାରଦହି
ଏ ବିଷୟେ ମୃଷ୍ଟାନ୍ତଶଳ । ତେବେଳେ ଶ୍ରୀଭଗବାନ ହଜକେ ଚିଦାନନ୍ଦମୟୀ
ଗୋପିକାଦେହ ଦାନ କରେନ । ହୋଗମାରା ମେହି ଗୋପୀଦେହକେ ହୃଦୟବନୀର
ପ୍ରକଟ-ପ୍ରକାଶେ ହୃଦୟପରିକରେର ଓ ହୃଦ୍ଦୂର୍ବାବ ମୟେ କୋନ ଗୋପୀଗର୍ଭ ହଇତେ
ଆହୁର୍ତ୍ତାବିତ କାରିଯା ଥାବେନ ; ଏହି ବ୍ୟାପାରେ ମୃଷ୍ଟାନ୍ତମାତ୍ରର କାଳବିଲଙ୍ଘ ହୟ
ନା । କାରଣ ଅକଟିଲୀଲାର ବିଚେଦ ନାହିଁ । ସେ ହଙ୍ଗାଣେ ମେହି ମୁଖ୍ୟ
ହୃଦୟବନୀର ଲୀଲାର ଓକଟ୍ୟ ହୟ, ମେହି ହଙ୍ଗାଣେଇ ଏହି ଭବତ୍ତାମ୍ଭ ବର୍ତ୍ତମାନ ।
ଅତଏବ ପ୍ରେମିକ ଭାବେର ଦେହଭାବେର ମୁକାଲେଇ ମପରିକର ଶ୍ରୀଭବେର
ଆହୁର୍ତ୍ତାବ ମଦାଇ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଛେ । ହେ ମହାନ୍ତରାଗୀ ଭତ୍ତଗଣ ! ଭୀତ ହଇଓ
ନା, ଶୁଦ୍ଧିରେ ଅବହାନ କର, ତୋମାଦେର ଅତଳ ହଇବେ । ୩ ।

ହେ ଲୀଲାବିଲାମୀ ଗୋରୁଲାନ୍ତ ! ହେ ଭତ୍ତିରଙ୍ଗିଲୀ-ମକଟନ୍ତ-ଲୋଲୁପ
ମଧୁକର ! ହେ ମୌଘ-ଶାରଜ୍ୟନିଧି ! ତୋମାକେ ମହାର । ହେ ଏହୋ !
ତୁମି ନିଜମୁଖେ ବଲିଡାହ— ‘ଆମି ହତ ହାବେ ଡାକ୍ଷ ବୁଦ୍ଧିଯୋଗ ଓ ଦାନ

ଯେନ ମାଗୁପ୍ୟାତି ତେ ॥ ଇତାବୋଚଃ ପ୍ରତୋଷ୍ଟ ସାଦେ ତଦେବାହମର୍ଥୟେ ।
ଗୋପୀକୁଚାଲଙ୍କୃତମ୍ଭ ତବ ଗୋପେନ୍ଦ୍ରମନ୍ଦନ । ଦାସ୍ତଂ ଯଥା ଭବେଦେବଃ
ବୁନ୍ଦିଧୋଗଂ ପ୍ରସଞ୍ଚ ମୋ” ଧେ ତୁ ରାଗାନୁଗାଭକ୍ତିଃ ସର୍ବିଦୈବ
ସର୍ବିଦୈବ ଶାନ୍ତବିଧିମତିକ୍ରାନ୍ତି ଏବ ଇତି କ୍ରବତେ “ସେ ଶାନ୍ତବିଧି-
ମୁଦ୍ରଜ୍ୟ ସଜ୍ଜେ ଶ୍ରକ୍ଷୟାପିତାଃ” ଇତି “ବିଧିହୀନମହିତାନମ”
ଇତ୍ୟାଦି ଗୌତୋକ୍ରେଗର୍ମାମହିତୋ ମୁହୂର୍ତ୍ତପାତମନୁଭୂ ତବନ୍ତୋହନୁ-
ଭବନ୍ତୋହନୁଭବିଷ୍ୟତି ଚେତ୍ୟମତିବିଷ୍ୟରେଣ । ହନ୍ତ ରାଗାନୁଗାବନ୍ଧୁ,
ଦୁର୍ଦିଶଃ ବିବୁଦ୍ଧେରପି । ପରିଚିଷ୍ଠନ୍ତ ସ୍ମଧିଯୋ ଭକ୍ତାଶ୍ଚନ୍ଦ୍ରିକଯାନ୍ୟା ॥୮॥

ଇତି ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ଶ୍ରୀଦିଵିନାଥ-ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତି ମହାଶୟ-ବିରଚିତା;
ରାଗବନ୍ଧୁ-ଚନ୍ଦ୍ରିକା-ସମାପ୍ତା ।

କରି, ସାହାରା ତୀହାରା ଆମାକେ ପ୍ରାପ୍ତ ହନ ।” ଅତ ଏବ “ହେ ଗୋପେନ୍ଦ୍ର-
ମନ୍ଦନ ! ଆମି ଏହି ପାର୍ଥନୀ କରି, ଆମି ସାହାତେ ଗୋପୀ-କୁଚାଲଙ୍କୃତ
ତୋମାର ଦାସ୍ତଳାଭ କରିତେ ପାରି, ଆମାକେ ତାହିଁ ବୁନ୍ଦିଧୋଗ ପ୍ରଦାନ
କର ।” ସାହାରା ବଣେ, ରାଗାନୁଗାଭକ୍ତି ମର୍ମିନା ମର୍ମପ୍ରକାରେ ଶାନ୍ତବିଧି
ଅତିକ୍ରମ କରିଯାଇଛେ । ଗୀତାୟ ଶ୍ରୀକୃତେର ଉତ୍କି ହଇତେ ଦେଖା ଯାଏ—‘ସାହାରା
ଶାନ୍ତବିଧି ଉତ୍ସଜ୍ଜନ କରିଯା ଅଥଚ ଶ୍ରକ୍ଷୟ ଉପାସନାଦି କରେ’ ଏବଂ ‘ଶାନ୍ତ-
ବିଧିରହିତ ଅଦ୍ବ୍ଲାନ୍’ ଇତ୍ୟାଦି ଉତ୍କି ଅନୁସାରେ ନିନ୍ଦନୀୟ ଏବଂ ଭୂତ,
ଭବିଷ୍ୟ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହି ତିନିକାଲେହି ବିପ୍ରବାରା ଉପଦ୍ରତ ହେବେନ । ଅଧିକ
ବିଷ୍ଟାରେ ପ୍ରୋଜନ ନାହିଁ । ତାଙ୍କୁ ଏହି ସେ, ବର୍ତ୍ତମାନକ୍ଷେତ୍ରେ ଅପ୍ରାସଞ୍ଜିକ
ବିଧାୟ ଆମରା ଉହାର ବିଶ୍ଵତ ଆଶୋଚନ୍ୟ ବିରତ ରହିଲାମ । ଅହୋ !

ରାଗାମୁଗାମାର୍ଗ ଦୁର୍ଦ୍ଵୟ—ବିଦ୍ୱାନ୍‌ଗଣେରେ ଅଗୋଚର । ଶୁଦ୍ଧୀ ଭକ୍ତବୃନ୍ଦ ! ଏହି 'ରାଗବନ୍ଧ'ଚଲିକା' ମାହିଯେ ରାଗପଥ ପରିଚୟ କରୁନ । ୮।

(ତାତ୍ପର୍ୟ—ରାଗାମୁଗା ବିଧିମାର୍ଗ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ନହେ ବଲିଯା ଉହାର ବିଧି-ନିରପେକ୍ଷତା ହେଥା ସାଥେ । ପୂର୍ବେ ବଲିଯାଛି ସେ, ଶ୍ରୀଭଗବାନେର ନାମ-ଗୁଣାଦିତେ ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ବଞ୍ଚିକିର ମିଳି ଥାକାମ ଖଳିମାର୍ଗେ ବିଶେଷତଃ ରାଗମାର୍ଗେ ବିଧିର ଅପେକ୍ଷା ନାହିଁ । (୧୨ ଅଜୁହେନ ତାତ୍ପର୍ୟ ସାଥ୍ୟ ଡ୍ରଷ୍ଟା) ରାଗମାର୍ଗେ ଅରୁଚି ନିବନ୍ଧନ ବିଧିମାର୍ଗେର ଆବଶ୍ୟକତା । ବିନି ଭଜନେ ସ୍ଵତଃପ୍ରବୃତ୍ତ, ତୀହାର ଜୟ ବିଧିମାର୍ଗ ନହେ । ସେହେତୁ ଲୋଭବଣ୍ଟଃ ତୀହାର ଭଗବଦ୍-ବିଷୟକ ଅଭିନିଦିଶ ସତତ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଛେ । ଅଧିକ କି, ରାଗଭକ୍ତେର ସେଷେର ଅନୁକୂଳ କରିଯାଓ ପୃତନାଦିର ଧାତ୍ରୀଗତିର କଥା ଶୁଣା ଯାଏ । ଅତ୍ୟବ ରାଗାମୁଗା ଭକ୍ତେର ମାଧ୍ୟାରଗ ବିଧିକ୍ରମେର ଅପେକ୍ଷା ନାହିଁ । ତବେ ଯାହାର ତ୍ରାଦୂଶ ଲୋଭ ଉଂପନ୍ନ ହୟ ନାହିଁ, ତିନି କିମ୍ବୁ ରାଗାମୁଗା ଭକ୍ତିଓ ବୈଧୀ ସମ୍ଭଲିତ ହଇଲାଇ କରିବନ । ଆଦାର ରାଗାମୁଗା ଭକ୍ତେର ଠିହାଇ ସ୍ଵଭାବ ସେ, ତୀହାର ମୁଖ ହଇତେ କଦାଚ ବମାଭାବ ବା ମିଳାନ୍ତବିକଳ କଥା ବାହିର ହୟ ନା ; ରାଗାମୁଗାର ଇହାଇ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ।

ଆକୃତ ଶୃଙ୍ଗାର ବମେର ମହିତ ନାମାଦର୍ଶନେ ଭାଗବତରମ ହଇତେ ବିବରତ ତାପମାଦ ଓ ପଣ୍ଡିତାଭିମାନୀ ବ୍ୟକ୍ତିଦେର ଇହାତେ ପ୍ରୋଜନୀୟତା ବୋଧ ବା ଯୋଗାଭା ନାହିଁ ବଲିଯା ଏବଂ ହର୍ମୀଦ୍ୟ ଓ ରହସ୍ୟମୟ ବଲିଯା ଏହି ରାଗମାର୍ଗ ଦୁର୍ଦ୍ଵୟ ।

ଏହି ପ୍ରମଦେ ଗୀତାୟ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣର ଉତ୍ତି ହଇତେ ଦେଖା ଯାଏ—‘ଯେନ ପ୍ରକାରେଣ ମାଂ ପ୍ରପଞ୍ଚେ ଭଜନେ, ଅହମପି ତାଂ ସ୍ତୋରବ ପ୍ରକାରେଣ ଭଜାମି ଭଜନକଳଂଦାମି । ଅୟମର୍ଥଃ—ଯେ ମୁପଭୋର୍ଜନ୍ମକର୍ମଣୀ ନିତ୍ୟ ଏବେତି ମନ୍ମି କୁର୍ବାନାନ୍ତକଲ୍ଲୀଲାଯାମେବ କୃତମନୋରଥବିଶେଷା ମାଂ ଭଜନ୍ତଃ ଶୁଦ୍ଧୟବ୍ରତ୍ୟ-

হমপীশব্দাং কর্তৃমকর্তৃমন্থাকর্তৃমপি সমর্থকেষার্থাপি উনুকর্মুণে। নিত্যজ্ঞং
কর্তৃৎ তান্স্বপার্ষদীকৃত। তৈৎ: সার্কিমেব ইথাসময়মতে ইচ্ছান্বিদানশ্চ তান্
প্রতিক্ষণমন্ত্রগুহান্বেব তদ্ভজনফলং ত্রেমানমেব দদাতি। (নিতি—সারাখ-
বর্ষণী টীকা ৪।১।১) অধীৱ শ্রেষ্ঠ রচিতেছেন— হাতাই হেতো
আমাকে ভজনা করে, আমি তাহাদিগকে সেই ভাষেই ভজনা কাই—
ভজন ফল প্রদান করি। বিশদ অর্থ— যাহারা আমার জন্ম-কর্মাদি
নিত্য মনে করিয়া (তাহাদের ভাবানুরূপ) সেই সেই লৌলাতে সেবা-
বাসনা পোষণ করত ভজন করিয়া আমাকে শুধী করেন, আমও
(আমি ঈশ্বর বলিয়া যাহা ইচ্ছা করিতে বা না করিতে, কিংবা অনুভা
করিতেও সমর্থ বলিয়া) তাহাদের জন্ম-কর্মাদির নিত্যস্থ বিধানের অন্তে
তাহাদিগকে আমার পার্দন দান করি এবং এবাসময়ে তাহাদের সঙ্গে
অবতীর্ণ হইয়া লৌলাবসানে' অনুর্বান করি। এইরূপ প্রতিক্ষয়
তাহাদিগকে অনুগ্রহ করিয়া তাহাদের ভজনের ফল ত্রেম দিয়া থাকি।

শ্রীভগবান সকল কলাবিদ্যালয় বলিয়া কোনওকার বিদ্যালি
তাহার ভক্ত কে স্পর্শ করিতে পারে ন।। ৮)

ইতি শ্রীশ্রীরাধাবুগ্রহিত প্রভুপাদ শ্রীশ্রীমদ ভক্তি শাস্ত্রটুৰ
কর্তৃক ভাষ-তাংপর্যানুবাদ সমাপ্ত।

সাউরী প্রপঞ্চাশ্রমস্থিত ত্রিভক্তিতীর্থ গ্রন্থভাণ্ডার হইতে প্রকাশিত প্রচ্ছাবলি :—

- ১। ~~শ্রীবিনামাযুক্ত~~ সিকু মূল্য—২ টাকা ২। শ্রী বিলু মূল্য ।০
- ৩। শ্রীরসত্ত্ব গীতাধৌ (গীতাংশ) মূল্য—৫০ ৪। শ্রী বিরুদ্ধত্বকৃত
৫। শ্রীমেবাসক়জ্ঞ মূল্য—২ ৬। শ্রীসদ্যুক্তি সোপান ১ম+২য়
(একসঙ্গে) মূল্য—॥০ আনা ৭। প্রার্থনামূল্ত তরফেন্নী মূল্য—৫০
- ৮। শ্রীবৃহদ্বাগবতামৃত মূল্য—৬ টাকা (১ম+২য়খণ্ড) ৯। উপ-
দেশামৃত—৫০ আনা ১০। শ্রীভাগবতধর্ম মূল্য—৪ টাকা ।
- ১১। শ্রীবৈষ্ণবকর্ত্তমালা—১/০ ১৩। সিক্ষাপদেশাবলী—।০
- ১৪। কল্যাণ কল্যাণ—।০/০ ১৫। একাদশী খ্রত বাবস্তা—।০
- ১৬। শ্রীনামতত্ত্বরহস্য—॥০ ১৭। শ্রীগুরুতত্ত্ববিবেক ১৮। শ্রীমাধুর্যা-
কাদধূর্যৌ—।০ টাকা ।১৯। রাগবর্জু-চন্দ্রকা মূল্য—৫ অংশ
২০। স্বারসিকী লৌলাস্তরণ পদ্ধতি ২১। রাগানুগা ভজন
রহস্য ২২। শ্রীরূপানুগ ভজন দর্পণ ২৩। শ্রীগোম্বর্ভল
চন্দ্রিকা ২৪। ভজনরত্নমস্পৃষ্ট ২৫। শ্রীরাধ ইন সুধানিধি:
মূল্য—। টাকা ।২৬। শ্রীকৃষ্ণলীলা মহিমা ২৭। স্বপ্নবিলাস
২৮। সাধ্যসাধন বির্ণয় ২৯। দৌক্ষ ও মন্ত্রজপ বিধি—।০
- ৩০। সকল কল্পক্রম ৩১। আত্মবোধ মূল্য—।০/০ আনা।